

ANNA DŁUŻEWSKA  
ALICJA GONIA  
HANNA MICHNIEWICZ-ANKIERSZTAJN  
ZBIGNIEW PODGÓRSKI

**WSPÓŁCZESNE  
PROBLEMY  
TURYSTYKI**

BYDGOSZCZ, POZNAŃ  
2015

ANNA DŁUŻEWSKA  
ALICJA GONIA  
HANNA MICHNIEWICZ-ANKIERSZTAJN  
ZBIGNIEW PODGÓRSKI

**WSPÓŁCZESNE PROBLEMY  
TURYSTYKI**

Bydgoszcz - Poznań  
2015

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

*Anna Dłużewska, Alicja Gonia,  
Hanna Michniewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski*

---

SERIA

**Monografia nr 29/14**

Anna Dłużewska, Alicja Gonia, Hanna Michniewicz-  
Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski,

RECENZENCI

Prof. nadzw. dr hab. Radosław Muszkieta

Prof. zw. dr hab. Sergii Iermakov

WYDAWNICTWO

Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu

DRUKARNIA

Perfekt Gaul i wsp. sp.j.

60-321 Poznań, ul. Świerzawska 1

[www.perfektdruk.pl](http://www.perfektdruk.pl)

Copyright by: Anna Dłużewska, Alicja Gonia Hanna Michniewicz-  
Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski, Radosław Muszkieta

Liczba znaków: 252 515

ISBN: 978-1-329-17148-0

## SPIS TREŚCI

Wprowadzenie .....	4
Fundamentalizm i radykalizm muzułmański a możliwości rozwoju turystyki .....	9
Atrakcyjność turystyczna południowo - zachodniej Grecji .....	27
Porównanie cech demograficzno-społecznych wybranych grup turystów w świetle wyników badań empirycznych .....	51
Krajobraz kulturowy Bydgoszczy jako walor turystyczny .....	67
Architektura XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej w Bydgoszczy i okolicach .....	94
Uwarunkowania rozwoju turystyki zrównoważonej w dolinie Wisły. Przykład województwa kujawsko - pomorskiego .....	112
Dogtrekking jako forma rekreacji i turystyki rodzinnej ...	135

## Wprowadzenie

Intensywny rozwój turystyki oraz jego konsekwencje o charakterze społecznym, kulturowym, psychologicznym, ekonomicznym czy środowiskowym sprawiają, że turystyka od lat znajduje się w kręgu zainteresowań wielu dyscyplin naukowych (Cohen 2002, Redman 1991, Pearce, Stringer 1991). Psychologów interesują motywacje uprawiania turystyki oraz konsekwencje psychiczne dla osób, które w niej uczestniczą. Przedstawiciele nauk ekonomicznych interesują się turystyką głównie ze względu na dochód, który ten sektor generuje (lub który mógłby potencjalnie generować). W obrębie tej dyscypliny naukowej zrodziło się pojęcie „przemysł turystyczny” (*tourism industry*) stosowane dziś powszechnie w odniesieniu do całego sektora, nie tylko przez ekonomistów. Socjologowie analizują turystykę w kontekście kapitału kulturowego jej uczestników czy też konsekwencji społecznych, które turystyka generuje zarówno w miejscu, w którym jest realizowana, jak i wśród uczestników ruchu turystycznego. W środowisku tym zrodziła się koncepcja „turystyki jako kontaktu kultur” (Willems 1970, Przeclawski 1979), w którym turysta określany jest mianem gościa (*guest*), a przedstawiciel zbiorowości przyjmującej mianem gospodarza (*host*) (Smith 2012).

Bardzo dużo uwagi poświęcają turystyce przedstawiciele dyscyplin zajmujących się kształtowaniem krajobrazu, w tym gospodarki przestrzennej czy architektury krajobrazu. Ze względu na funkcję terapeutyczną turystyka znalazła się również w obszarze zainteresowań nauk medycznych.

Holistyczne podejście do zdrowia i szeroko pojmowanego dobrostanu człowieka, obecne zwłaszcza wśród mieszkańców krajów wysokorozwiniętych (tzw. *well-being*), zaowocowało łączeniem badań turystyki (w kontekście ekonomicznym, społecznym, geograficznym i psychologicznym) z naukami o zdrowiu oraz naukami o środowisku (udostępnianie ekosystemów na potrzeby turystyki) (*Tourism, well-being and ecosystem services*) (Shaw, Williams 1997). W nauce polskiej, podobnie jak w innych krajach byłego „Bloku Wschodniego”, powszechne jest z kolei łączenie turystyki z rekreacją (odzwierciedlające się np. w nazwie kierunku studiów „Turystyka i rekreacja”), nie spotykane zazwyczaj w krajach anglosaskich oraz w większości krajów Europy Zachodniej, w których turystyka (*Tourism*) i rekreacja (*Leisure*) traktowane są oddzielnie, podobnie jak nauczanie z zakresu hotelarstwa (*Hospitality*).

Ze względu na zróżnicowanie migracji turystycznych oraz ich ścisły związek ze środowiskiem geograficznym, turystyka znalazła się również w obszarze zainteresowań nauk geograficznych. Począwszy od lat 30-tych XX wieku, kiedy ukazała się publikacja czasopisma wydawanego przez Berliński Instytut Badawczy Turystyki „Archiv für Fremdenverkehr”, geografowie polscy zaadoptowali pojęcie *turyzmu*, rozumiane jako nadrzędne w stosunku do *turystyki*, która określać miała tylko ruch turystyczny. S. Leszczycki (1937) zdefiniował turystykę jako „całokształt zagadnień teoretycznych, gospodarczych, geograficznych, statystycznych, prawnych, kulturalnych i społecznych związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym”.

Geografia turystyki definiowana jest najczęściej jako dyscyplina geografii zajmująca się przyrodniczymi oraz antropogenicznymi uwarunkowaniami i następstwami ruchu turystycznego (Page, Hall 1999, cyt. za Dłużewska 2009). A. Kowalczyk (2002) określa geografę turystyki jako „dyscyplinę zajmującą się badaniem przestrzennego zróżnicowania społeczno-kulturowych, gospodarczych, prawno-politycznych i przyrodniczych uwarunkowań turystyki oraz zagospodarowania turystycznego; jak również analizującą przebieg i następstwa ruchu turystycznego dla środowiska przyrodniczego oraz struktur i procesów społeczno-kulturowych, politycznych i gospodarczych.”

Obszary zainteresowań geografii turystyki uznać można za szczególnie obszerne, często wymagające podejścia interdyscyplinarnego oraz korzystania z dorobku innych nauk. Ścisłe związki geografii turystyki z innymi dyscyplinami naukowymi sprawiły, że przez wielu geografów, geografia turystyki uważana jest za dziedzinę interdyscyplinarną (Fulton i in. 1987, Page, Hall 1999, Shaw i in. 2000). Już w 1978 roku, w podręczniku o znaczącym tytule „Podstawy geografii turystyki”, J. Warszńska i A. Jackowski wskazują, że „Geografia turystyki jest (...) nauką interdyscyplinarną i syntetyzującą. W swej istocie jest również nauką operacyjną, tj. wywierającą wpływ na kształtowanie się określonych zjawisk. Ze względu na swoją kompleksowość, geografia turystyki realizuje zasadę jedności geografii jako nauki, a poprzez treść badawczą bierze udział w rozwiązywaniu jednego z podstawowych problemów, jakim jest poznanie organizacji przestrzennej i funkcjonalnej systemu człowiek – środowisko”.

Ci sami autorzy podejmując próbę klasyfikacji zagadnień badawczych w geografii turystyki, podzielili je na: i- zagadnienia dotyczące przydatności przestrzeni geograficznej do ruchu turystycznego, ii- klasyfikowanie przestrzenne zjawisk (turystycznych), oraz iii- badania aspektów społeczno-ekonomicznych (ibidem). Z kolei R.W. Butler (1989) wprowadził podział na zagadnienia dotyczące historii turystyki, modelowania rozwoju turystyki, aspektów przestrzennych i czasowych, zachowań turystycznych, planowania turystycznego oraz społeczno-kulturowych i przyrodniczych skutków turystyki.

Klasyfikacji zagadnień badawczych geografii turystyki jest wiele. Z uwagi na dużą dynamikę rozwoju turystyki, zmiany na rynku konsumenckim, pogłębiającą się specjalizację produktów, udostępnianie czy - przeciwnie - zamykanie rynków recepcyjnych, klasyfikacja ta ulegać musi, i ulega ciągłej ewaluacji. Obszar zainteresowań geografów turystyki zmienia się tak, jak zmienia się rynek turystyczny.

Oddana w państwa ręce monografia „Współczesne problemy turystyki” nie jest opracowaniem syntetycznym, ale też nie taki przyświecał jej cel. Wiele omawianych zagadnień ma charakter regionalny - dotyczy studiów przypadku województwa kujawsko-pomorskiego oraz Bydgoszczy. Inne artykuły koncentrują się na szeroko pojętym planowaniu turystycznym, trendach turystycznych czy funkcjach społeczno-kulturowych.

Autorzy poruszają zarówno zagadnienia dotyczące przydatności przestrzeni geograficznej do ruchu turystycznego (Krajobraz kulturowy Bydgoszczy jako walor turystyczny, Architektura



XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej w Bydgoszczy i okolicach), jak i szeroko pojętą problematykę społeczno-ekonomicznych, geograficznych i innych uwarunkowań turystyki (Atrakcyjność turystyczna południowo-zachodniej Grecji – uwarunkowania geograficzne, gospodarcze, polityczne i historyczne; Porównanie cech demograficzno-społecznych wybranych grup turystów w świetle wyników badań empirycznych), nowych trendów (Dogtreking jako forma rekreacji i turystyki rodzinnej), turystyki zrównoważonej (Uwarunkowania rozwoju turystyki zrównoważonej w dolinie Wisły. Przykład województwa kujawsko-pomorskiego), czy planowania turystycznego związanego z sytuacją społeczno-polityczną na świecie (Fundamentalizm i radykalizm muzułmański a możliwości rozwoju turystyki).

Monografia jest efektem prac powstałych w Zakładzie Geografii Turystycznej, Instytutu Geografii, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Odzwierciedla zarazem, choć nie wyczerpując tematu, zakres zainteresowań badawczych Ośrodka Bydgoskiego. Wyrażamy nadzieję, że monografia wniesie pozytywny wkład w dotychczasowy dorobek nauk geograficznych w zakresie geografii turystyki.

*Anna Dłużewska*

## Fundamentalizm i radykalizm muzułmański a możliwości rozwoju turystyki

### Wstęp

Począwszy od zamachu terrorystycznego na *World Trade Center* w 2001 roku, środowiska opiniotwórcze i środki masowego przekazu dosyć często podejmują problematykę radykalizmu muzułmańskiego. W latach 2001- 2004, w efekcie obaw przed ekstremizmem wielu turystów zrezygnowało z odbycia podróży do krajów, w których występuje islam, nawet jeśli poszczególne destynacje obiektywnie można było określić jako bezpieczne. Branża turystyczna, również w Polsce, dosyć dotkliwie odczuła te wydarzenia. Większość touroperatorów odnotowała znaczny spadek wyjazdów turystycznych do Egiptu, Tunezji, a nawet do Turcji, albo zmuszona była obniżyć ceny pakietów turystycznych, nawet poniżej kosztów opłacalności rynkowej. O krajach muzułmańskich ponownie zrobiło się głośno z początkiem 2011 roku, kiedy przy okazji tzw. „wiosny ludów” wiele z nich obalało dyktatury i przywracało demokrację. Początkowy entuzjazm, zdaniem autorki, zdecydowanie na wyrost, a w wielu przypadkach wręcz niesłuszny, stopniowo ustępować zaczął informacjom o zamknięciu dla turystyki niektórych krajów (np. Libia) i regionów (np. Kair i Giza). Dla branży turystycznej jest to zjawisko zdecydowanie niekorzystne, już obecnie można prognozować, że w kolejnych sezonach poniesie ona straty.

W świetle panujących dyskusji, dominuje jednak pogląd, że branża turystyczna (turysta, turystyka) jest jedynie biernym odbiorcą zawirowań politycznych. W tzw. świadomości potocznej panuje przekonanie, że branża nie bierze aktywnego udziału w generowaniu fundamentalizmu czy radykalizmu, a jedynie ponosi negatywne konsekwencje różnych wydarzeń (np. zmuszona jest do rezygnacji z atrakcyjnych punktów programu, a nawet wykreślenia atrakcyjnych miejsc z katalogu).

Dotychczasowe badania prowadzone w różnych obszarach, wskazują natomiast, że w wielu destynacjach udział touroperatorów i samych turystów w generowaniu dysfunkcji (a zatem również w powstawaniu fundamentalizmu i radykalizmu) jest bardzo istotny.

Celem artykułu jest określenie wyzwań i zagrożeń dla branży turystycznej związanych ze wzrostem fundamentalizmu i radykalizmu muzułmańskiego oraz określenie najważniejszych czynników prowadzących do generowania radykalizmu w miejscach recepcji turystycznej. Autorka podjęła również próbę typologii zagrożeń w krajach o dużym natężeniu ruchu turystycznego, gdzie islam jest religią dominującą. Artykuł opiera się na analizie materiałów zastanych o charakterze naukowym (literatura przedmiotu) i publicystycznym (telewizje BBC, CNN World, TV5, Al. Jazeera, prasa codzienna krajów muzułmańskich itd.). Wykorzystano również informacje uzyskane w czasie badań terenowych (obserwacja uczestnicząca, wywiady nie skategoryzowane, eksperymenty badawcze) szczegółowo przedstawione w pracy „*Spoleczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*” oraz badań uzupełniających prowadzonych w wybranych krajach muzułmańskich w latach 2007-2011. Ze względu na charakter opracowania, artykuł stanowi jedynie próbę kategoryzacji zagrożeń związanych z radykalizmem i fundamentalizmem muzułmańskim, bez roszczenia sobie praw do pełnego wyczerpania problematyki.

### **Islam a turystyka**

Islam wpływa na zachowania społeczne, kulturowe, a nawet polityczne swoich wyznawców. Moralność muzułmańska obejmuje wiele zagadnień pomijanych przez inne religie, począwszy od zakazu picia alkoholu przez reguły dotyczące ubioru do restrykcyjnych zasad kontaktów między osobami różnej płci (Gilsenan 1982). Bez wątpienia można powiedzieć, że wpływ

islamowi postawy jego wyznawców wobec turystów jest zdecydowanie większy niż wpływ jakiegokolwiek innej religii (tab. 1). Muzułmanie czują się zranieni, kiedy obcy zachowują się w sposób uznawany w islamie za niedopuszczalny: na przykład gdy osoby przeciwnej płci (nawet pary pozostające w legalnym związku) trzymają się za ręce czy publicznie okazują sobie czułość albo gdy mężczyźni próbują nawiązać kontakt z miejscowymi kobietami.

Tab.1. Wpływ religii na międzynarodowe migracje turystyczne o charakterze „innowierczym” (+ - mały, ++ - średni, +++ - duży)

	Buddyzm	Chrześcijaństwo	Hinduizm	Islam
Zróżnicowanie geograficzne i kulturowe	++	+++	+	+++
Wpływ na życie społeczne	++	+	+++	+++
Obowiązek nawracania niewiernych	-	++	-	+++
Negatywne stereotypy na temat religii wśród przedstawicieli innych wyznań	-	+	-	+++
Wpływ fundamentalizmu na ograniczenie ruchu turystycznego w krajach objętych daną religią	-	-	-	+++
Zamachy terrorystyczne o podłożu religijnym	-	-	-	+++

źródło: Dłużewska 2010, 23.

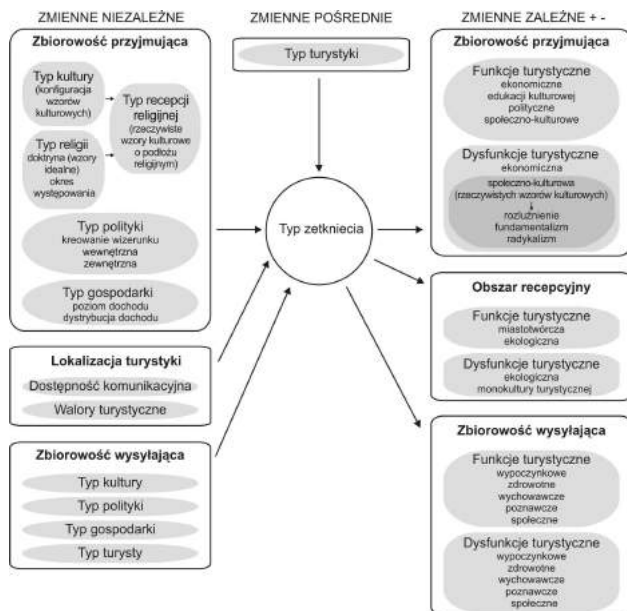
Wśród różnych religii świata jedynie islam i chrześcijaństwo wykazują postawy „misjonarskie”, tj. nawracania niewiernych na drogę wierności Bogu. W przypadku islamu istotne jest jednak nie tyle „właściwe” nawrócenie, co podporządkowanie zachowań „niewiernych” do norm obowiązujących muzułmanów. Prawdziwe, wewnętrzne przekonania „nawróconych” są już mniej istotne (Danecki 1997-98, Dłużewska 2009, 22-23). *Dżihad*, czyli walka z niewiernymi jest jednym z filarów islamu i obowiązkiem każdego wierzącego (Danecki 1997-1998). W środowiskach muzułmańskich obecna jest również interpretacja *dżihadu* jako walki o samodoskonalenie się, rozwój ekonomiczny własnego państwa, w ostatnim okresie, zwłaszcza w potocznym rozumieniu *dżihad* rozumiany jest jednak dosłownie – jako walka z niewiernymi. Sprawia to, że w wielu środowiskach muzułmańskich istnieje

powszechne przyzwolenie na walkę z brakiem moralności, również w odniesieniu do turystów. Postawy anty turystyczne są jednak bardzo zróżnicowane w różnych krajach (Aitchison 2007, Dłużewska 2009).

### **Funkcje i dysfunkcje turystyczne**

O funkcjach i dysfunkcjach turystycznych można mówić zarówno w odniesieniu do społeczności zamieszkującej obszary, w których turystyka jest realizowana, w odniesieniu do samego obszaru recepcyjnego (środowisko naturalne), jak i uczestników ruchu turystycznego, czyli –turystów. Funkcje turystyczne to skutki rozwoju turystyki pozwalające na utrzymanie ciągłości strukturalnej systemu społecznego i/lub równowagi środowiska przyrodniczego, a dysfunkcje turystyki to konsekwencje które mogą prowadzić do przerwania ciągłości strukturalnej systemu społecznego lub – odpowiednio – do zachwiania równowagi środowiska naturalnego (Dłużewska 2009, 67). W uproszczeniu dysfunkcje turystyczne to wszystkie negatywne (nieodwracalne) konsekwencje zachowania turystów lub negatywne (nieodwracalne) konsekwencje turystyki w ogóle.

Trzeba jednak pamiętać, że turystyka pozostaje przeważnie tylko jednym z wielu czynników prowadzących do przemian w społeczności (zarówno wysyłającej, jak i przyjmującej) czy też w środowisku naturalnym. Społeczność zamieszkująca w obszarach recepcji turystycznej zaczyna przejawiać nowe zachowania, niezgodne z rodzimym typem kultury, na skutek globalizacji, treści przyswojonych z seriali telewizyjnych, bieżącego nauczania w świątyni i wielu innych czynników, które nie mają nic wspólnego z turystyką. Co więcej, nie każda zmiana powinna być określona jako funkcja czy dysfunkcja. W każdej społeczności występują również, zmiany neutralne, nie wpływające na lokalne struktury społeczne (Fot. 1, 2, 3).



Ryc. 1. Turystyka a funkcje i dysfunkcje turystyczne – schemat zależności (Dłużewska 2009, 68 na podstawie Willems 1970, E. Cohen 1984, K. Przeclawski 1979).

Mechanizmy powstawania dysfunkcji społeczno-kulturowych są bardzo złożone. Istotną rolę odgrywają tu: kultura, religia, poziom gospodarczy i polityka turystyczna krajów przyjmujących (Ryc. 1). Religia i kultura mieszkańców regionów turystycznych ma znaczenie zasadnicze – nie ulega wątpliwości, że pewne zachowania turystów (np. publiczne spożywanie alkoholu, skąpy ubiór) zupełnie inaczej będzie odbierane przez Włochów, a inaczej przez Egipcjan (Dłużewska 2011). Powstawanie dysfunkcji opiera się na tzw. kontakcie kultur (Przeclawski 1979, Podemski 2004). Kraje muzułmańskie uznać można za najbardziej podatne na społeczno-kulturowe

dysfunkcje turystyczne (Dłużewska 2009, 23). Jednym z ważniejszych czynników decydujących o powstawaniu społeczno-kulturowych dysfunkcji turystycznych jest też lokalizacja turystyki. Kategoria ta ma zasadniczy wpływ na typ turystyki występujący na danym obszarze, jak również na typ turysty oraz na typ kultury turysty (zbiorowości wysyłającej), np. poprzez dostępność komunikacyjną kształtującą koszt pakietu turystycznego. O potencjale dysfunkcyjnym turystów (zbiorowości wysyłającej) decydują z kolei typ kultury, typ polityki, typ gospodarki, oraz typ turysty.

Fundamentalizm i radykalizm to dwa z trzech rodzajów dysfunkcji turystycznych. Mogą one wystąpić pojedynczo, możliwe jest jednak jednocześnie, równoległe występowanie wszystkich dysfunkcji w różnych grupach społecznych.



Fot. 1. Dysfunkcyjne zachowania turystów w drodze na plażę - Kemer, Turcja.

*fot. Anna Dłużewska*

## WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

*Anna Dłużewska, Alicja Gonia,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski*

---



Fot. 2. Walory środowiskowe – Palawan, Filipiny  
*fot. Anna Dłużewska*



Fot. 3. Zasmiecanie wysp przez ludność autochtoniczną (niekontrolowany wywóz śmieci z hoteli i restauracji) – Palawan, Filipiny  
*Fot. Maciej Dłużewski*



## **Polacy a turystyka do krajów muzułmańskich**

O atrakcyjności turystycznej obszarów, w których występuje inna religia niż wyznawana przez turystów, można mówić dwojako. W pierwszym wypadku obca religia stanowi „właściwą atrakcję” – turysta przyjechał w dane miejsce po to, albo między innymi po to, żeby zobaczyć świątynie i obrzędy czy też żeby doświadczyć egzotyki wynikającej z obcej religii (np. Waranasi w Indiach, Sztambuł w Turcji itd.). W drugim wypadku „religia po prostu jest, ale mogłoby jej nie być” – turysta przyjechał w poszukiwaniu słońca i ciepłego morza. Nie ma dla niego znaczenia to, jaka religia występuje w odwiedzionym przez niego obszarze (np. plaże w regionie Alanii, Antalii, Turcja). Często nawet jeśli ogląda walory kulturowe, to nie mają one związku z obecną religią i typem kultury miejsca, które odwiedził (np. piramidy w Gizie, muzeum kairskie) (Dłużewska 2011, 30).

Atrakcje turystyczne krajów, w których występuje islam (w odróżnieniu od atrakcji turystycznych krajów, w których występują inne religie), przeważnie nie są dla turystów głównym celem wyjazdu. Walory turystyczne związane z islamem są zazwyczaj dodatkiem do walorów środowiskowych takich jak długa linia brzegowa, wysoka temperatura powietrza i wody czy centra rozrywkowe. Wielokrotnie albo nie odgrywają żadnej roli, albo wręcz uważane są za przeszkodę. Dotyczy to w zasadzie większości krajów muzułmańskich (Tunezja, Egipt, Turcja, Malediwy, Malezja) z nielicznymi wyjątkami (Sztambuł, południowe Maroko, Uzbekistan).

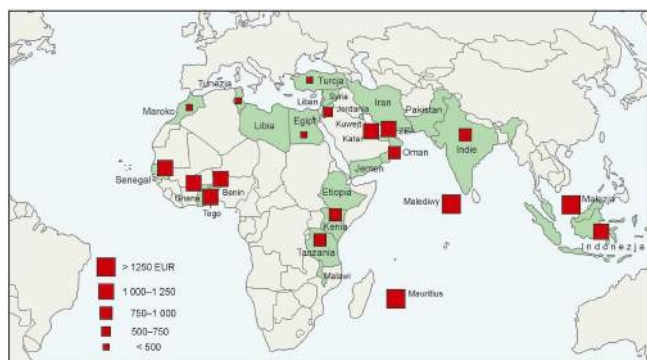
Spośród krajów, gdzie dominującą religią jest islam, do najbardziej popularnych kierunków wypoczynku wybieranych przez Polaków należą: Tunezja, Egipt, Turcja, a ostatnio również Maroko i region Mombasy w Kenii. Ruch turystyczny z Polski jest w tych miejscach wyraźnie „odczuwalny”. Dowodem może być znajomość podstaw języka polskiego przez pracowników sklepów z pamiątkami w miejscowościach turystycznych znajdujących się w tych krajach. Coraz mniej problemów

nastęcza też znalezienie lokalnego przewodnika władającego językiem polskim.

Zarówno Tunezja, Turcja, Egipt i Maroko należą do obszarów o dużej dostępności komunikacyjnej dla Polski i innych krajów Europy. Ze względu na bliskie położenie rynków źródłowych możliwe jest wykorzystanie samolotów krótkiego zasięgu, co znacznie obniża cenę pakietów turystycznych. Dodatkowo, relatywnie niskie ceny usług lokalnych w niemal wszystkich przypadkach sprawiają, że pakiety turystyczne Tunezji, Turcji i Egiptu stanowią najbardziej atrakcyjną cenowo ofertę na rynku, zwłaszcza w zakresie turystyki stacjonarnej, plażowej. Sprawia to, tym bardziej, że wielu turystów, wybiera te kraje, wyłącznie ze względu na walory naturalne i konkurencyjny koszt pobytu. Kategoria schematu *lokalizacja turystyki* odgrywa w tych krajach rolę zasadniczą.

Tunezja, Turcja i Egipt należą do grupy krajów o największych dysfunkcjach turystycznych powodowanych typem turysty i typem kultury turysty. W wszystkich trzech przypadkach dominującą grupę stanowią turyści zorganizowani masowi o niskim poziomie obycia kulturowego (Dłużewska 2009). Wartość *efektu łamania norm kulturowych* w tych krajach należy do najwyższych na świecie. Wyniki dotychczasowych badań wskazują jednak, że poziom społeczno-kulturowych dysfunkcji turystycznych, nie pokrywa się z natężeniem *efektu łamania norm kulturowych* w poszczególnych obszarach. W niektórych przypadkach skrajnie negatywne zachowanie turystów traktowane jest przez zbiorowość przyjmującą zaskakująco wyrozumiale, kiedy indziej natomiast znacznej krytyce poddawane są zachowania turystów wynikające z ich *typu kultury* nawet w miejscach, w których zbiorowość przyjmująca nie może być świadkiem tych zachowań np. w hotelu. Oczekiwanie aby turyści w pełni dostosowali swoje zachowanie do norm obowiązujących muzułmanów powszechne jest np. w Malezji i w Kenii. Zarówno w środowiskach politycznych, co w środowiskach akademickich tych krajów pojawiają się propozycje aby zakazać sprzedaży alkoholu w hotelowych

restauracjach czy też zabronić turystkom zakładania bikini w hotelowym basenie, aby nie urazić odczuć obsługi hotelowej (Din 1989, 1993, 1997, Nagata 1994, 1997, Sindiga 1996). Wskazuje to na bardzo istotną rolę w generowaniu dysfunkcji takich czynników jak udział procentowy islamu na tle innych religii, okres występowania islamu, oraz co szczególnie istotne - polityka wewnętrzna krajów w odniesieniu do islamizmu (w Malezji i Kenii bardzo sprzyjająca ruchom islamistycznym). Do początku 2011 roku władze Tunezji i Egiptu piętnowały muzułmański radykalizm, niedawna wiosna ludów sprawiła jednak, że również w tych krajach środowiska islamistyczne znalazły się u sterów władzy.



Ryc. 2. Średnia cena tygodniowego, stacjonarnego pakietu turystycznego w krajach występowania islamu z rozwiniętym sektorem turystycznym (PKB z turystyki powyżej 5%) oferowana w 2004 roku przez biura podróży w pięciu krajach europejskich (Dłużewska 2009)

## Wyniki badań - typologia dysfunkcji

Wyniki badań wskazują, że dysfunkcje społeczno-kulturowe powodowane *typem turysty* i *typem kultury* zbiorowości wysyłającej coraz częściej prowadzą do zatrzymania naturalnej ewolucji kulturowej oraz do wygenerowania dysfunkcji

*fundamentalizmu, radykalizmu lub rozluźnienia wzorów.* Fundamentalizm i radykalizm i rozluźnienie wzorów występują zazwyczaj jednocześnie, dotyczą jednak różnych grup społecznych. W przypadku osób związanych z sektorem turystycznym, które podlegają dysfunkcjom obserwowane jest *rozluźnienie wzorów*. Z kolei w przypadku osób nie związanych z sektorem turystycznym występują dysfunkcje *fundamentalizmu i radykalizmu*, rzadziej *rozluźnienie wzorów własnej kultury*.

Poszczególne dysfunkcje odpowiadają trzy typy charakterologiczne, opracowane przez R. Peake'a (1989) na podstawie badań w Malindii (Kenia): chłopców plażowych (rozluźnienie wzorów), starszyzny (fundamentalizm) oraz kleryków (radykalizm). Chłopcy plażowi dzielą się dodatkowo na grupy: *hustler* i *playboy*. Typ *Hustler* poszukuje kontaktu z turystą w nadziei na szybki i łatwy dochód, jest przy tym agresywny, zacepliwy i egzekwujący. Wielokrotnie posuwa się do drobnych kradzieży. Do grupy tej zaliczają się sprzedawcy plażowi, pseudo przewodnicy miejsc itp. *Hustler* zwykle nie wychodzi z inicjatywą kontaktów seksualnych, choć jeśli spotyka się z taką propozycją raczej nie odmawia. W usługach „rozrywkowych” specjalizuje się *playboy*, który w pewnym sensie dąży do pełnego zasymilowania się z turystą. Najchętniej „*poluje na turystów*” w barach i w dyskotekach. Naśladuje zachowania turystów, nie mając przy tym świadomości, że nie są one dla turystów normą, lecz właśnie ucieczką od normy, spowodowaną przebywaniem na urlopie. „*Dążeniem playboya jest spędzić całe życie, żyjąc tak, jak turysta może żyć tylko na wakacjach*” (ibidem).

Zachowanie chłopców plażowych spotyka się z dużą krytyką w grupie starszyzny. Najbardziej krytykowane jest postępowanie urągające tradycji religijnej (zwłaszcza nadużywanie alkoholu). Starszyzna krytykuje również niezgodne z islamem zachowania turystów, takie jak eksponowanie ciała, okazywanie sobie publicznie czułości, spożywanie alkoholu.

Klerycy są grupą wyróżniającą się w zbiorowości przyjmującej lepszym wykształceniem i wyższym statusem materialnym. Prowadzi to do licznych porównań z turystami, w efekcie czego rodzi się w tej grupie silne uczucie frustracji i nienawiści. Klerycy powszechnie podkreślają swoją wyższość ze względu na wyznawaną religię. Czują się od turystów „lepsi”, tym bardziej niesprawiedliwe wydaje im się, że ci drudzy przewyższają ich ze względu na status materialny. Z założenia uważają turystów za zepsutych moralnie. Dowodem mają być nie tylko zachowania łamiące normy islamu, ale również „skandaliczna rozrzutność” i brak poszanowania pieniędzy, czego jednoznacznym dowodem jest... wydawanie ich na wakacje. Zachowanie chłopców plażowych tłumaczy obecnością turystów i to turystów obciążają całą winą za zepsucie moralne własnego społeczeństwa. Z drugiej strony klerycy chcieliby wyrwać się spod kurateli starszyny. Poddają często w wątpliwość nieomylność starszych, czym podważają ich autorytet „skoro doprowadzili do sytuacji, w której jesteśmy, to znaczy że ich metody się nie sprawdzają” (ibidem).

R.A. Piorier (1994, 1997) i A. Dłużewska (2007, 2008, 2009) za najbardziej niebezpieczną zmianę zachowań w zbiorowości przyjmującej uważają wzrost radykalizmu islamskiego, który występuje co prawda tylko w niektórych grupach, ze względu na drastyczne metody działania może jednak objąć znacznie szersze grupy społeczeństwa. Zachowania turystów, urągające normom islamskim są dla radykalistów pretekstem do krytyki zachodniego stylu życia, do propagowania islamskiej kultury (np. nakazu zasłaniania włosów dla kobiet), a nawet walki o utworzenie państwa religijnego. Pośrednio wpływa to na obniżenie atrakcyjności turystycznej krajów wynikającej np. z zarzucenia strojów lokalnych na rzecz panislamskich hidżabów i czadorów (Otieno 2006), nie wspominając o rzeczywistym zagrożeniu atakami terrorystycznymi.

Lokalna prasa i stacje telewizyjne krajów muzułmańskich coraz bardziej sprzyjają klerykom (The Straits Times 2002a,b,c). Coraz częściej oficjalnie pojawiają się głosy krytykujące

zachowania turystów i nakłaniające turystów do zmiany zachowań tak aby nie odróżniały się od norm obowiązujących muzułmanów. Poglądy partii politycznych, które wygrały wybory, w krajach gdzie dokonana się wiosna ludów, zbliżone są do opinii grupy kleryków (zwłaszcza Bracia Muzułmańscy w Egipcie). Nawet w Królestwie Maroka glosy tej grupy są coraz silniejsze.

## Wnioski

Polityka zbiorowości przyjmującej w odniesieniu do muzułmańskiego radykalizmu, choć na obecnym etapie nie wpływa bezpośrednio na obniżenie ruchu turystycznego, stanowi zasadniczą barierę rozwoju turystyki w najbliższej przyszłości. Tolerowanie przez władze rozpowszechniania treści o charakterze radykalnym prowadzi do przerwania ciągłości systemu społecznego, zmiany *typu kultury i typu recepcji religijnej* zbiorowości przyjmującej. Wzrost radykalizmu doprowadzić może do agresji skierowanej w turystów, jako jedynych, dostępnych, przedstawicieli świata zachodu. Konsekwencją będzie nagłośnienie konfliktu w międzynarodowych mediach, oraz obniżenie ruchu turystycznego, wynikające z obaw turystów związanych przebywaniem w państwach muzułmańskich. Doświadczenia wskazują, że negatywne konsekwencje tego procesu odczuwają również inne kraje, w których występuje islam, nawet jeśli zamachy miały miejsce w innych regionach.

Zagrożenia mogą mieć charakter bezpośredni (zamachy terrorystyczne), co dyskutowane jest w literaturze dosyć powszechnie. Nie bez znaczenia są jednak również zagrożenia pośrednie, skutkujące stopniowym obniżaniem atrakcyjności turystycznej poszczególnych obszarów. Przykładem może być porzucanie strojów regionalnych na rzecz czadorów (Tunezja, Maroko, Kenia, Indonezja, Malezja itd.), nagłaśnianie nocnych modłów w meczetach - znaczny wzrost poziomu hałasu

również w strefach turystycznych (Indonezja, Malezja, Kenia), zakaz sprzedaży alkoholu (Tunezja, Maroko, Malezja), zmiana nastawienia zbiorowości przyjmującej do turystów itd..

Branża turystyczna rozpatrując perspektywy rozwoju turystyki w krajach muzułmańskich musi zatem brać pod uwagę pięć scenariuszy. Pierwszy, najbardziej pesymistyczny, to pełna destabilizacja sytuacji politycznej, która zupełnie uniemożliwi ruch turystyczny do poszczególnych krajów. Sytuacja taka już występuje w obszarach zaanektowanych przez Państwo Muzułmańskie, w Algierii, w Libii, Mali czy w Afganistanie. Możliwe jest jednak, że destabilizacja obejmie również inne obszary (przykładem mogą być zamachy terrorystyczne w Egipcie i Tunezji).

Drugi to wariant optymistyczny – w krajach zmienia się władze, ale forma turystyki nie ulegnie zmianom (turystyka stanowi w końcu źródło dochodu dla tych krajów). Takie prognozy pokrywają się zazwyczaj z oficjalną informacją przekazywaną przez władze krajów, które objęła Wiosna Arabska a nawet tych, które od dawna nie są uznawane za bezpieczne (strategia reklamowa Tunezji, Egiptu i Algierii).

Scenariusz trzeci, to zastąpienie turystów europejskich, turystami z krajów muzułmańskich, jak dzieje się obecnie w Malezji (fot. 4, 5). Region Bliskiego Wschodu w latach 200-2010 stanowił najszybciej wzrastający rynek źródłowy. Wzrost wyjazdów wynosił tu 9,9%. Dla porównania, w Europie wyjazdy wzrosły o 2,5%, a w obydwu Amerykach zaledwie: 1,7% (UNWO). W opinii wielu rządów fundamentalistycznych „wymiana” turystów jest całkiem realna. Scenariusz trzeci jest najbardziej pożądanym dla władz islamistycznych – w sytuacji zamiany turystów, zachowana miałaby być ekonomiczna funkcja turystyki, zniknąć miałyby natomiast wszelkie dysfunkcje społeczno-kulturowe powodowane przez turystów nie-muzułmanów. Nie ulega jednak wątpliwości, że zmiana kategorii turystów prowadzić będzie do zmiany charakteru produktu turystycznego, sprawiając że będzie on mało atrakcyjny dla turystów z zachodu (Dłużewska 2012, 358-62).

Dodatkowo doprowadzi to do wprowadzania różnego rodzaju ograniczeń w zachowaniach turystów, co jeszcze bardziej obniży atrakcyjność turystyczną danej destynacji. Należy się również liczyć z zamknięciem dla potrzeb turystyki walorów sprzecznych z islamem np. piramid czy muzeum egipskiego w Kairze, jak proponują Bracia Muzułmanie.



Fot. 4. Plaża w Penang – Malezja  
*fot. Anna Dłużewska*



Fot. 5. Turyści z Arabii Saudyjskiej w Penang – Malezja  
*fot. Anna Dłużewska*



Scenariusz czwarty to różnego rodzaju próby „nawracania” turystów - nakłonienia ich do zachowań zgodnych z islamem. Władze wychodzą w tym przypadku z założenia, że owszem turyści mogą a nawet powinni przyjechać (turystyka jest potrzebna ze względów ekonomicznych), ale powinni respektować wszelkie normy wynikające z islamu. W skrajnych przypadkach mogą to być ograniczenia a nawet zakaz spożywania alkoholu również w strefach turystycznych, nakaz przykrywania włosów dla kobiet itd. Typowym przykładem takiego myślenia władz jest polityka turystyczna Iranu, gdzie turystów obowiązuje prawo szariatu, w takim samym stopniu co zbiorowość przyjmującą. Łatwo się jednak spodziewać, że działania takie doprowadzą do zniechęcenia turystów i zmiany kierunku wyjazdu.

Utrzymywanie sektora turystycznego dla wielu krajów jest ekonomiczną koniecznością. Może to zatem wymusić na władzach swojego rodzaju „postawę rynkową” (scenariusz piąty) w efekcie której będą dążyły do zamknięcia turystów w swojego rodzaju gettach, tak aby ich zachowania nie były widoczne dla nikogo poza osobami zatrudnionymi w branży. Konsekwencją będzie rezygnacja z imprez krajoznawczych. Ograniczona będzie wówczas obecność turystów, w miejscach które stanowią atrakcję turystyczną również dla miejscowych (np. piramidy w Egipcie).

Niezależnie od tego, którym z wymienionych scenariuszy zostanie zrealizowany, nie ulega najmniejszej wątpliwości, że rynki krajów muzułmańskich będą w najbliższej przyszłości mocno niestabilne.

## Literatura

Aitchison C., 2007, *Geographies of Muslim Identities. Diaspora, Gender and Belonging*, Ashgate Pub. CO.

Cohen E., 1984, The sociology of tourism: approaches, issues and findings, *Annual Review of Sociology*, vol. 10, ss. 373-392.

Danecki J., 1997-98, *Podstawowe wiadomości o islamie*, T.1-2, Dialog, Warszawa.

Din K.H., 1989, *Islam and Tourism: Patterns, Issues and Options*, "Annals of Tourism Research", 1989, vol. 16, nr 4, ss. 542-563.

Din K.H., 1993, *Dialogue with the Hosts: An Educational Strategy Towards Sustainable Tourism* (w:) Hitchcock, King V.T., Parnwell M.J. (red.), *Tourism in South-East Asia*, Routledge, London, ss. 327-336.

Din H.K., 1997, *Tourism Development: Still in Search of a More equitable Mode of Local Involvement*. (w:) Cooper C., Wanhill S. (red.), *Tourism Development: Environmental and Community Issues*, West Sussex: John Wiley and Sons, ss.153-162.

Dłużewska, A., 2007, *The Influence of Religious Background on Global and Local Conflict in Tourism – Case Studies from Tunisia and the United Arab Emirates*, (w:) Ratz T. Sardi C. (red.): (Inter)cultural Aspects of Tourism Development, Tourism Academy 3, Kodolanyi Janos University College, Szekesfehervar, ss.23-34.

Dłużewska A., 2008, *The Influence of Religion on Global and Local Conflict in Tourism: Case Studies in Muslim Countries* (w:) Burns P., Novelli M. (red.), *Tourism Development: Growth, Myths and Inequalities*, CAB International, Oxfordshire, Cambridge, ss. 52-67.

Dłużewska A., 2009, *Spoleczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*. WUW. Warszawa.

Dłużewska A. (red.), 2011, *Nowe wyzwania edukacji turystycznej*. SWPR, Warszawa.

Dłużewska A., 2012, *Produkt turystyczny a rynki źródłowe – przekształcenia produktu turystycznego Penang w Malezji pod wpływem turystyki przyjazdowej z Arabii Saudyjskiej*, Zeszyty Naukowe, nr 698, *Ekonomiczne problemy usług*, nr 83, *Popyt turystyczny – uwarunkowania*, Uniwersytet Szczeciński, ss. 349-363.

Gilsenan M., 1982, *Recognizing Islam*, London.

Nagata J., 1994, *How to be Islamic without being an Islamic state: contested model of development in Malaysia* (w:) Ahmed A.S., Donnan H. (red.): *Islam, globalization and post modernity*, Routledge, London and New York, ss.63-90.

Nagata J., 1997, *Religious correctness and the place of Islam In Malaysia's economic policies* (w:) Brook T., Luong H.V. (red.): *Culture and capital: the shaping of capitalism in Eastern Asia*. University of Michigan, ss. 79-101.

Otieno R., 2006, *Perception and utilization of traditional dress in tourism in Kenya: Benefits for the local communities* (w:) *Imagine there is no countries - Inequality and Growth in Age of Tourism*; 5<sup>th</sup> International Symposium on Tourism and Sustainability; 22-23 June 2006; conference handbook.

Peake R., 1989, *Swahili Stratification and Tourism in Malindi Old Town, Kenya*, "Africa", vol. 59, nr 2, ss.209-220.

Poirier R.A., 1994, *Tourism and Development in Tunisia*, "Annals of Tourism Research", vol. 22, nr 1, ss. 157-171.

Poirier R.A., 1997, *Political Risks Analysis and Tourism*, "Annals of Tourism Research", vol. 24, nr 3, ss. 675-686.

Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.

Przeclawski K., 1979, *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ; Warszawa.

Sindiga I., 1996, *International tourism in Kenya and the marginalization of the Waswahili*, "Tourism Management", vol. 17, nr 6, ss. 425-432.

The Straits Times (2002a), *Ban on bikinis? That`s just like Taleban*, 1 May.

The Straits Times (2002b), *No bikinis, please, you`re in Terengganu*, 18 April.

The Straits Times (2002c), *Terengganu bikini ban hurt tourism, warns DAP*, 21 April.

## **Atrakcyjność turystyczna południowo-zachodniej Grecji – uwarunkowania geograficzne, gospodarcze, polityczne i historyczne**

### **Wstęp**

U źródeł zwiększającego się zainteresowania turystyką w obszarach przyrodniczo cennych znajduje się nie tylko dostrzeżenie wartości obszarów nietkniętych przez rozwój cywilizacyjny, lecz także uświadomienie sobie potrzeby zachowania ich dla przyszłych pokoleń. Za takim ukierunkowanym na przyszłość podejściem przemawia raport Brundtland (WCED 1987), a znane jest ono obecnie jako zrównoważony rozwój i odpowiedzialność w kontakcie ze środowiskiem i miejscową kulturą. Jednak mariaż turystyki w obszarach przyrodniczo cennych ze zrównoważonym rozwojem trudno byłoby nazwać łatwym i bezproblemowym. Problemy te szczególnie mocno odczuwane są w obszarach o ograniczonej pojemności turystycznej, do których zaliczają się wyspy greckie, w tym również wyspy południowo-zachodniej Grecji (Spilanis, Vayanni 2003).

Rozwój turystyki, we wszystkich obszarach, warunkowany jest sprzyjającym funkcjonowaniem czynników politycznych (bezpieczeństwo, system wizowy), gospodarczych (konkurencyjna cena, stabilność walutowa), historycznych, kulturowych oraz tzw. atrakcyjnością turystyczną. Atrakcyjność turystyczna jest zbiorem trzech komponentów: walorów turystycznych, zagospodarowania turystycznego i dostępności komunikacyjnej. Jest ona związana w dużej mierze z czynnikami geograficznymi takimi jak położenie i klimat miejsca, rzeźba terenu i inne.

Walory turystyczne definiowane są z kolei jako zespół „elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzyrodniczych, które wspólnie lub każde z osobna – są przedmiotem zainteresowania turysty” (Warszyńska, Jackowski 1978). Na Wyspach Jońskich, które uznać można za obszar

„przyrodniczo cenny” walory środowiska naturalnego odgrywają zatem rolę zasadniczą (Andriotis 2004).

Trzeba również podkreślić, że pojęcie „waloru turystycznego”, w odróżnieniu od potencjału turystycznego (czyli zasobów turystycznych), nacechowane jest aksjologicznie. Nie można zmówić o walorach turystycznych „w ogóle” a jedynie o walorach dla jakichś, określonych typów turystyki i określonego typu turystów. To turysta ocenia, co jest dla niego walorem, a co walorem nie jest. W konsekwencji różne elementy potencjału przez niektórych uważane będą za walory, dla innych będą natomiast zupełnie nieistotne. Przykładem mogą być piaszczyste plaże położone w zatokach Itaki, dostępne wyłącznie od strony morza, które stanowią duży walor w rozwoju turystyki żeglarskiej, dla pozostałych typów turystyki, jako niedostępne, nie przejawiają jednak większej wartości.

Inne walory będą istotne dla turystyki krajoznawczej, inne dla turystyki wypoczynkowej, jeszcze inne dla różnych rodzajów turystyki specjalistycznej (kulinarnej, surfingowej, speleologicznej itd.). Kolejnym czynnikiem jest tzw. typ turysty – jak określił to K. Przeclawski (1979) „jak ktoś został ukształtowany zanim został turystą”. Istotne są tu takie czynniki jak wykształcenie, status ekonomiczny, znajomość języków obcych, ogólne obycie, preferencje dotyczące formy wypoczynku itd. Dużą rolę odgrywa również narodowość i kultura turysty. Zwyczaje narodowe sprawiają, że jakiś typ turystyki jest dla większości obywateli interesujący lub taki nie jest. Przykładem może być turystyka kulinarna, bardzo popularna wśród Francuzów i Włochów, która zupełnie nie znajduje uznania wśród turystów bloku wschodniego. Na kategoryzacji odnoszącej się do narodowości turystów opiera się segmentacja rynku i plasowanie produktu powadzone przez większość touroperatorów (Yale 2001) choć w literaturze naukowej temat ten podejmowany jest zdecydowanie rzadziej.

W kontekście subiektywnego nacechowania walorów, w literaturze przedmiotu używa się również pojęcia „antywaloru”, które stosowane jest na określenie, tych elementów środowiska naturalnego i kulturowego, które dla pewnych grup turystów wpływają na wyższą atrakcyjność, dla innych natomiast stanowią czynnik „odstraszający”. Przykładem mogą być wysokie fale będące dużą atrakcją dla osób uprawiających surfing, niekorzystne przy rozwoju tradycyjnej turystyki wypoczynkowej plażowej (Lefkada).

Zagospodarowanie turystyczne rozumiane jest jako wynik działalności mającej na celu przystosowanie przestrzeni na potrzeby ruchu turystycznego (Warszyńska, Jackowski 1978) czy też „system połączonych z sobą funkcjonalnie urządzeń turystycznych i usług (...), które występują na określonym obszarze, powstały w celu udostępnienia turystom walorów przestrzeni geograficznej (środowiska geograficznego), i które służą zaspokojeniu szeroko rozumianych potrzeb turystyczno-rekreacyjnych człowieka” (Kowalczyk, Derek 2010). Szczegółne znaczenie w zagospodarowaniu turystycznym ma tzw. baza materialna turystyki, która dzieli się na bazę noclegową, żywieniową, komunikacyjną i towarzyszącą (Rogalewski 1979).

Zagospodarowanie turystyczne odpowiada (lub powinno dopowiadać) charakterem typowi turystyki, na potrzeby którego powstało. Nie zawsze „dobre” zagospodarowanie podnosi atrakcyjność turystyczną miejsca dla wszystkich turystów. Przykładowo duże, markowe hotele nastawione na obsługę zorganizowanych turystów masowych (wyjazdy pakietowe, zryczałtowane, za pośrednictwem biur podróży), położone na północ od miasta Zakynthos (np. Ambula, Buka, Planos, Tsivili) zdecydowanie obniżają atrakcyjność tej części wyspy dla bardziej wymagających turystów indywidualnych. Przykłady negatywnego wpływu zagospodarowania turystycznego na szeroko rozumianą atrakcyjność turystyczną cytowane są w literaturze szeroko.

Dostępność komunikacyjna jest odzwierciedleniem rzeczywistej odległości, czasu, komfortu oraz kosztów

przejazdu z obszaru wysyłającego (obszary źródłowe) do obszaru recepcji turystycznej (obszar docelowy). Ze względu na położenie geograficzne, Wyspy Jońskie są bardzo dostępne komunikacyjnie dla turystów z Włoch. Turyści indywidualni z tego kraju stanowią na wielu wyspach dominującą grupę narodowościową.

Na dostępność komunikacyjną wpływa także lokalizacja międzynarodowych lotnisk, które mogą obsługiwać loty z obszarów źródłowych. W przypadku turystyki wypoczynkowej, zryczałtowanej powinny to być połączenia bezpośrednie, czarterowe. Brak takich połączeń znacznie obniża atrakcyjność destynacji dla turystyki masowej, a często nawet uniemożliwia rozwój takiej turystyki w danym miejscu. Na większości Wysp Jońskich, górzyste ukształtowanie terenu uniemożliwiło wybudowanie lotnisk. Skutkuje to charakterem turystyki rozwijającym się w poszczególnych wyspach. Na wyspach pozbawionych połączeń lotniczych dominuje turystyka indywidualna. Wyspy te stanowią także obszar turystyki krajoznawczej wtórnej dla turystów zorganizowanych (wycieczki fakultatywne dla turystów wypoczywających na innych wyspach).

### **Uwarunkowania związane z typem walorów turystycznych**

Wyspy południowo-zachodniej Grecji znacznie odbiegają od powszechnego stereotypu „wysp greckich” opartego na Krecie, Rodos czy mniejszych wyspach morza egejskiego, które charakteryzują się wysokimi temperaturami, długim sezonem bez opadów oraz dużym znaczeniem walorów architektonicznych.

W odróżnieniu od Wysp Egejskich i wielu obszarów Grecji kontynentalnej, Wyspy Jońskie charakteryzują znacznie niższe temperatury powietrza. Notuje się tu również wyższe opady atmosferyczne. Sprawia to, że krajobrazy, a zwłaszcza szata roślinna archipelagu, znacząco różnią się od tych

występujących w innych częściach kraju. Na Wyspach Jońskich nie występują też znaczące walory architektoniczne (ponownie – w porównaniu do pozostałych regionów). Obszar regularnie niszczone był przez trzęsienia ziemi o różnym nasileniu, z których najsilniejsze przypadły na 1948 i 1953 rok (7.2 w skali Richtera) dewastując cały region. Trzęsienia ziemi pozbawiły wyspy jońskie większości budowli pochodzących z czasów mykeńskich, cywilizacji starożytnej Grecji, dominacji Italii, Francji i Wielkiej Brytanii.

Trzęsienia nawiedzają ten obszar z dużą regularnością, mając znaczący wpływ na charakter zabudowy miast również współcześnie. Ostatnie trzęsienia z epicentrum w Argostoli na Kefalonii, o sile 6.0 w skali Richtera, miały miejsce 26 stycznia i 2 marca 2014 roku. Wpłynęło na zniszczenie bazy hotelowej zdecydowanie ograniczając pojemność turystyczną wielu miejscowości na sezon wakacyjny 2014.

Ze względu na brak (lub niewielką ilość) historycznych walorów architektonicznych (zabytków) głównym typem walorów na Wyspach Jońskich są walory naturalne, związane z klimatem, czystym morzem, występowaniem plaż, ukształtowaniem terenu, florą, fauną itd.

Budowa geologiczna (znaczący udział skał węglanowych) i tektonika przyczyniły się do rozwoju na tym obszarze form rzeźby krasowej, m.in. licznych jaskiń. Do najczęściej odwiedzanych należą Błękitne Groty przy Agios Nicolaus na Zakynthos, jaskinie Melissani, Drogaratii i Drakenas na Kefalonii czy Nintas i Loisos na Itace (Fot. 1).

Do walorów naturalnych należą także parki narodowe: Marine National Park na Zakynthos (ochrona żółwia morskiego *carretta carreta*), Ainos National Park na Kefalonii (jodła kefalońska *Abies cephalonica*), obszary Natura 2000 na Lefkadzie, Maganisi i Kalamos. Walorem naturalnym jest również urozmaicona rzeźba terenu. Klifowe wybrzeża w Navagio czy Porto Vroni na Zakynthos stanowią cel wszystkich wycieczek krajoznawczych organizowanych na tej wyspie (Fot. 2).



Jak już wspomniano, określenie tego co jest walorem turystycznym, uzależnione jest od typu turysty i typu turystyki. Na Wyspach Jońskich dominuje turystyka 3 x S (sea, sun, sand). Turyści przyjeżdżają głównie w celach wypoczynkowych, najczęściej korzystając z pośrednictwa touroperatorów we własnych krajach. Zgodnie z klasyfikacją zaproponowaną przez E. Cohena (1984), turystów odwiedzających te wyspy można by określić jako *zorganizowanych i indywidualnych masowych*



Błękitna Grota  
fot. Anna Dłużewska



Zatoka Wraku  
fot. Anna Dłużewska

Fot. 1. Rzeźba krasowa na Zakintos

Dla tego typu turystów najważniejszym walorem jest występowanie piaszczystych plaż (sand), ciepłego, czystego morza (sea) oraz odpowiednio wysokich temperatur i słońca (sun). Dla turystów *zorganizowanych masowych* pozostałe walory nie mają zazwyczaj żadnego znaczenia, a jeśli są eksplorowane to przeważnie w sposób bardzo dysfunkcyjny

(np. wyniszczanie żółwi w Morskim Parku Narodowym na Zakynthos) (Fot. 3.). Dla turystów indywidualnych masowych walory rzeźby, walory kultury współczesnej oraz nieliczne zabytki stanowią istotny element decydujący o wyborze miejsca urlopu. Pełnią one jednak rolę walorów uzupełniających, walorem głównym będzie „słońce, morze i plaża” (Fot. 4.).

Na Zakynthos (406 km<sup>2</sup>, 41500 mieszkańców), zatoki z rozległymi, piaszczystymi plażami położone są na wschodzie i południu. Dzięki dobrej dostępności od strony lądu, stały się one pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. głównym motorem rozwoju turystyki na wyspie. Plażę na północ od miasta Zakynthos, przynależą w większości do dużych, sieciowych hoteli. Prawo greckie, zakłada powszechną dostępność wybrzeża, jednak ze względu na brak ogólnodostępnej infrastruktury, plaże w pasie Tsivili – Alykes nie są zazwyczaj odwiedzane przez turystów nie będących gośćmi hotelu. Najpiękniejsze, ogólnodostępne plaże położone są w Zatoce Laganas. Są one zarazem największym w basenie Morza Śródziemnego obszarem lęgowym żółwi morskich *Caretta caretta*. Jest to możliwe dzięki położeniu zatoki w pobliżu klifów, zbudowanych z piaskowców i ilowców, których abrazja umożliwia dostawę materiału drobnoziarnistego i tworzenie się piaszczystych plaż w tej zatoce. Konflikt pomiędzy organizatorami turystyki oraz właścicielami hoteli a instytucjami i organizacjami zajmującymi się ochroną przyrody, mimo utworzenia w tym obszarze Morskiego Parku Narodowego, prowadzi do licznych zatargów, których konsekwencje są niestety negatywne dla morskiego środowiska przyrodniczego (Roger, Hall, Smith 1996) (Fot. 3.).

Niedostępne wybrzeża i brak naturalnych portów utrudniły rozwój infrastruktury turystycznej w zachodniej części Zakynthos. Klify stanowią jednak cel wycieczek krajoznawczych (w tym wycieczki łodziami, obejmujące wypoczynek na plażach niedostępnych od strony lądu). We wschodniej części wyspy rosną bardzo wydajne drzewa oliwne,

a wielowiekowa tradycja pozyskania oliwy sprawia, że należy ona do najlepszych na świecie. Gaje oliwne stanowią również walor w turystyce krajoznawczej.



Fot. 3 Morski Park Narodowy Zakintos – przykłady konfliktu interesów  
*fot. Anna Dtużewska*



Fot. 4.: Turyści indywidualni masowi – przykład wycieczki fakultatywnej,  
Zakintos  
*fot. Anna Dtużewska*

Na Kerkirze (Korfu) (580 km<sup>2</sup>, 113 000 mieszkańców) liczne plaże z łatwym dostępem od strony lądu przyczyniły się do rozwoju turystyki masowej już w latach sześćdziesiątych XX wieku. Obecnie na wyspie wypoczywa w sezonie nawet ponad 1 mln turystów. Wyższe wzniesienia (do 914 m n.p.m.) znajdują się tylko na północy wyspy. W pozostałej części możliwy był rozwój rolnictwa, a także budowa infrastruktury komunikacyjnej. Większe niż w innych częściach wysp greckich opady sprzyjają rozwojowi roślinności, w tym - podobnie jak na Zakynthos - gajów oliwnych. Na Kerkirze najlepiej widać zarówno historyczne wpływy weneckie, jak i brytyjskie.

Na Kefalonii piaszczyste plaże ułożone są na południu (pas od lotniska do Skali), na północnym wschodzie (Sami - Fiskardo) oraz na cyplu wschodnim, na południe od Lixouri. Najbardziej dostępna komunikacyjnie jest część południowa. Tam właśnie rozwinęła się turystyka masowa (pakietowa). W północnych częściach wyspy przeważa turystyka indywidualna. Powodowane jest to dużymi deniwelacjami w środkowej części wyspy, utrudniającymi transfer z lotniska na północ.

Lefkada (336 km<sup>2</sup>, 20 000 mieszkańców) znana jest z dobrych warunków do uprawiania windsurfingu (głównie plaże w okolicach miejscowości Vasiliki) i przyciąga licznych amatorów tego sportu z różnych stron świata. Turystyka na skalę przemysłową zaczęła się tu rozwijać w latach 80. XX wieku. Podstawą rozwoju turystyki masowej były liczne, często piaszczyste plaże. Dobrze rozwinięta linia brzegowa z licznymi zatokami, ułatwiła lokowanie portów morskich.

Na Itace do większości plaż nie ma dostępu od strony lądu. Jest to związane najczęściej ze stromymi stokami występującymi nawet w bezpośrednim sąsiedztwie morza. Mimo małej powierzchni, deniwelacje w obrębie wyspy są znaczne (806 m). Utrudnia to znacznie budowę ciągów komunikacyjnych.

### Uwarunkowania związane z zagospodarowaniem turystycznym

Na region Wysp Jońskich przypada 11.6% miejsc noclegowych w całej Grecji (Sete. Gr. 2012). Dominują tu hotele 3 i 4 gwiazdkowe (tab. 1). Dla porównania, na Krecie aż 30.1% stanowią hotele 5 gwiazdkowe, a 4 gwiazdkowe - 24.7%. Na Dodekanezie hotele 5 gwiazdkowe stanowią - 22.9%, a 4 czterogwiazdkowe - 29%. Zestawienie statystyczne z podziałem na kategorie 1-5 gwiazdek powstało na potrzeby zagranicznych tour operatorów. W samej Grecji obowiązuje odrębna kategoryzacja, określana literami alfabetu i cyframi rzymskimi. Duże, sieciowe hotele używają zazwyczaj dwóch kategorii - międzynarodowej, w gwiazdkach, służącej głównie celom marketingowym, oraz literowej na potrzeby lokalnej administracji.

Tab. 3. Udział procentowy hoteli na Wyspach Jońskich z podziałem na kategorie

hotele 1*	5.8 %
hotele 2*	14.7 %
hotele 3*	14.9 %
hotele 4*	9.4 %
hotele 5*	6.4 %

*Źródło: Sete. Gr. 2012*

Wysoki udział skategoryzowanych hoteli 4 i 5 gwiazdkowych, w obszarach „wypoczynkowych” (miejska turystyka biznesowa podlega innym regułom) świadczy o występowaniu turystyki masowej (pakietowej, zorganizowanej). Taka właśnie turystyka dominuje na Krecie i na Dodekanezie. Statystyki dotyczące wysp jońskich wskazują, że turystyka masowa nie stanowi tu przewagi w skali całego regionu. Jak już wspomniano, turystyka zorganizowana, pakietowa obecna jest jedynie na czterech wyspach, przy czym Większość hoteli 4\* i 5\* znajduje się na Korfu i na Zakynthos. Na pozostałych wyspach przeważają hotele o niższym

standardzie, lub – przeważnie – obiekty noclegowe innej kategorii.

Nie wszystkie obiekty noclegowe na Wyspach Jońskich zostały jednak uwzględnione w zestawieniu. Duży udział w bazie noclegowej mają też tzw. apartamenty / pokoje do wynajęcia – czasami sklasyfikowane jako „hotele” 1-3 gwiazdkowe, w większości jednak nie ujęte w narodowych statystykach. Apartamenty znajdują się przeważnie w niedużych obiektach (maksymalnie 10 pokoi, często nawet poniżej 5), nastawione są wyłącznie na obsługę turystyki indywidualnej. Standard wyposażenia apartamentów wielokrotnie przewyższa standard pokoi w hotelach 5\*, nie świadczą one jednak usług rozrywkowych (np. animacji), rekreacyjnych (nie posiadają parków wodnych) stąd też przyciągają zainteresowanie innej kategorii turystów – zazwyczaj bardziej obytych i wymagających od turystów korzystających z usług touroperatorów. Prężny rozwój międzynarodowych portali rezerwacyjnych w ostatnich latach (zwłaszcza portalu booking.com) udostępnił tę grupę obiektów dla turystów zagranicznych. Ułatwia to znacznie rozwój turystyki indywidualnej na wyspach.

Z kolei hotele współpracujące z touroperatorami, z rzadka jedynie umieszczają swoją ofertę na portalach rezerwacyjnych. Jeśli tak robią, cena jednostkowa jest przeważnie wyższa niż udostępniona w biurze podróży w wersji pakietowej.

Jak już wspomniano zagospodarowanie turystyczne powinno odpowiadać typowi turystyki, na potrzeby którego powstało. W przypadku turystyki żeglarskiej, która na wielu wyspach stanowi znaczny udział, zagospodarowanie turystyczne to przede wszystkim odpowiednio urządzone porty i mariny, zapewniające bezpieczne cumowanie jachtów, pobór wody pitnej, dostęp do toalet i pryszniców oraz usługi gastronomiczne.

Na tle Turcji, Chorwacji czy Włoch, mariny na Wyspach Jońskich wypadają bardzo słabo. W zasadzie nie powinny

nawet być nazywane marinami. W miejscach tych co prawda pobierane są opłaty, nie zapewniają one jednak niczego poza możliwością poboru wody pitnej (dostarczanej w cysternach) oraz bezpiecznym cumowaniem (choć i to nie zawsze). Wielokrotnie porty są nadmiernie zatłoczone, do tego stopnia, że nie są w stanie przyjąć nowych jednostek nawet w warunkach sztormowych (kiedy jachty muszą zacumować ze względów bezpieczeństwa).

Mariny nie posiadają zaplecza sanitarnego, typowego dla turystyki żeglarskiej. Jachty cumowane są wielokrotnie nie przy pomostach, a przy samym nabrzeżu, tak że prosto z pokładu wchodzi się do restauracji.

Usługi gastronomiczne (w tawernach, restauracjach) świadczone są na wysokim poziomie. Kuchnia grecka jest ważnym walorem kulturowym, dla wielu turystów odwiedzających ten region, zwłaszcza dla Francuzów i dla Włochów. Turyści zorganizowani korzystają z posiłków w hotelach, w których wykupili pobyt. Pakiety turystyczne na Wyspach Jońskich kalkulowane są przeważnie na zasadach HB (śniadanie i obiadokolacja) lub *all inclusive*. Kuchnia serwowana w hotelach to zazwyczaj kuchnia międzynarodowa (podobna do tej serwowanej w Tunezji, Egipcie czy Hiszpanii) urozmaicana lokalnymi produktami, takimi jak oliwki, ser feta, czy oliwa z oliwek. W porównaniu do kuchni serwowanej w tawernach kuchnia hotelowa jest jednak zdecydowanie niższej jakości. Stanowi to jeden z powodów dla którego turyści z krajów, w których dużą wagę przywiązuje się do jakości gastronomii (np. Francuzi, Włosi) nie korzystają z pobytu w takich hotelach.

W kategorii zagospodarowanie turystyczne mieści się również dostępność bazy noclegowej (z portu, lotniska) oraz dostęp do walorów turystycznych. Turyści indywidualni z Włoch, korzystają najczęściej z własnych samochodów, niezbędnym dla nich elementem zagospodarowania jest więc infrastruktura drogowa. Pakiety turystyczne wykupione w biurach podróży, standardowo zawierają transfer z lotniska

do hotelu. Dalsze zwiedzanie wysp odbywa się turystycznym autokarem. Dla turystów indywidualnych, którzy przybyli na wyspy drogą lotniczą konieczne jest wypożyczenie samochodu. W szczycie sezonu turystycznego może to być problematyczne: zdarza się, że popyt przewyższa podaż. Transport publiczny na wyspach jońskich funkcjonuje znacznie słabiej niż w innych obszarach turystycznych Grecji (np. na Krecie czy Rodos). Połączenia autokarowe kursują wyłącznie między większymi miejscowościami, nie docierają natomiast do większości atrakcji turystycznych.

Komunikacja między wyspami odbywa się połączeniami promowymi, lub uruchamianymi w sezonie turystycznym na potrzeby wycieczek zorganizowanych przez biura podróży (np. Agios Nikoalus – Kefalonia). Połączenia te są jednak otwarte również dla turystów indywidualnych.

### **Uwarunkowania związane z dostępnością komunikacyjną**

Dostępność komunikacyjna odgrywa w południowo-zachodniej Grecji rolę kluczową. Nawet w przypadku występowania walorów turystycznych „idealnych” dla jakiegoś typu turystyki, wielokrotnie nie może się ona rozwinąć właśnie ze względu na ograniczenia związane z dostępnością komunikacyjną. Ze względu na górzyste ukształtowanie terenu porty lotnicze powstały jedynie na Zakynthos, Kefalonii i Korfu. Lefkada korzysta z lotniska w kontynentalnej części Grecji. Najwięcej turystów – 824 000 rocznie – obsługuje lotnisko na Korfu. Znajduje się ono w pierwszej piątce lotnisk greckich, po Atenach (2 652 062), Heraklionie (2 067 475), Rodos (1 593 298) i Salonikach (901 573) (Helsat 2012). Zakynthos z liczbą 423 698 oraz Kefalonia – z liczbą 168 496 turystów – plasują się w pierwszej dziesiątce greckich lotnisk (Sete 2012). Kefalonia (737 km<sup>2</sup>, 40 000 mieszkańców) mimo, że jest największą z Wysp Jońskich przyjmuje znacznie mniej turystów niż Zakynthos i Korfu. Ograniczeniem do rozwoju turystyki



masowej są duże deniwelacje (do 1648 m), a zatem trudna dostępność wielu obszarów w obrębie samej wyspy.

Wyspy Jońskie położone są w niedużej odległości od Półwyspu Salentino we Włoszech, co sprzyja turystyce indywidualnej z wykorzystaniem transportu promowego, oraz turystyce żeglarskiej. Włosi najczęściej korzystają z połączenia promowego Brindisi-Korfu. Promy na tej trasie kursują kilka razy dziennie, a podróż trwa 8 godzin (średnia cena za osobę wynosi ok. 56 euro). Bezpośrednie połączenia promowe na Korfu w sezonie, kursują również codziennie z Bari (ok. 10-12 godzin), Ankony i Wenecji (24-26 godzin). Dodatkową ofertą na trasie Brindisi- Korfu są ekspresowe połączenia katamaranem – podróż trwa wówczas zaledwie 3 i pół godziny. Z portów włoskich przyplływają również na Kefalonię i Zakynthos, ze względu na dłuższy czas i koszt podróży są one jednak rzadziej uczęszczane niż połączenia na Korfu. Turyści z Włoch stanowią dominującą grupę na Lefkadzie i Itace oraz drugą, po Brytyjczykach, na Korfu (Panagopoulos 2002, SETE).

Itaka (118 km<sup>2</sup>, 3 200 mieszkańców) – legendarna ojczyzna Odyseusza – ma od 6 km do 600 m szerokości, około 23 km długości i ponad 100 km długości linii brzegowej. Tak duże rozwinięcie linii brzegowej wiąże się z występowaniem na wyspie kilkunastu zatok, wykorzystywanych najczęściej jako naturalne porty lub miejsca odpoczynku (plaże), do których często nie ma dostępu od strony lądu. Wyspa ta przejawia bardzo dużą atrakcyjność dla turystyki żeglarskiej, ma więc zdecydowanie inny charakter niż pozostałe wyspy archipelagu. Turystyka żeglarska powszechnie występuje również w niektórych regionach Kefalonii (głównie porty Argostoli i Sami), na mniejszych wyspach archipelagu (np. Paxi i Antypaxi), zdecydowanie rzadziej występuje natomiast na Zakynthos (Andriotis 2004). Wśród żeglarzy dominują Włosi i Grecy.

## Uwarunkowania historyczne

Wyspy Jońskie częścią współczesnej Grecji stały się dopiero w 1864 r. Do dziś pod względem kulturowym znacząco różnią się od Wysp Egejskich oraz sąsiednich wybrzeży kontynentalnych. Jeśli wierzyć przekazom Homera, wyspy odgrywały istotną rolę już w czasach kultury mykeńskiej, choć nie zachowały się z tego okresu żadne pozostałości archeologiczne. W VII w. p.n.e. wyspy znalazły się pod panowaniem Koryntu. Odgrywały rolę ważnego punktu tranzytowego w handlu z Sycylią. W okresie starożytnym stały się przyczyną tzw. wojen peloponeskich (431-404 p.n.e.) prowadzonych między Spartą a Atenami. Pod koniec III w. p.n.e. wyspy znalazły się pod panowaniem Rzymian, a po upadku cesarstwa rzymskiego, podobnie jak inne obszary dzisiejszej Grecji, pod panowaniem Bizancjum. W kolejnym okresie Wyspy Jońskie należały do Republiki Weneckiej. Najważniejszą różnicą w historii Wysp Jońskich w odniesieniu do pozostałych obszarów Grecji, jest brak, lub nieduże znaczenie wpływów otomańskich. Wyjątkiem jest Lefkada, która do Turcji należała przez ponad 200 lat. Paxi, Kefalonia, Zakynthos i Itaka, jakiś czas znajdowały się pod panowaniem tureckim, jednak okresy panowania Wenecjan były na tych wyspach znacznie dłuższe. Korfu, jako jedyna, nigdy nie znalazła się pod panowaniem imperium otomańskiego (Pratt 1978).

Po upadku Republiki Weneckiej, Wyspy Jońskie znalazły się pod panowaniem Francji Napoleońskiej (1797), a następnie – imperium Brytyjskiego (1815). W czasach „brytyjskich” nastąpił silny rozwój ekonomiczny obszaru zarówno w odniesieniu do rolnictwa, przetwórstwa jak i handlu. Wyspy przeżywały rozkwit ekonomiczny. Brytyjczycy poczynili również liczne inwestycje w infrastrukturę transportową (budowa dróg, portów). Brytyjczycy władali wyspą do 1864 roku.

Pomimo szczególnej różnorodności kulturowej (kultura mykeńska, kreteńska, rzymska, wenecka itd.), w sferze

materialnej, na wyspach nie zachowały się niemal ślady dawnych cywilizacji. Położenie w obszarze o dużej aktywności sejsmicznej powodowało regularne niszczenie całej zabudowy. Dużą spuściznę wpływów weneckich, francuskich i brytyjskich obserwuje się natomiast w sferze kultury duchowej. Kultura codziennych zachowań oraz zwyczaje kulinarne wysp jońskich w dużej mierze wzbogacona jest tradycją krajów, które zajmowały ten obszar.

W odniesieniu do turystyki, na szczególną uwagę zasługuje wpływ, jaki związki historyczne wywarły na państwach panujących na wyspach. Podobnie, jak w przypadku dawnych kolonii, nastąpiła zmiana „odległości wyobrażonej” (Podemski 2004). Wyspy Jońskie są dla Brytyjczyków „uczuciowo bliższe” od innych regionów Grecji. Istotną spuścizną czasów kolonialnych jest zatem „przetarcie szlaków”, pierwotnie odzwierciedlające się głównie w relacjach handlowych, obecnie w rozwoju turystyki. Najsilniejsze relacje z Wielką Brytanią dotyczyły zwłaszcza Korfu. Do dziś Brytyjczycy stanowią dominującą grupę zagranicznych rezydentów i turystów na tej wyspie (Benton 1932, Panagopoulos 2002, SETE).

### **Uwarunkowania gospodarcze i polityczne**

Ważnym czynnikiem kształtującym atrakcyjność cenową produktów turystycznych na Wyspach Jońskich jest bliskie położenie Albanii (Korfu od Albanii dzieli cieśnina o szerokości mniejszej niż 3 km). Dostęp do taniej siły roboczej (nie tylko robotników niskiej kategorii) zdecydowanie obniża koszty zatrudnienia i wytworzenia usług. Dzięki temu oferty turystyczne tego regionu mogą być tańsze niż w pozostałych regionach Grecji.

Branża turystyczna, nie tylko na Wyspach Jońskich, ale i w całej Grecji, boryka się jednak z dwoma dużymi problemami: sezonowością oraz brakiem wykwalifikowanego

personelu w czasie sezonu. Drugi problem jest w pewnym sensie konsekwencją pierwszego.

Sezon turystyczny na Wyspach Jońskich przypada na lipiec i sierpień (tab. 4). Na miesiące czerwiec - wrzesień przypada aż 69% ruchu turystycznego (Sete. Gr. 2012). Większość hoteli rozpoczyna swoją działalność w maju i kończy ją we wrześniu lub najpóźniej w październiku. Całorocznie funkcjonują jedynie hotele miejskie. Tak krótki sezon turystyczny powodowany jest nie tyle warunkami klimatycznymi, czy okresem ferii i urlopów przypadającym na rynkach wysyłających. Problemy te dotyczą również innych państw basenu Morza Śródziemnego (np. Cypru, Turcji, Hiszpanii), które lukę po turystach wakacyjnych starają się wypełnić organizacją konferencji, tworzeniem atrakcyjnych ofert dla osób, które nie muszą wyjeżdżać w pełni sezonu itd. Turystyka jest tam przeważnie całoroczna. W Grecji, najważniejszą barierą wydłużenia sezonu turystycznego jest system podatkowy. Działalność gospodarcza przekraczająca okres 5, a czasem i 3-4 miesiący (w zależności od dochodu) obłożona jest bardzo wysokimi podatkami, pochłaniającymi nawet 90% wygenerowanych zysków. Niekorzystny system podatkowy wydaje się być największym problemem rozwoju turystyki w Grecji. W konsekwencji „zamknięcia” hoteli, zamykane są również restauracje, sklepy z pamiątkami, a czasem nawet całe miasta, co prowadzi do dużej stagnacji rynku. Nie należy tu do rzadkości określenie „city is closed” – poza sezonem zamierają w praktyce całe miasta i regiony. Powoduje to, że praca w sektorze turystycznym jest pracą sezonową. Po zakończeniu sezonu obsługa hoteli (zwłaszcza niskiego i średniego szczebla) jest bez pracy. To z kolei stanowi o swojego rodzaju „nieopłacalności” pracy w turystyce – osoby o wyższych aspiracjach lokują swoją przyszłość w innych zawodach, w konsekwencji, w sezonie turystycznym brak jest odpowiednio wykwalifikowanej kadry (Andriotis 2004). Taki system podatkowy jest jedną z podstawowych przyczyn bezrobocia w Grecji, w której często mylnie uważa się przemysł

turystyczny za główne miejsce pracy Greków, zwłaszcza w obszarach nadmorskich. W praktyce, wielu Greków, w tym również mieszkańców Wysp Jońskich, nie znajduje zatrudnienia w turystyce, ze względu na brak kwalifikacji lub też wyższe wymagania finansowe niż np. Albańczycy.

Tab. 4. Obłożenie hoteli na Wyspach Jońskich w sezonie turystycznym

miesiąc	obłożenie
Czerwiec	13,2 %
Lipiec	18,5 %
Sierpień	21 %
Wrzesień	16,3 %

*Źródło: SETE 2012*

W Grecji brakuje również uczelni kształcących na kierunkach turystyka i hotelarstwo. Nauczanie takie prowadzone jest (na szczycie odpowiadającym szkole pomaturalnej) w państwowej Akademii Kreteńskiej oraz w filii szwajcarskiej prywatnej uczelni Alpin specjalizującej się w nauczaniu hotelarstwa. Absolwenci tej drogiej, elitarnej uczelni nie stanowią jednak potencjalnego personelu „zwykłych” hoteli w Grecji. Swoją przyszłość lokują przeważnie w dużych, międzynarodowych korporacjach jak Hyatt, Hilton, Marriott i in. Personel najwyższego szczebla w hotelach obsługujących turystykę zorganizowaną, zdobywał zazwyczaj wykształcenie poza granicami Grecji. Dużą popularnością cieszy się tu Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Strasburgu (bardziej dostępna finansowo niż Alpine). Personel najwyższego szczebla (dyrektor hotelu, managerowie) zatrudniani są na umowy całoroczne.

Większość personelu zatrudnianego w hotelach 4\* i 5\* obsługujących przyjazdy pakietowe stanowią cudzoziemcy. Usługi animacji i zagospodarowania czasu wolnego (rekreacja, kluby dla dzieci) powierzane są zazwyczaj firmom zewnętrznym (głównie z Wielkiej Brytanii i Niemiec). Do pracy w hotelowej gastronomii zatrudniany jest personel z Polski, Węgier, Czech, Wielkiej Brytanii i innych krajów. Zazwyczaj

istotnym wyznacznikiem jest narodowość gości hotelowych – dąży się do tego aby obsługa mówiła w tym samym języku, co goście. Narodowość personelu zależy zatem od charakteru podpisanych kontraktów z touroperatorami. Decyzje o kontraktowaniu pokoi podejmowane są przed rozpoczęciem sezonu, dyrektorzy mają zatem wiedzę, o tym jacy goście będą w hotelu dominować. Hotele sieciowe wysokiej kategorii mogą sobie również pozwolić na zatrudnienie praktykantów – studentów hotelarstwa lub kierunków pokrewnych z różnych krajów Europy. Problem sezonowości turystycznej nie zostaje jednak w ten sposób zażegnany – profesjonalny personel, również poza granicami Grecji, niechętnie wiąże swoją przyszłość z pracą sezonową.

Niestabilność polityczna wynikająca z kryzysu gospodarczego w Grecji w ostatnich latach, nie przyniosła spadków ruchu turystycznego, jak prognozowano przed sezonem 2012r. i 2013r. Co więcej, w niektórych regionach, w tym na Wyspach Jońskich, wielu hotelarzy mogło pochwalić się zdecydowanym wzrostem przyjazdów. Obłożenie hoteli sięgało nawet 98-100% (z overbookingiem włącznie). Rozwój turystyki, w czasach kryzysu, możliwy był dzięki funkcjonowaniu bezpośrednich lotów czarterowych z krajów wysyłających, umożliwiającymi dotarcie na wyspy z pominięciem, nie zawsze stabilnych gospodarczo, Aten. Turystyka na wyspach rozwijała się niejako w równoległym nurcie do wydarzeń w Grecji kontynentalnej. Nieliczne strajki na samych wyspach (nawet strajk personelu lotniskowego na Krecie) nie przyniosły znaczących spadków w ruchu turystycznym.

Kryzys gospodarczy w Grecji, nałożył się jednak w czasie z zamknięciem innych obszarów recepcyjnych turystyki wypoczynkowej. Dotychczasowe potęgi turystyczne: Egipt i Tunezja w konsekwencji tzw. wiosny arabskiej, stały się mało bezpieczne. Nagłośnienie problemów bezpieczeństwa zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej, doprowadziło do niemal zupełnego zahamowania wyjazdów turystycznych

z tamtych krajów do Egiptu i Tunezji. Turyści zachodni poszukując ofert podobnych cenowo, bardzo często w miejsce Sousse czy Hurgady, wybierają zaczęli wyspy greckie. Tam właśnie międzynarodowe koncerny hotelowe przeniosły swoje inwestycje.

### **Podsumowanie**

Obecna sytuacja społeczno-polityczna na świecie zdecydowanie sprzyja rozwojowi turystyki na Wyspach Jońskich, przede wszystkim dzięki „systematycznie” zmniejszającej się konkurencji. Niektóre obszary, o bardzo wysokiej atrakcyjności dla turystyki wypoczynkowej, stały się zamknięte lub też uznawane są za niebezpieczne (Egipt, Tunezja). Wprowadzenie wiz do Turcji w marcu 2014r., zdecydowanie utrudni podróże do tego kraju i wpłynie na zmianę kierunku migracji turystycznych do miejsc bardziej dostępnych, posiadających porównywalne walory wypoczynkowe, uznawanych jednak za bezpieczne. Wyspy Jońskie bez wątpienia znajdują się w tej grupie. Dotyczy to zwłaszcza turystyki zorganizowanej, pakietowej. Można zatem przypuszczać, że ruch turystyczny w sezonie 2014r. będzie większy niż w sezonie 2013r. osiągając takie wyniki, na jakie pozwoli pojemność bazy noclegowej. Trzeba też pamiętać, że nieco wyższe koszty turystyki masowej w Unii Europejskiej, w stosunku do obszarów położonych w Afryce Północnej, są w części kompensowane przez znacznie krótszy czas (i koszt) transportu lotniczego, zwłaszcza z krajów skandynawskich, czy Wielkiej Brytanii, z których przelot wymaga korzystania z znacznie droższych w eksploatacji samolotów średniego zasięgu. Wyspy Jońskie położone są najbliżej Europy Zachodniej z wysp greckich. Przy rosnących kosztach paliwa, czynnik ten jest bardzo istotny przy kalkulacji imprez turystycznych.

Sytuacja ta, w dalszej perspektywie, może być jednak wysoce niekorzystna dla środowiska naturalnego Wysp Jońskich. Już obecnie dysfunkcje turystyczne generowane przez uczestników turystyki masowej są w tym obszarze bardzo wysokie. Dotyczy to zwłaszcza wyniszczania walorów środowiska naturalnego. Paradygmaty turystyki zrównoważonej najslabiej realizowane są właśnie w odniesieniu do różnorodności biologicznej (wspieranie i ochrona środowiska, naturalnych siedlisk i dzikiej przyrody oraz minimalizacja wpływów turystyki na środowisko naturalne) i efektywnego gospodarowania zasobami. Już dawno przekroczone zostały granice pojemności turystycznej w wielu obszarach chronionych.

Należy również pamiętać, że zmiany sytuacji społeczno-gospodarczej na świecie skutkować będą zmianami kierunków migracji turystycznych. Ustabilizowanie sytuacji politycznej w Tunezji i Egipcie, a tym bardziej otwarcie rynków turystycznych w Libii i Algierii skutkowałoby spadkiem przyjazdów do Grecji. Walory wypoczynkowe krajów Afryki Północnej (charakter wybrzeża, długość sezonu turystycznego, temperatury wody i powietrza, wielkość opadów) wielokrotnie przewyższają walory Wysp Jońskich. W przypadku wzrostu bezpieczeństwa turystów, obszary te byłyby dla Wysp Jońskich bardzo konkurencyjne. Zmiany w największym stopniu dotyczyłyby *turystów zorganizowanych masowych*, zainteresowanych wypoczynkiem (3 x 5). Wyspy Jońskie powinny zatem skoncentrować się na takich walorach, które odróżniają je w charakterze od Sousse & Hammamet (Tunezja), Agadiru (Maroko) czy Hurgady (Egipt). Zniszczenie walorów naturalnych będzie skutkowało zmniejszeniem atrakcyjności dla turystów typu *explorer* oraz *turystów indywidualnych masowych*.

Otwarcie rynków w krajach Afryki Północnej, w perspektywie najbliższych 20 lat jest jednak czysto teoretyczne. Obecna sytuacja polityczna w krajach arabskich zdecydowanie nie sprzyja rozwojowi turystyki w tym regionie. Wielkie koncerny hotelowe z Niemiec, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii (np.



Sol, Melia, TUI), do których należała znaczna część infrastruktury hotelowej w Tunezji już teraz odsprzedają większość lub całość bazy inwestorom z Rosji i Ukrainy. Kosztowne, wieloletnie inwestycje w infrastrukturę do obsługi turystyki masowej w Algierii i Libii są wręcz poza wyobrażeniem. Żaden koncern hotelowy z Europy zachodniej, po doświadczeniach z Tunezji i Egiptu, nie odważyłby się inwestować w krajach muzułmańskich, od lat uznawanych za niebezpieczne. Do rozwoju turystyki masowej wymagane jest przede wszystkim bezpieczeństwo i stabilność polityczna w perspektywie wielolecia. Nawet jeśli – również teoretycznie – Libia i Algieria staną się zupełnie bezpieczne w ciągu kilku najbliższych lat – będzie to zbyt krótko do podjęcia decyzji o wielkich inwestycjach. Egipt i Tunezja, jako że posiadają już infrastrukturę, teoretycznie – w przypadku ustabilizowania sytuacji politycznej na najbliższych kilka lat – w przyszłości mogłyby się na turystykę otworzyć.

W praktyce wszystkie czynniki wskazują, że turystyka (zwłaszcza masowa) będzie na Wyspach Jońskich systematycznie wzrastać. Wielkie koncerny hotelowe już teraz inwestują w rozwój bazy hotelowej na Zakynthos i Korfu – wielki „skok” w przyjazdach turystycznych na wsypy powinien nastąpić w 2015 i 2016 roku, kiedy nowe, sieciowe hotele zostaną oddane do użytku. Dla środowiska naturalnego Wysp Jońskich stanowi to niemałe wyzwanie.

### Literatura

Andriotis K., 2004, Problems of island tourism development: The Greek insular regions, *Coastal mass tourism*, 113-142.

Benton S., 1932, The Ionian Islands, *The Annual of British School at Athens*, 32, 213-246.

Black R., Crabtree A., 2007, Setting the Context: Quality in Ecotourism [w:] R. Black, A. Crabtree (red.) *Quality Assurance and Certification in Ecotourism* Wallingford: CABI, 1-15.

Butler R., 1980, *The Concepts of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources*, *Canadian Geographer*, 24(1), 5-12.

Cohen E., 1984, *The sociology of tourism: approaches, issues and findings*, „Annual Review of Sociology” 10, 373-392.

Dłużewska A., 2009, *Spoleczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*, WUW, Warszawa, s. 68.

Dłużewska A., Dłużewski M., 2014, *Współwystępowanie walorów przyrodniczych jako źródło konfliktu w rozwoju turystyki i problem w turystyce edukacyjnej na obszarach chronionych na przykładzie Morskiego parku Narodowego Zakintos*, *Zeszyty Naukowe Almamer*, 4 (73), ss. 253-268.

Huijbens E.H., 2011, *Turystyka w obszarach przyrodniczo cennych* [w:] A. Dłużewska (red.) *Nowe wyzwania edukacji turystycznej*, SWPR, Warszawa.

Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.

Kowalczyk A., Derek M., 2010, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, s. 15.

Manolis C., Mergos G., Papadaskalopoulos A., 2009, *Sustainable and balanced development of insular space: the case of Greece*, *Sustainable development*, 17, 6, 365-377.

Panagopoulos A., 2002, *A comparative analysis of the development of tourism in Ionian Islands and the rest of Greece (1900-1999)*, *Archives of Economic History*, 14, 1, 39-54.

Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Przeclawski K., 1979, *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa.

Pratt M., 1978, *Britain's Greek Empire: reflections on the History of the Ionian Islands from the Fall of Byzantium*. Rex Collings.

Rogalewski O., 1979, *Zagospodarowanie turystyczne*, WSiP, Warszawa.

Rogers P., Hall G.B., Smith M., 1996, *Turtles and tourists: a hands-on experience of conservation for sixth formers from King's College, Taunton, on the Ionian Island of Zakynthos*, *Journal of Biological Education*, 30, 2, 120-128.

Saarinen J., 2006, *Traditions of Sustainability in Tourism Studies*. *Annals of Tourism Research*. 33(4), 1121-1140.

Spilanis I., Vayani H., 2003, *Sustainable tourism: utopia or necessity? The role of new forms of tourism in the Aegean Islands*, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 00, nr 0.

Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Yale P., 2001, *Działalność turoperatorska*, Wydawnictwo Wiedza i Życie, Warszawa.

## **Porównanie cech demograficzno-społecznych wybranych grup turystów w świetle wyników badań empirycznych**

### **Wprowadzenie**

Ustalenie cech i charakterystyka osobowa uczestników ruchu turystycznego jest ważnym zagadnieniem, pozwalającym na zrozumienie istoty turystyki, szczególnie w odniesieniu do jej mniej popularnych form. Niniejszy rozdział zawiera wyniki analizy porównawczej wybranych cech społeczno-demograficznych polskich turystów deklarujących się jako: turyści winiarscy (enoturysty), turyści piwni (biroturysty) oraz turyści sportowi. Wszystkie wskazane formy turystyki zyskują na znaczeniu w Polsce, co uzasadnia celowość dążenia do ustalenia wspólnych cech demograficzno-społecznych turystów uprawiających te rodzaje aktywności. Ponieważ motywacja, zainteresowania i upodobania enoturystów i biroturystów oraz turystów sportowych są zasadniczo odmienne, to zagadnień tych nie uwzględniono w niniejszym opracowaniu.

Turystyka winiarska oraz turystyka piwna są najczęściej zaliczane do form turystyki kulinarnej, co oznacza, że stanowią one formy turystyki poznawczej, związanej z rozwojem wewnętrznym (kulturalnym) jednostki (Faracik in. 2007). Złożony charakter ruchu turystycznego spowodował, że w zasadzie nie wypracowano jednej, spójnej i wyczerpującej jego klasyfikacji. W konsekwencji, w literaturze przedmiotu, można odnaleźć zapisy dowodzące faktu zaliczania turystyki kulinarnej, a w szczególności enoturystyki i biroturystyki, do agroturystyki (Sznajder, Przezbórska 2006), uznawanej za formę turystyki wypoczynkowej (Kurek 2007) Jest to po części słuszne, jeżeli za decydujący argument uzna się obecność enoturystów w miejscach uprawy winorośli i degustację wytwarzanych tam gatunków win, połączoną z pobytem wypoczynkowym w gospodarstwie rolnym. Z drugiej jednak

strony, aktywny pobyt w charakterystycznym i wyjątkowym pod względem walorów krajobrazie rolniczym, na który składają się w bądź winnice oraz zabudowa wiejska z elementami przystosowania budynków do produkcji i magazynowania wina, bądź też charakterystyczne chmielniki, stanowi istotny argument wskazujący na poznawczy charakter eno- i biroturystyki. Jednak ostatecznie, uwzględniając miejsca lokalizacji festiwali winnych i piwnych, a w przypadku biroturystyki także zwiedzanie browarów, bez wątpienia trafniejsze jest uznanie tych form turystyki za przynależne do turystyki kulinarnej.

Warto także podkreślić, że enoturystyka i biroturystyka bywają niekiedy zaliczane do innej formy turystyki poznawczej – turystyki kulturowej (Hughes 2003<sup>1</sup>, Sitnicki 2007, Buczkowska 2008), co wynika ze znaczenia wina i piwa w obyczajowości i kulturze europejskiej (Kurek 2007). W przypadku traktowania turystyki kulturowej w wąskim znaczeniu (Kowalczyk 2008<sup>2</sup>), należy uznać, że nie obejmuje ona sfery bezpośrednich zainteresowań turystów winiarskich i turystów piwnych. Przyjęto, bowiem, że wiodącym motywem uprawiania eno- i biroturystyki jest realizacja celów poznawczych i zamiarów czysto kulinarnych, tj. degustacja szlachetnych gatunków wina i piwa, poznanie technologii ich wytwarzania, oraz uczestnictwo w wydarzeniach i tradycjach związanych z winiarstwem i piwowarstwem (Nowak 2012, Jasińska 2014). Ponadto, nie bez znaczenia jest zamiar zwiększania zasobów własnej wiedzy na temat wina i piwa, poznanie tradycji kultury spożycia tych trunków, oraz atmosfera w miejscach konsumpcji wina i piwa – winiarniach

---

<sup>1</sup> Według H. Hughes (2003, za Kowalczyk 2008) turystyka kulturowa w szerokim ujęciu obejmuje zainteresowania turystów sztuką i rękodziełem, religią, ubiorem, historią danego miejsca, pracą zamieszkujących je ludzi, ich sposobami żywienia, językiem, zwyczajami, rzemiosłem, architekturą [...].

<sup>2</sup> A. Kowalczyk (2008, s. 13) określił turystykę kulturową [...] jako zespół zachowań turystów związanych z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami, folklorem, miejscami związanymi z ważnymi wydarzeniami itp.) oraz ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym.

i piwiarniach. Konkludując, turystyka winiarska i turystyka piwna są w literaturze przedmiotu traktowane za formy turystyki kulinarnej bądź kulturowej (czyli wliczane są do turystyki poznawczej), bądź też jako formy agroturystyki (reprezentującej turystykę wypoczynkową) (Charzyński, Nowak, Podgórski 2013).

Uwzględnienie w niniejszym opracowaniu (dla celów porównawczych) cech demograficzno-społecznych wybranej grupy turystów sportowych może wydawać się zaskakujące, ale jest w pełni zasadne. Bowiem, turystyka sportowa<sup>3</sup>, a w szczególności reprezentujący ją turyści biegowi, to także pasjonaci, aczkolwiek motywami ich uczestniczenia w ruchu turystycznym są podyktowane innymi czynnikami niż eno- i biroturystów. Zdaniem A. Dziegiel (2013) turyści biegowi przede wszystkim dążą do: poprawy kondycji fizycznej, własnej sylwetki, nastroju, rywalizacji w masowych imprezach biegowych oraz uczestnictwa (także biernego) w wielkich imprezach o tym charakterze. Ich pobyt, często kilkudniowy, wiąże się także z realizacją celów poznawczych, a w szczególności tymi jej aspektami, które leżą w sferze zainteresowań turystyki kulinarnej. Czynnikiem łączącym wybrane grupy turystów jest nie tyle traktowanie turystyki sportowej przez nielicznych jako formy turystyki kulturowej (por. Dziegiel, Lubowiecki-Vikuk 2013), co wspólna przestrzeń turystyczna: miejska – w przypadku miejsc lokalizacji obiektów sportowych i imprez biegowych, winiarni, piwiarni i plenerowych festiwali wina lub piwa, oraz przestrzeń kontinuum miejsko-wiejskiego – w przypadku pokonywania tras biegowych (szczególnie długodystansowych) oraz pobytu eno- i biroturystów w krajobrazie rolniczym, w tym na terenie winnic.

---

<sup>3</sup> Turystyka sportowa tylko przez niektórych badaczy jest traktowana jako osobna forma turystyki (np. Kurek 2007, Gaworecki 2010, Hadzik 2010).

## Metody badań

Dane wykorzystane w niniejszym opracowaniu pozyskano z badań ankietowanych przeprowadzonych w latach 2011-2013<sup>4</sup>. Kwestionariusze uzupełniano zarówno za pośrednictwem Internetu, jak i w wersji papierowej. Po przeprowadzonej weryfikacji kwestionariuszy zgromadzono dane o respondentach reprezentujących:

- turystów winiarskich – 88 kwestionariuszy (ankieter A. Nowak, w okresie od czerwca 2011 do maja 2012);
- turystów piwnych – 170 kwestionariuszy (ankieter M. Jasińska, w okresie od listopada 2012 do marca 2014 r.);
- turystów sportowych – 314 kwestionariuszy (ankieter A. Dziegiel, w okresie od 1 maja do 31 lipca 2012 r.).

Dobór prób był celowy. W przypadku turystów winiarskich respondenci mogli wywodzić się z grona polskich internautów (ponad 50%), z kręgu uczestników wymiany poglądów na tzw. stronach winiarskich. Ponadto, spośród osób odwiedzających gospodarstwa winiarskie, zlokalizowane na Ziemi Lubuskiej, oraz nabywców win w sklepach winiarskich w Toruniu (*Winarium* i *Świat Win*). Turyści piwni byli reprezentowani przez internautów (48%), np. z forum piwnego *browar.biz*, *piwo.org* oraz spośród uczestników imprez, np. festiwalu piwnego *Biofilia Żywiec 2013*, *Toruńskiego Złotu Piwowarów Domowych 2013* oraz mniejszych lokalnych imprez piwnych (łącznie 52% badanych). Natomiast spośród turystów sportowych respondentami byli wyłącznie turyści krajowi, osoby aktywne fizycznie, i jednocześnie spełniające warunek uczestnictwa w nie mniej niż w jednej imprezie biegowej przeprowadzonej w Toruniu.

---

<sup>4</sup> Badania przeprowadzono w ramach seminarium magisterskiego kierowanego przez Z. Podgórskiego, do celu zgromadzenia danych na potrzeby prac dyplomowych. Kwestionariusze stanowią załączniki do prac: A. Nowak (2012), A. Dziegiel (2013) i M. Jasińska (2014).

## Wyniki badań

Do charakterystyki cech demograficzno-społecznych wybranych grup turystów wykorzystano dane z metryczek kwestionariuszy, opisujące: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, liczebność gospodarstwa domowego, stan cywilny, liczbę posiadanych dzieci, wykształcenie oraz uśrednioną wielkość miesięcznego dochodu brutto na 1 osobę w gospodarstwie domowym.

W każdej z grup badanych turystów odnotowano wyraźną przewagę mężczyzn nad kobietami (tab.1). Wśród turystów sportowych była ona największa i wynosiła aż 74%. Nieznacznie mniejszą różnicę stwierdzono porównując liczby ankietowanych biroturystów - 70%. Natomiast w grupie enoturystów odnotowano najmniejszą przewagę mężczyzn (60%) nad kobietami (40%), niemniej jednak i w tym przypadku wniosek o większej aktywności turystycznej mężczyzn został potwierdzony.

Tab. 1. Płeć enoturystów, biroturystów oraz turystów sportowych

Płeć	Enoturysty [%]	Biroturysty [%]	Turyści sportowi [%]
Kobiety	40,0	15,0	13,0
Mężczyźni	60,0	85,0	87,0

*Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Dziegiel (2013), Jasińska (2014).*

Uwzględniając wiek ankietowanych stwierdzono, że wśród pełnoletnich enoturystów przeważały osoby w wieku średnim, tj. 46 - 65 lat (32%). Grupę tego przedziału wiekowego tworzyli: 25% ogółu mężczyzn i 43% ogółu kobiet, co oznacza nieznaczną przewagę liczebności kobiet w tej kategorii wiekowej. Drugą i jednocześnie liczebnie znaczącą grupę enoturystów tworzyły osoby mające 26-35 lat (36% ogółu mężczyzn i 14% ogółu kobiet), przy czym w tym przypadku należy podkreślić wyraźną dominację mężczyzn, wyrażającą się ich niemal trzykrotną przewagą liczebną. Ponadto, wyniki badań sugerują spadek aktywności turystów winiarskich wraz z



wiekami – tylko 12% turystów mających od 56 do 65 lat i zaledwie 3% w wieku 66 lat i więcej.

Wyniki analizy wieku ankietowanych biroturystów wskazują, że dominującą była kategoria wieku – 26-33 lata, ponieważ przedział ten tworzyło 40% respondentów. Niniejszy wniosek potwierdza mediana wynosząca dla kobiet 29 lat, a dla mężczyzn 32,4 lat. We wszystkich kategoriach wiekowych biroturystów zaznaczyła się przewaga mężczyzn, przy czym była ona bardziej wyraźna w przypadku wszystkich kategorii wiekowych powyżej 34 lat. Ponadto stwierdzono wyraźnie mniejszą aktywność turystów piwnych w wieku 50-57 lat (o 50%) niż w wieku 42-49 lat, oraz jej niemal całkowity zanik w wieku 58 lat i więcej.

W świetle charakterystyki wiekowej respondentów deklarujących się jako turyści sportowi, tj. turyści uczestniczący w biegowych wydarzeniach sportowych, najliczniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 26-35 lat (37% wszystkich badanych). Niemal 1/3 turystów należała do przedziału wiekowego 35-45 lat, 14% do kategorii wiekowej 46-55 lat, a osoby poniżej 26 roku życia stanowiły tylko 12% respondentów. Uwzględniając strukturę płci warto zaznaczyć, że wśród kobiet najliczniejszą grupę tworzyły osoby w wieku 36-45 lat (36% kobiet), podczas gdy wśród mężczyzn dominowali panowie młodszy, tj. w wieku 26-35 lat (38%). Fakt, że wśród ankietowanych kobiet odnotowano większą frekwencję w przedziale wiekowym 36-45 lat niż w kategorii wiekowej 26-35 lat można interpretować jako przejaw dążenia kobiet po osiągnięciu 35 roku życia do wydatnej poprawy sylwetki, kondycji fizycznej i zdrowia poprzez aktywne uczestnictwo w imprezach biegowych (za Dzięgiel 2013). W przypadku mężczyzn spadek aktywności w turystyce biegowej zaznacza się już po 35 roku życia, ale sporty biegowe cieszą się nadal ich zainteresowaniem (ale już niewielkim) nawet w wieku 56-65 lat, podczas gdy kobiety z tego przedziału wiekowego przestają być aktywne.

Wykształcenie badanych turystów analizowano w podziale na siedem kategorii: podstawowe, zawodowe,

średnie, wyższe licencjackie, wyższe magisterskie, inne oraz brak danych (lub wykształcenia), przy czym wykonując zestawienie (por. tab. 2) zsumowano udziały respondentów z wykształceniem wyższym licencjackim i wyższym magisterskim.

Tab. 2. Wykształcenie enoturystów, biroturystów i turystów sportowych z uwzględnieniem płci respondentów

Respondenci	Wykształcenie [%]											
	podstawowe		zawodowe		średnie		wyższe		inne		brak danych	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Enoturysty	0		1,1		29,5		61,4		4,6		3,4	
	0	0	0	1,9	28,6	30,2	62,8	60,4	0	7,5	8,6	0
Bioturysty	1,8		8,8		21,2		67,6		0,6		0	
	0	2,1	12	8,3	16	22,1	72	66,9	0	0,7	0	0
Turysty sportowi	1,7		5,3		27		64		0		2	
	0	1,2	0	3	21,4	33,4	76	62,4	0	0	2,6	0

Objaśnienia: K - kobiety, M - mężczyźni.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Dzięgieł (2013), Jasińska (2014).

W grupie badanych turystów winiarskich najwięcej osób, bo aż 61,4% posiadało wyższe wykształcenie, w tym 51% - magisterskie i 10,4% - licencjackie. Ponadto, stwierdzono znaczący udział turystów z wykształceniem średnim - 29,5%. Osoby z innym wykształceniem (bądź jego brakiem) stanowiły 9,1% ogółu respondentów. W przypadku biroturystów także dominowały osoby z wyższym wykształceniem - 67,6%. Dyplom studiów magisterskich posiadało 48,3% respondentów, a licencjackich - 19,3%. Ponadto 21,2% respondentów zadeklarowało średnie wykształcenie, a 8,8% zawodowe. Bioturysty z innym wykształceniem od wymienionego stanowili 2,4% badanej grupy. W przypadku turystów sportowych zdecydowana większość posiadała wyższe wykształcenie - 64% respondentów. Dalej, spośród ankietowanych: 27% zadeklarowało średnie wykształcenie, 5,3% zawodowe a 3,7% osób wykształcenie inne od wymienionego. W grupie enoturystów dwukrotnie więcej było kobiet

i mężczyzn z wyższym wykształceniem niż średnim (Tab. 2.), podczas gdy w grupie biroturystów ta przewaga zaznaczyła się jeszcze wyraźniej. W przypadku kobiet jest cztero i półkrotna, a w przypadku mężczyzn – trzykrotna. Także wśród turystów sportowych lepiej wykształcone są kobiety. Stosunek liczby kobiet z wyższym wykształceniem do kobiet ze średnim wykształceniem wynosi 3,6, a analogiczny wskaźnik dla mężczyzn – 1,9.

Z analizy rozkładu miejsc zamieszkania wynika, że enoturysty pochodzą głównie z miast – 80%, a tylko niewielka ich część ze wsi – 20% (tab. 3). W miastach liczących powyżej 50 tys. mieszka około 43% ankietowanych, w ośrodkach o wielkości 25-50 tys. – 21% respondentów, a miastach najmniejszych – do 25 tys. – tylko 16% ankietowanych. W przypadku biroturystów przewaga respondentów z miast (89%) nad respondentami mieszkającymi na wsi (11%) była jeszcze wyraźniejsza. Warto jednak zauważyć, że aż 33% kobiet i mężczyzn z tej grupy jako miejsce zamieszkania wskazało duży ośrodek miejski, tj. miasto powyżej 250 tys. mieszkańców. Mniej liczną grupę stanowili biroturysty z miast od 25 do 50 tys. mieszkańców (13%). Z kolei turyści sportowi w znacznej mierze – 41,2% – wywodzą się z dużych miast, tj. liczących powyżej 200 tys. mieszkańców. Spośród innych przedziałów wielkości miast najczęściej były wskazywane miasta liczące mniej niż 25 tys. mieszkańców – 16,6%. Natomiast, z terenów wiejskich pochodziło 16% badanych turystów sportowych.

Liczba osób tworzących poszczególne gospodarstwa domowe była silnie zróżnicowana, wahała się od 1 do 7 (Tab. 4.). W grupie ankietowanych turystów winiarskich najczęściej (zarówno w przypadku kobiet jak i mężczyzn) wskazywano na mało liczne gospodarstwa domowe – 3 – osobowe (frekwencja 31,7%) oraz gospodarstwa liczące 2 osoby (25,3%). Wiek enoturystów nie miał (z punktu widzenia analizowanego zagadnienia) istotnego znaczenia, ponieważ w pierwszym przypadku wariant wskazywały głównie osoby w wieku 26-35

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

Anna Dłużewska, Alicja Gonia,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski

lat (46% osób w tej kategorii wiekowej) oraz osoby z kategorii wiekowej 46-55 lat (32%).

Tab. 3. Miejsca zamieszkania eno- i bioturystów oraz turystów sportowych

Respondenci	Wieś	Miasto [%]					
		poniżej 25 tys.	25-50 tys.	50-100 tys.	100-200 tys.	200-250 tys.	powyżej 250 tys.
Enoturystyci	20,0	16,0	21,0	43,0			
Bioturystyci	11,0	..	13,0	..	..	0,0	33,0
Turyści sportowi	16,0	16,6	7,3	10,4	8,5	41,2	

Objaśnienia: .. - brak danych.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Dzięgieł (2013), Jasińska (2014).

Przynależność do gospodarstw liczących 2 osoby zadeklarowało 29% respondentów z przedziału wiekowego 26-35 lat i aż 58% z kategorii wiekowej 56-65 lat. Z kolei, wariant gospodarstwa składającego się z 4 osób wybierany był przez 21,5% respondentów, przede wszystkim w wieku 18-25 lat (29%), co sugeruje, że były to głównie osoby, które jeszcze się nie usamodzielnili.

Tab. 4. Liczba osób tworzących gospodarstwa domowe eno- i bioturystów z uwzględnieniem płci respondentów

Respondenci	Liczba osób w gospodarstwie domowym [%]													
	1		2		3		4		5		6		7	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Enoturystyci	7,6		25,3		31,7		21,5		10,1		3,8		0,0	
	12,5	4,3	25,0	25,5	31,2	31,9	21,9	21,3	9,4	10,6	0,0	6,4	0,0	0,0
Bioturystyci	16,0		27,2		24,1		25,3		5,6		1,2		0,6	
	4,4	18,0	39,1	25,2	26,1	23,8	17,4	26,6	13,0	4,3	0,0	1,4	0,0	0,7

Objaśnienia: K - kobiety, M - mężczyźni.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Jasińska (2014).

Rodziny najliczniejsze, tj. składające się z 6 osób wskazywane były tylko trzykrotnie (6,4%), a 1 - osobowe pięciokrotnie (7,6%).

Gospodarstwa domowe bioturystów (tab. 4), które wskazywano najczęściej liczyły: 2 osoby (27,2%) lub 4 osoby

(25,3%) bądź 3 osoby (24,1%). Mężczyźni częściej deklarowali przynależność do większych gospodarstw domowych, tj. 4 – osobowych (26,6%), a kobiety – mniejszych, bo 2 – osobowych (39,1%). Gospodarstwa najliczniejsze, tj. liczące 6 lub 7 osób wskazywane były tylko przez nielicznych biroturystów – 1,8% (odpowiednio: dwie osoby i jedną osobę). Spośród turystów sportowych 56% respondentów zadeklarowało udział w gospodarstwach złożonych z małżonków bądź partnerów życiowych oraz dzieci, czyli gospodarstw złożonych z 3 lub 4 osób. Częściej na gospodarstwa liczniejsze (małżeństwo z dziećmi) wskazywali mężczyźni (ponad 50%) niż kobiety (38%).

Status rodzinny jest zmienną wyraźnie różnicującą analizowane grupy turystów kulinarnych (tab. 5) i turystów sportowych. Małżeństwa tworzyło: spośród enoturystów – 79% mężczyzn i 54% kobiet (łącznie 69% respondentów); spośród biroturystów – 47% mężczyzn i 48% kobiet oraz spośród turystów sportowych – 50% mężczyzn i 38% (łącznie 59% ankietowanych). Udział panien i kawalerów w grupie enoturystów wynosił 20% (23% panien, przeważnie w wieku od 18 do 26 lat i 19% kawalerów, głównie w wieku od 26 do 35 lat), w grupie turystów sportowych – 28%, a w grupie biroturystów – po 48% respondentów wśród kobiet i mężczyzn. Warto zwrócić uwagę także na zróżnicowany udział rozwódek wśród respondentek. W przypadku enoturystek był on znaczący – wynosił 17%, podczas gdy w grupie ankietowanych biroturystek w ogóle nie było rozwódek. Natomiast udział wdów w obu przypadkach był niewielki – 4% i 3%. Ponadto wśród enoturystów nie było wdowców, a ich udział w grupie biroturystów wynosił zaledwie 1%. Większość respondentów posiadała dzieci: 72% enoturystów, 57% biroturystów i 56% turystów sportowych. Najczęściej wskazywano na posiadanie dwojga dzieci (np. 45% enoturystów).

Tab. 5. Status rodzinny eno- i biroturystów z uwzględnieniem płci respondentów

Respondenci	Kobiety [%]					Mężczyźni [%]			
	panna	mężatka	rozwódka	wdowa	brak danych	kawaler	żonaty	rozwódnik	wdowiec
Enoturystki	23,0	54,0	17,0	3,0	3,0	19,0	79,0	2,0	0,0
Biroturystki	48,0	48,0	0,0	4,0	-	48,0	47,0	4,0	1,0

*Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z prac: Nowak (2012), Jasińska (2014).*

Czynny status zawodowy potwierdziła zdecydowana większość ankietowanych turystów (Tab. 6). Najliczniejszy udział odnotowano w przypadku turystów sportowych – 83%, a następnie biroturystów – 80% (81% kobiet i 83% mężczyzn) i enoturystów – 77% (63% kobiet i 83% mężczyzn). Uczniowie i studenci w przypadku grupy enoturystów i turystów sportowych byli mniej licznie reprezentowani, ponieważ ich udział wynosił po 10%, podczas gdy wśród biroturystów było ich 11%. Warto podkreślić, że wśród enoturystów studentów i uczniów głównie reprezentowały kobiety – 17%, a rzadko mężczyźni – 5%.

Tab. 6. Status zawodowy biroturystów i turystów sportowych z uwzględnieniem płci respondentów

Respondenci	Status zawodowy [%]											
	uczeń / student		pracujący		rencista		emeryt		bezrobotny		brak danych	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
Enoturystki	17,0	5,0	63,0	83,0	0,0	4,0	8,0	6,0	9,0	2,0	3,0	0,0
Biroturystki	14,0	14,0	81,0	83,0	0,0	2,5	0,0	2,5	5,0	2,0	0,0	0,0
Turyści sportowi	10,0		83,0		5,0		5,0		2,0		0,0	

Objaśnienia: K – kobiety, M – mężczyźni.

*Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Dziegiel (2013), Jasińska (2014).*

Emeryci i renciści stanowili niewielką część grupy respondentów. W grupie enoturystów reprezentowani byli przez 8% kobiet i 10% mężczyzn, w grupie biroturystów – łącznie 5%, a wśród turystów sportowych tą kategorię tworzyli wyłącznie mężczyźni – 5%. Jak stwierdzono, a analizowanych formach turystyki tylko w niewielkim zakresie uczestniczyły osoby bezrobotne, 9% spośród enoturystek i 2% enoturystów, 9% biroturystek i 2% biroturystów oraz 5% respondentek i 2% respondentów z grupy turystów sportowych.

Wysokość dochodów brutto uzyskiwanych na 1 osobę w gospodarstwie rodzinnym rozpatrywano w podziale na kilka kategorii zarobków (Tab. 7.).

Dochody w granicach 2001-3500 zł wskazało 25% turystów winiarskich (22,6% kobiet i 25,4% mężczyzn). Mniej licznie reprezentowany był przedział dochodów 1501-2000 zł – 15% respondentów (12,9% kobiet, 15,2% mężczyzn).

Tab. 7. Wysokość dochodu brutto na 1 osobę w gospodarstwie domowym enoturystów i turystów sportowych z uwzględnieniem płci respondentów

Respondenci	Płeć	Wysokość dochodu brutto na 1 osobę w gospodarstwie domowym							
		Poniżej 1,0 tys.	1,0-1,5 tys.	1,5-2,0 tys.	2,0-2,5 tys.	2,5-3,5 tys.	3,5-5,0 tys.	powyżej 5,0 tys.	Brak odpowiedzi
Enoturysty	K	12,9	16,1	12,9	22,6		16,1	12,9	6,5
	M	8,5	11,9	15,2	25,4		15,2	10,2	13,6
Turysty sportowi	K	19,0		19,0		21,0	19,0	17,0	5,0
	M	13,1		19,2		22,2	24,3	20,2	1,0

Objaśnienia: K – kobiety, M – mężczyźni.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z prac Nowak (2012), Dziągiew (2013).

W przypadku biroturystów najczęściej (przez 52 osoby) wskazywany był przedział 2001-3500 zł. Wynik analizy frekwencji wskazań wszystkich przedziałów dochodów dowodzi, że kobiety częściej wskazywały wyraźnie niższe zarobki niż mężczyźni. Wyraza to różnica średnich wartości

dochodów (median) wynosząca 924,70 zł (dla grupy biroturystek mediana wynosi 1688 zł, a dla grupy biroturystów - 2612,8 zł, za Jasińska 2014).

Miesięczne dochody brutto turystów sportowych są wyraźnie wyższe. Aż 24% ankietowanych stwierdziło, że wynoszą one od 3501 do 5000 zł (19% kobiet i 24,3% mężczyzn), a kolejne 22%, że mieszczą się one w przedziale od 2501 do 3500 zł. Podobnie jak w przypadku turystów winiarskich i biroturystów także zarobki kobiet z grupy turystów sportowych są relatywnie niższe niż mężczyzn. W konsekwencji wyraźna przewaga kobiet występuje w kategorii najniższych dochodów, tj. poniżej 1500 zł. (19% kobiet i 13,1% mężczyzn).

### **Podsumowanie i wnioski**

Wzrost zainteresowania turystyką kulinarną (w szczególności eno- i biroturystyką) oraz turystyką sportową stanowi doskonałą okazję dla promocji regionów i miast, co przy podjęciu odpowiednich działań może przyczynić się do zwiększenia ruchu turystycznego stymulującego lokalny wzrost gospodarczy. Opracowane wyniki badań ankietowych wskazują, że wybrane formy turystyki cieszą się w większym stopniu zainteresowaniem mężczyzn niż kobiet. Warto także zwrócić uwagę, że:

- o ile wśród enoturystów przeważają osoby w wieku średnim (46-65 lat) to w gronie biroturystów i turystów sportowych najliczniej reprezentowane są osoby młodsze, tj. w wieku 26-35 lat (ok. 40%);
- zdecydowanie największą aktywność turystyczną wykazują osoby z wyższym wykształceniem (powyżej 60%), średnio dwukrotnie wyższą niż odpowiadający im turyści ze wykształceniem średnim;



- udział turystów z wykształceniem zawodowym w wybranych formach turystyki jest nieznacznym – nie przekracza kilku procent;
- ponad ośmiu spośród dziesięciu eno- i biroturystów oraz turystów sportowych pochodzi z miast, głównie dużych, tj. liczących ponad 200 tys. mieszkańców;
- turyści winiarscy i sportowi wywodzą się głównie z gospodarstw trzyosobowych, podczas gdy turyści piwni z dwu- lub czteroosobowych;
- ponad połowa analizowanych turystów jest w związku małżeńskim, ale dużą aktywność wykazują osoby, które nie zawarły jeszcze związku małżeńskiego, co w szczególności dotyczy kobiet i mężczyzn z grupy biroturystów;
- około 80% respondentów jest czynnych zawodowo, a udział emerytów i rencistów w ruchu turystycznym jest niewielki;
- w grupie enoturystów, studenci i uczniowie są trzykrotnie liczniej reprezentowani przez kobiety niż przez mężczyzn, podczas w grupie biroturystów udział ten jest wyrównany;
- najzamożniejszą grupę stanowią turyści sportowi (ok. 25% określiło zarobki na poziomie 3,5-5,0 tys. zł), a następnie enoturysty i biroturysty (20-3,5 tys. zł); w każdym jednak przypadku zarobki kobiet są relatywnie niższe niż mężczyzn.

Przedstawione wyniki, poza walorem poznawczym, mogą przyczynić się do odpowiedniego tworzenia ofert turystycznych. W sferze społecznej organizacja imprez eno- i biroturystycznych, a także imprez sportowych, kreuje pozytywny wizerunek miast i regionów. Enoturystyka, biroturystyka i turystyka sportowa pobudzają lokalną społeczność, przyczyniają się do okresowego wzrostu zatrudnienia i tworzenia stałych miejsc pracy, a generując zyski – intensyfikują ruch turystyczny.

---

## Literatura

Buczkowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, AWF, Poznań.

Charzyński P., Nowak A., Podgórski Z., 2013, *Turystyka winiarska na Ziemi Lubuskiej – historycznie uwarunkowana konieczność czy nowatorskie rozwiązanie?*, [w:] *Journal of Health Sciences*, 15, s. 198-216.

Dzięgiel A., 2013, *Wpływ imprez sportowych na rozwój turystyki w Toruniu*, [manuskrypt pracy magisterskiej – promotor A. P. Lubowiecki-Vikuk, prowadzący seminarium – Z. Podgórski], Zakład Geografii Krajobrazu, Wydz. Nauk o Ziemi UMK, Toruń.

Dzięgiel A., Lubowiecki-Vikuk A. P., 2013, *Turystyka sportowa szansą rozwoju lokalnej gospodarki turystycznej*, [w:] *Studia Periegetica*, 2, s. 43-59.

Faracik R., Kurek W., Mika M., Pitrus E., Ptaszycka-Jackowska D., 2007, *Rodzaje i formy turystyki*, [w:] W. Kurek red., *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 196-338.

Gaworecki W. W., 2010, *Turystyka*, PWE, Warszawa.

Hadzik ., 2010, *Turystyka wielkich wydarzeń sportowych w dobie globalizacji*, [w:] *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu*, 9, Poznań, s. 237-246.

Hughes H., 2003, *Arts, entertainment and tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford-Burlington.

Jasińska M., 2014, *Uwarunkowania, charakterystyka i perspektywy rozwoju biroturystyki w województwie śląskim*, [manuskrypt pracy magisterskiej – promotor P. Charzyński, prowadzący seminarium – Z. Podgórski], Katedra Gleboznawstwa i Kształtowania Krajobrazu Wydz. NoZi UMK, Toruń.

Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a współczesnością*, [w:] A. Kowalczyk red., *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Geografia Turyzmu 1, UW, Warszawa, s. 9-57.

Kurek W., red., 2007, *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Nowak A., 2012, *Uwarunkowania, charakterystyka i perspektywy rozwoju turystyki winiarskiej na Ziemi Lubuskiej*, [manuskrypt pracy magisterskiej – promotor Z. Podgórski], Zakład Geografii Krajobrazu, Instytut Geografii, Wyd. BiNoZ UMK, Toruń.

Sitnicki J., 2007, *Turystyka kulinarna- czy zawita do Polski?*, [w:] *Rynek turystyczny*, 3, s. 26-27.

Sznajder M., Przezbórska I., 2006, *Agroturystyka*, PWE, Warszawa.

## Krajobraz kulturowy Bydgoszczy jako walor turystyczny

O atrakcyjności przestrzeni turystycznej<sup>5</sup> danego obszaru decyduje wiele czynników, z których najważniejszym wydaje się być walor turystyczny. W literaturze przedmiotu, walor definiuje się, jako „zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzyrodniczych, które wspólnie lub każde z osobna są przedmiotem zainteresowania turystów” (Kurek, 2007 s. 24). Walorem turystycznym mogą być więc krajobrazy, ekosystemy, czy elementy przyrody nieożywionej. Walor stanowią również wszelkie przejawy kultury materialnej oraz duchowej (Kowalczyk A., 2000, za: Lijewski i in., 1985). Każda społeczność bowiem, poprzez materialne wytwory kultury (np. budownictwo, kulturę agrarną i techniczną) kształtuje przestrzeń, w której mieszka, biorąc pod uwagę takie czynniki przyrodnicze jak: rzeźbę terenu, stosunki wodne, szatę roślinną czy klimat. Nie bez znaczenia są także niematerialne przejawy kultury – religia, obrzędowość związana z cyklem pór roku, wierzenia i przesady łączące się z obserwacją otaczającej przyrody, tradycja ustna i głęboko zakorzeniona tożsamość miejsca<sup>6</sup>.

W wyniku oddziaływania człowieka na krajobraz tworzy się jego specyficzna forma definiowana jako krajobraz kulturowy. Krajobraz ten zawiera w sobie elementy przyrodnicze i antropogeniczne w zróżnicowanych proporcjach. Ze względu na stopień antropizacji, Degórski (2005, s. 15) wskazał na sześć kategorii obszarów o charakterystycznym krajobrazie (Tab.1). Pierwsze trzy typy obszarów charakteryzują

---

<sup>5</sup> rozumianej w tym przypadku jako „część przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko ruchu turystycznego” (Włodarczyk 2009, s.74); elementami tej przestrzeni są: człowiek postrzegający przestrzeń i działający w przestrzeni, dziedzictwo kulturowe, przyrodnicze oraz i istniejąca infrastruktura

<sup>6</sup> chodzi tu między innymi o przysłowia, przesady związane ze zjawiskami przyrodniczymi

się krajobrazem o niewielkim lub umiarkowanym stopniu przekształcenia antropogenicznego.

Tab.1. Typy obszarów o charakterystycznych krajobrazach i ich potencjalna atrakcyjność turystyczna

Typ obszaru	Stopień antropizacji krajobrazu	Krajobraz	Cechy obszaru/funkcje obszaru	Potencjalna atrakcyjność turystyczna	Przykładowe formy turystyki
Naturalny	brak, lub niewielki	krajobraz pierwotny, krajobraz słabo przekształcony przez człowieka	Istnienie ekosystemów naturalnych	b. duża	ekoturystyka
rolniczy (wiejski)	niewielki	krajobrazy kulturowy wsi	ekosystemy naturalne, obszary leśne i rolnicze	duża	Turystyka zrównoważona Turystyka kwalifikowana
podmiejski teren otwarty	umiarkowany bądź prawnie ograniczony	krajobraz kulturowy obszarów podmiejskich	Obszary leśne, rolnicze, mieszkaniowe o luźnej zabudowie	umiarkowana	Turystyka kwalifikowana Turystyka zrównoważona
Zurbanizowany	duży	Krajobraz kulturowy miasta	Obszary mieszkaniowe, przestrzeń publiczną, obszary usługowe	duża	Turystyka kulturowa Turystyka miejska
industrialny	b. duży	krajobraz kulturowy	Obszary o funkcji przemysłowej w miastach i poza nimi	niewielka	Turystyka kulturowa
Zdewastowany	b. duży	krajobraz kulturowy	Obszary o funkcji przemysłowej i transportowej w miastach i poza nimi	niewielka	Turystyka kulturowa

Źródło: opracowanie autora na podstawie Degórski, 2002, s.18, Myga Piątek, 2008,

Z punktu widzenia turystyki są one szczególnie cenne do rozwoju jej zrównoważonych form (m.in. ekoturystyki,

turystyki przyrodniczej, kwalifikowanej), które bazują na walorach przyrodniczych – bioróżnorodności, istnieniu obszarów chronionych oraz terenów gospodarowanych w sposób ekstensywny.

Trzy kolejne typy zawierają w sobie krajobraz silnie przekształcony przez człowieka, noszący w skrajnych przypadkach cechy dewastacji (a więc trwałego i świadomego zaburzenia funkcjonowania systemu przyrodniczego). Wymienione w tabeli typy obszarów: zurbanizowany, industrialny (a w szczególnych przypadkach – zdewastowany), są z kolei doceniane wśród turystów ze względu na walory kulturowe (m.in. zabytki architektury, techniki, obiekty militarne).

Należy przy tym zaznaczyć, że oprócz obszarów naturalnych, w pozostałych przypadkach istniejący na danym terenie krajobraz posiada cechy krajobrazu kulturowego.

Z punktu widzenia różnych form turystyki oraz turystów – ich motywacji, potrzeb, wyobrażeń, szczególnie pożądane jest harmonijne współistnienie walorów przyrodniczych i wytworów kulturowych na określonej przestrzeni – między innymi w postaci specyficznego krajobrazu. Krajobraz o różnym stopniu przekształcenia antropogenicznego, może w turystyce pełnić różne funkcje m.in. estetyczną, kulturową, poznawczą (informacyjną), psychologiczną (emocjonalną), rekreacyjną, wypoczynkową, inspirującą, użytkową itp. (Myga-Piątek, 2008, s. 203).

Wyrzykowski w swojej klasyfikacji walorów turystycznych (1991) wskazuje na rolę jaką odgrywa krajobraz w kreowaniu walorów wypoczynkowych, krajoznawczych oraz specjalistycznych. Do cech krajobrazu korzystnych, lub wręcz niezbędnych dla turystyki zaliczył: walory estetyczne, widokowe, unikalne lub szczególnie charakterystyczne obszary krajobrazu naturalnego, lub kulturowego. Wyszyński (2006, s. 243) wymienia dodatkowo walory kulturowe, obecne w krajobrazie, wykorzystywane dla potrzeb ruchu turystycznego. Są to m.in. zabytki nieruchome wpisane do

wojewódzkiego rejestru zabytków architektury, wybrane stanowiska archeologiczne, zabytki techniki, miejsca związane z legendami i podaniami, muzea i izby regionalne itp. W wypadku krajobrazu miejskiego, ważnym elementem wydaje się być również morfologia i fizjonomia miasta oraz cechy społeczno – kulturowe jego mieszkańców.

### **Czynniki przyrodnicze i społeczno-kulturowe mające wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego Bydgoszczy**

Relacje człowiek – przestrzeń to wielość bodźców, reakcji i wzajemnych zależności (Karwińska, 2008). Kreując przestrzeń zgodnie ze swoimi potrzebami, człowiek adaptuje się do środowiska przyrodniczego, jednocześnie tworząc nowy, antropogeniczny świat „na miarę potrzeb i aspiracji, na miarę aktualnych ograniczeń technicznych, ekonomicznych, kulturowych, prawnych i innych” (Karwińska, 2008, s. 76).

Miasto jest takim „sztucznym” tworem, którego egzystencja silnie wiąże się z przekształcaniem przestrzeni geograficznej poprzez różnorodną działalność człowieka. Dziewoński (za Kielczowska-Zaleska, 1972, s.108-109) w swej definicji miasta wskazuje, że jest to: „historycznie ukształtowany typ osiedla, wyznaczony istnieniem konkretnej społeczności częściowej, skoncentrowanej na pewnym obszarze o odrębnej organizacji, uznanej i określonej prawnie oraz wytwarzającej w ramach swojej działalności zespół trwałych urządzeń materialnych o specyficznej fizjonomii, którą można uznać za odrębny typ krajobrazu”<sup>7</sup>. Krajobraz kulturowy miast podlega ciąglej ewolucji pod wpływem różnorodnych czynników o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. Czynniki mające wpływ na krajobraz kulturowy można podzielić za Kociubą (2008, s. 256), na przyrodnicze – wpływające na lokalizację miasta, jego rozwój

---

<sup>7</sup> łączącego cechy antropogeniczne i przyrodnicze – a zatem krajobrazu kulturowego (przyp. autora)

przestrzenny oraz na kulturowe – mające wpływ na fizjonomię miasta, układ przestrzenny i funkcjonalny.

<b>KRAJOBRAZ KULTUROWY BYDGOSZCZY</b>	<b>ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- topografia</li> <li>- sieć hydrograficzna</li> <li>- roślinność</li> </ul>	
	<b>CZYNNIKI POCHODZENIA ANTROPOGENICZNEGO</b>	Sposób gospodarowania przestrzenią miasta przez mieszkańców	<ul style="list-style-type: none"> <li>- morfologia</li> <li>- fizjonomia(m.in.) architektura</li> <li>- struktura funkcjonalno-przestrzenna</li> </ul>
		Sytuacja socio – demograficzna i kulturowa	<ul style="list-style-type: none"> <li>- struktura narodowościowa, wyznaniowa, społeczna</li> <li>- tożsamość i przynależność kulturowa</li> </ul>
		Sytuacja polityczno-gospodarcza	<ul style="list-style-type: none"> <li>- rozwój/ regres gospodarczy</li> <li>- wydarzenia historyczne (zabory, wojny, odzyskanie niepodległości)</li> </ul>

Ryc. 1. Czynniki kształtujące krajobraz kulturowy Bydgoszczy  
Źródło: opracowanie własne

W wypadku Bydgoszczy, kształtowanie obecnego krajobrazu kulturowego, było przez wieki silnie determinowane przez szereg czynników natury przyrodniczej i pochodzenia antropogenicznego, które współlistniały i współtworzyły obecny wizerunek miasta (Ryc.1).

Czynniki przyrodnicze przez wieki warunkowały sposoby gospodarowania przestrzenią przez mieszkańców. Miały wpływ na rozwój gospodarczy miasta, często stanowiły również barierę jego rozwoju przestrzennego.

Pierwszym i wydaje się zasadniczym czynnikiem środowiskowym, który przez stulecia wpływał na rozwój przestrzenny Bydgoszczy, była i jest urozmaicona topografia terenu, ściśle związana z rzeką Brdą, stanowiącą oś hydrograficzną miasta.



Oprócz teras o charakterze równinnym<sup>8</sup>, leżących na wysokości ok. 37 m. n. p. m. (które jako pierwsze zostały zagospodarowane przez mieszkańców), w krajobrazie miasta można dostrzec wyraźnie zarysowaną terasę IV o charakterze erozyjnym (ok. 56 - 54 m. n. p. m.), rozciągającą się wzdłuż koryta rzeki. Obecnie, zlokalizowane są na niej osiedla mieszkaniowe oraz częściowo fragmenty kompleksów leśnych otaczających miasto. Największe deniwelacje terenu są widoczne na południowym brzegu Brdy, na styku terasy zalewowej i terasy IX, o wysokości bezwzględnej 70 m. Przez stulecia, deniwelacje te hamowały rozwój przestrzenny miasta w kierunku południowym. W związku z powyższym, rozwój ten postępował pierwotnie wzdłuż teras doliny Brdy (nadzalewowych I, II i III oraz VI i IX) (Biskup red., 1991), na osi wschód - zachód. Po przyłączeniu do miasta folwarków leżących na terasie IX, istniejące parowy i doliny zostały wykorzystane do budowy ciągów komunikacyjnych łączących centrum, z południową częścią miasta. Obecnie, na terasie IX, ze względu na jej równinny charakter zlokalizowane są duże osiedla mieszkaniowe o zabudowie wielorodzinnej. Topografia wschodniej części miasta tj. Fordonu<sup>9</sup> wiąże się natomiast z rzeźbą doliny Wisły. Deniwelacje wynikają z istnienia na tym terenie dwóch teras dolinnych V i VI, położonych na wysokości 43 - 46 m. n. p. m. (Biskup, 1991). W tej największej pod względem liczby ludności jednostce urbanistycznej dominuje zabudowa wielorodzinna. Tereny na obrzeżach Fordonu, charakteryzujące się bardziej urozmaiconą rzeźbą (tzw. Wzgórza Fordońskie) pełnią funkcje rekreacyjne.

Kolejnym czynnikiem o charakterze przyrodniczym, silnie związanym z krajobrazem Bydgoszczy jest jej nadrzeczne położenie<sup>10</sup>. „Charakterystyczny układ sieci hydrograficznej okolic Bydgoszczy stał się jednym z czynników warunkujących

<sup>8</sup> od zalewowej do III

<sup>9</sup> przyłączonego w granice administracyjne Bydgoszczy dopiero w latach 70tych XX wieku.

<sup>10</sup> wskutek rozwoju przestrzennego, miasto leży w dolinach dwóch rzek Brdy i Wisły

rozwój osadnictwa na tym obszarze” (Szumińska 2009, s. 38)<sup>11</sup>. Intensywne, antropogeniczne przekształcenia sieci wód powierzchniowych, zainicjowane w XVIII w. stworzeniem kanału łączącego Brdę i Noteć, doprowadziły do powstania tzw. Bydgoskiego Węzła Wodnego, będącego istotną częścią drogi wodnej Wisła – Odra.

Do elementów przyrodniczych kształtujących krajobraz Bydgoszczy można również zaliczyć zróżnicowaną szatę roślinną, której ogólna powierzchnia plasuje Bydgoszcz w czołówce miast Polski. „Głównym szkieletem miejskiego systemu terenów zieleni są naturalne formy przyrodnicze, do których zaliczyć należy przede wszystkim istniejące kompleksy leśne znajdujące się w północnej i południowej części miasta<sup>12</sup> oraz zieleni porastająca brzegi cieków wodnych” (Załącznik do Uchwały XXXV/73/12, 2012 s. 22). Ważną rolę w krajobrazie odgrywają również łąki, pastwiska, zadrzewienia śródpolne oraz roślinność pokrywająca zbocza doliny Brdy i Wisły (Załącznik do Uchwały XXXV/73/12, 2012 s. 22). Warto również zwrócić uwagę na tereny zieleni urządzonej w Bydgoszczy (ok. 512 ha), z których część wpisana jest w przestrzeń miasta już od kilku stuleci i nierozłącznie wiąże się jego historią.

Do czynników społeczno – kulturowych, które wpłynęły na kształt krajobrazu kulturowego Bydgoszczy można przede wszystkim zaliczyć: struktury ludnościowe (w tym narodowościową i społeczno-zawodową mieszkańców) kulturę i tradycje miejskie, rozwój przestrzenny, strukturę funkcjonalną miasta, a także fizjonomię miasta ukształtowaną poprzez budownictwo i infrastrukturę. Warto podkreślić, że rola wspomnianej grupy czynników zmieniała się w czasie i była zależna od sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej.

---

<sup>11</sup> naturalnie uformowany układ węzłowy rzek dwóch różnych dorzeczy: Brda (dorzecze Wisły), Noteć (dorzecze Odry) (Szumińska, 2008)

<sup>12</sup> puszcze otaczały Bydgoszcz już w czasach średniowiecza

Zróznicowana narodowość i wyznanie oraz odmienna tożsamość kulturowa mieszkańców, budowały również niepowtarzalny charakter i atmosferę Bydgoszczy, poprzez nawyki, tradycje kultywowane przez mieszkańców, specyficzny język oraz silne związki z miejscem zamieszkania (tzw. małą ojczyzną).

### **Przemiany krajobrazu kulturowego Bydgoszczy od okresu średniowiecza do XVIII wieku**

Krajobraz kulturowy Bydgoszczy ewoluował od momentu powstania grodu o charakterze obronnym, prawdopodobnie już w początkach XII wieku. Założono go w miejscu o dużym znaczeniu strategicznym – na północnych krańcach państwa piastowskiego, w zakolu Brdy, w jej ujściowym odcinku (prawdopodobnie w miejscu naturalnego brodu na rzece) (Biskup, 1991). Pierwotnie Bydgoszcz pełniła funkcje obronne, administracyjne oraz handlowe. Funkcja handlowa reprezentowana była głównie przez rozwijające się, na terenie osady przygodowej, rzemiosło oraz rybactwo. Istniejąca od 1252 roku komora celna przynosiła osadzie znaczne dochody pobierając opłaty od towarów wywożonych na Pomorze i przywożonych na Kujawy z tej dzielnicy (Mincer, 1990). W XIII wieku istniała już prawdopodobnie przystań wodna, co sprawiało, że już od początku swojej historii Bydgoszcz pełniła funkcję węzła komunikacyjnego na obszarze Kujaw (Biskup, 1991).

Akt lokacyjny został nadany Bydgoszczy na mocy przywileju z 19 kwietnia 1346 roku. Obszar miasta lokacyjnego zajmował wówczas powierzchnię około 15 ha (wraz z fortyfikacjami). Jego krajobraz kulturowy nie odbiegał znacząco od innych ośrodków miejskich Rzeczypospolitej, lokowanych na prawie niemieckim. Przestrzeń miasta w obrębie murów podzielono na część mieszkalną (300 działek o wymiarach 6 -7 m na 20 - 40 m), użyteczności publicznej

(rynek o wymiarach 80 na 95 m, ulice i kościół) oraz dwa zespoły spichlerzy ulokowanych nad brzegiem Brdy (Biskup, 1991). Część mieszkalna obejmowała cały obszar miasta. Rynek, tak jak w każdym mieście lokacyjnym odgrywał ważną rolę w życiu publicznym, znajdował się więc w miejscu centralnie położonym i ogólnie dostępnym. Pewnych informacji o pierwotnej strukturze funkcjonalno – przestrzennej i krajobrazie Bydgoszczy średniowiecznej dostarczają również zachowane nazwy niektórych ulic np. ul. Długa – biegnąca wzdłuż murów obronnych, ul. Mostowa – najszersza z ulic – prowadząca do mostu na Brdzie, ul. Mennica, przy której działała do XVII wieku mennica królewska, ul. Grodzka wiodąca do zamku, czy ul. Jatki, przy której stały kramy kupieckie i in. (Szmańda, 1976).

Od końca XIV wieku zaczęły formować się przedmieścia. Najstarsze z nich – Przedmieście Kujawskie powstało na terenie dawnej osady przyrodowej wykorzystując istniejące budownictwo staromiejskie (wraz z kościołem pod wezwaniem św. Idziego). Na północ od Bydgoszczy, na drugim brzegu Brdy ukształtowało się Przedmieście Karmelickie (Gdańskie) związane z zabudowaniami klasztoru Karmelitów oraz z traktem handlowym biegnącym na Pomorze. Najpóźniej, bo w XVI wieku pojawiło się Przedmieście Poznańskie. Przedmieścia rozrastały się wyłącznie w obrębie dna doliny Brdy, wzdłuż dróg wychodzących z miasta<sup>13</sup>. Ówczesny ich krajobraz zdominowany był przez budynki mieszkalne, liczne zabudowania klasztorne, szpitale, folwarki i ogrody. Pod względem ludnościowym, Bydgoszcz zaliczano do największych miast Rzeczypospolitej<sup>14</sup> (Biskup, 1991). W strukturze narodowościowej ówczesnej Bydgoszczy dominowała ludność polska, przy czym dokumenty historyczne

---

<sup>13</sup> wysokie zbocza doliny Brdy stanowiły wówczas naturalną barierę rozwoju przestrzennego

<sup>14</sup> w XVI wieku liczba mieszkańców przekraczała 10 tys.

wskazują na istnienie mniejszości niemieckiej, szkockiej oraz włoskiej, a do końca XV wieku, również żydowskiej<sup>15</sup>.

Od czasów średniowiecza, miasto prężnie rozwijało się również pod względem gospodarczym. Na przełomie XVI i XVII stulecia, w Bydgoszczy uprawiano ponad 80 zawodów, istniało 12 cechów rzemieślniczych (Guldon, Kabaciński, 1975).

Wygląd miasta z tego okresu znamy z ryciny *Situs Oppidi Brombergae* z 1657 roku autorstwa Erika Dahlberga (red. Czacharowski, 1997). Panorama <sup>16</sup> przedstawiała ufortyfikowany, gęsto zabudowany obszar miejski położony w dolinie rzecznej, wśród terenów rolniczych. Dominantą w krajobrazie był niewątpliwie zamek otoczony fosą, położony na wschód od miasta. W przestrzeni miejskiej widoczne były również liczne wieże kościołów oraz zabudowane przedmieścia, rozciągające się w kierunku północnym i wschodnim<sup>17</sup>. Rycina Dahlberga w pewnym sensie symbolizuje koniec świetności Bydgoszczy. Najazdy szwedzkie w XVII wieku oraz epidemie doprowadziły bowiem do upadku gospodarczego i ludnościowego Bydgoszczy.

### **Historyczne uwarunkowania współczesnego krajobrazu kulturowego miasta**

Istotne z punktu widzenia współczesnego krajobrazu kulturowego Bydgoszczy jest okres ostatnich trzystu lat, kiedy to miasto przeszło szereg przeobrażeń przestrzennych, funkcjonalnych i ludnościowych. Po okresie najazdów

---

<sup>15</sup> od 1555 roku, zakazano Żydom osiedlać się w mieście i na przedmieściach Bydgoszczy, ich obecność udokumentowana jest natomiast w Fordonie - leżącym obecnie w granicach administracyjnych miasta (Zyglewski, 2009)

<sup>16</sup> miasta widzianego od południa (okolice dzisiejszego Szwederowa)

<sup>17</sup> okres najazdów szwedzkich doprowadził do zniszczenia większości budowli z okresu średniowiecza i renesansu (w tym zamku oraz kilku kościołów), które obecnie, z punktu widzenia turystyki byłyby cennym walorem kulturowym.

szwedzkich, miasto znajdowało się w ruinie<sup>18</sup>. W 1772 roku, wskutek upadku Rzeczypospolitej i pierwszego rozbioru Polski, Bydgoszcz została włączona w granice Prus (i z przerwami pozostawała w granicach tego państwa aż do zakończenia I wojny światowej). Miało to wpływ na zmiany gospodarcze, kulturowe i narodowościowe w mieście. Źródła historyczne wskazują (Biskup, 1991), że od końca XVIII wieku, notowano stały napływ ludności niemieckiej, przynależących do trzech grup społecznych: urzędniczej, przemysłowo-handlowej i robotniczej. Pierwsza z wymienionych stała na pozycji uprzywilejowanej, co skutkowało stopniowym wypieraniem polskich urzędników z administracji miejskiej. (Biskup, 1991). Przedsiębiorcy i handlowcy z terenu Prus mogli natomiast liczyć na ulgi i zwolnienia podatkowe, przenosząc swoje warsztaty i zakłady na teren Bydgoszczy. W efekcie działań kolonizacyjnych oraz faworyzowania ludności niemieckiej na polu edukacji i kultury, „nastąpiło zubożenie ludności polskiej, jej odpływ na przedmieścia<sup>19</sup> i na wieś oraz wzrost analfabetyzmu” (Biskup, 1991, s. 381). Jednocześnie postępował proces wynaradawiania ludności polskiej poprzez mieszane małżeństwa polsko-niemieckie oraz obowiązkową służbę wojskową Polaków w armii pruskiej. Bydgoszcz stawała się miastem wielokulturowym również za sprawą bogatych rodzin żydowskich, które stopniowo przenosiły się do miasta z pobliskiego Fordonu (Biskup, 1991).

W początkach XIX stulecia, w krajobrazie miasta i przedmieść dało się zauważyć pewne charakterystyczne cechy. Dowodzi tego analiza materiałów faktograficznych i kartograficznych pochodzących z tego okresu.

Centralną część miasta stanowił nadal Rynek wraz z zabudową staromiejską. W Śródmieściu, na północnym brzegu Brdy, wzdłuż obecnej ulicy Jagiellońskiej ukształtowało się centrum

---

<sup>18</sup> W 1713 roku, według rejestrów starostwa bydgoskiego, w Bydgoszczy mieszkało zaledwie 15 mieszczan z rodzinami oraz 10 komorników (Guldon, 1966).

<sup>19</sup> pewna liczba mieszkańców zdecydowała się na stałą emigrację na tereny Rzeczypospolitej

administracyjno – kulturalne z reprezentacyjnymi budynkami administracji państwowej, poczty, banku, teatru miejskiego i in. Ich architektura nawiązywała do ówczesnych trendów architektonicznych panujących w Europie<sup>20</sup>. Należy przy tym zaznaczyć, że obszar Starego Miasta i Śródmieścia zamieszkiwany był głównie przez bogatszą ludność niemiecką, która finansowała realizację licznych projektów architektonicznych.

Rewolucja przemysłowa, która dotarła na tereny Polski na przełomie XVIII i XIX stulecia, wpłynęła na wydzielenie w przestrzeni miasta stref związanych bezpośrednio z przemysłem i transportem. W efekcie, na południowo – wschodnich terenach Grodzka, powstał pierwszy kompleks zabudowy przemysłowej z gazownią miejską. Na Przedmieściu Poznańskim (rejon dzisiejszej Wyspy Młyńskiej), a także na terenach folwarków miejskich ulokowanych w pobliżu Brdy i Kanału Bydgoskiego (Wilczak Mały i Wilczak Wielki), zaczęto lokalizować zakłady przemysłowe (m.in. garbarnie, farbiarnie, warsztaty tkackie i in.) (Biskup, 1991). Tereny wojskowe natomiast wydzielono przy dzisiejszej ul. Szubińskiej<sup>21</sup>. Na południe od miasta, na stokach dolinnych, zaczęto tworzyć tereny rekreacyjne. Miedzy innymi w 1832 roku, założono tu jeden z pierwszych parków publicznych<sup>22</sup> (Czacharowski, 1997). Skupiska ludności pochodzenia polskiego znajdowały się wówczas na urbanizowanych terenach podmiejskich<sup>23</sup> leżących na południe i zachód od centrum miasta.

Od 1851 roku zaczęto systematycznie powiększać granice administracyjne Bydgoszczy poprzez inkorporowanie przyległych terenów (Tab.2). Rozbudowa miasta miała m.in. na

---

<sup>20</sup> początkowo były to budynki w stylu klasycystycznym, w II połowie XIX w. dominował historyzm i eklektyzm

<sup>21</sup> stąd też pochodzi nazwa dzisiejszego osiedla mieszkaniowego położonego w tamtym rejonie - Błonie

<sup>22</sup> na obecnym Wzgórzu Dąbrowskiego

<sup>23</sup> Ziemie rolne, należące do folwarków miejskich na wspomnianych obszarach były stopniowo przeznaczane pod zabudowę mieszkaniową.

celu połączenie Śródmieścia z terenami należącymi do kolei, znajdującymi się na północnych przedmieściach<sup>24</sup>.

Tab. 2. Zmiany powierzchni Bydgoszczy od 1346 do 1939 roku

Rok	Powierzchnia miasta (ha)
1346-1772	15
1774	175 (z przedmieściami)
1851	255
1900	808
1910	832
1920	6532,7
1930	6543
1939	6638
1946	6638,1
1955	10770
1960	11488
1970	11900
1973	12458,1
1980	17448
1990	17448
2000	17448
2014	17598

*Źródło: Licznerski, 1971; Biskup, 1991; Michalski, 1988,*

Analizując mapy z przełomu wieków można zauważyć, że rozwój przestrzenny miasta postępował promieniście, z przewagą terenów położonych na północ od centrum (co wynikało ze sprzyjającej sytuacji topograficznej). W obrębie granic administracyjnych przeważały tereny o zabudowie rozproszonej. Wschodnia część miasta była w zasadzie niezagospodarowana bądź wykorzystywana do celów rolniczych (pozostałości dawnych folwarków miejskich). Przemysł koncentrował się zarówno w strefie centralnej, jak i na obrzeżach miasta, jednak zawsze w pobliżu rzeki, co wskazuje na duże znaczenie transportu śródlądowego w tym okresie.

Na planie miasta z 1915 roku (Plan der Stadt Bromberg mit Vororten mastab 1:10000) widoczne są już obszary

<sup>24</sup> gdzie po raz pierwszy powstały osiedla mieszkaniowe przeznaczone m.in. dla pracowników kolei - Friedrich Wilhelm Stadt i Elizabeth Stadt



związane z funkcją przemysłową (wschodnia część miasta na obu brzegach Brdy, Wyspa Młyńska), transportem i jego obsługą (tereny Ludwikowa, linie kolejowe biegnące na północy), centrum administracyjno – kulturalno – oświatowe ulokowane w centrum Bydgoszczy, a także tereny wojskowe leżące przy północnych i zachodnich granicach miasta. Budownictwo mieszkaniowe w tym czasie skupione było na terenie Śródmieścia i dawnych przedmieść, przy czym budownictwo wielorodzinne dominowało w zachodniej części Bydgoszczy – Bocianowo, Ludwikowo, Śródmieście. We wschodniej części miasta budowano początkowo głównie dzielnice willowe m.in. osiedle Sielanka. Osiedle to zbudowano na podstawie planów urbanistycznych z końca XIX wieku. Na jego obszarze wydzielono działki budowlane, ogólnodostępne tereny zielone oraz budynki użyteczności publicznej (Czacharowski, 1997). Stosunkowo niewielki odsetek gruntów w tym okresie stanowiły tereny rekreacyjne tj. parki i skwery. Rozproszone były po całym mieście, głównie jednak powstawały wzdłuż brzegów Brdy i Kanału Bydgoskiego, na stokach doliny Brdy (zwłaszcza na południowo zachodnich krańcach Przedmieścia Poznańskiego).

Po powrocie Bydgoszczy w granice Rzeczypospolitej 20 stycznia 1920 roku, aż do wybuchu II wojny światowej w 1939, terytorium miasta znacznie się powiększyło za sprawą inkorporacji folwarków miejskich. Był to największy przyrost terytorialny miasta od czasów jego założenia.

W 1928 roku powstał kompleksowy plan przestrzennej rozbudowy miasta („Projekt Rozbudowy i Regulacji Miasta” 1928r., dokument MPU – 732/1052/99). Plan ten realizowano od 1931 roku poprzez budowę nowych osiedli mieszkaniowych na terenie dawnych podbydgoskich gmin m. in. na Jachcicach, Czyżkówku i Skrzetusku. Po włączeniu w 1933 roku części Lasu Gdańskiego, stworzono na tym obszarze Osiedle Leśne.

Wschodnią część miasta przeznaczono na potrzeby przemysłu i transportu (budowa fabryki Kabel Polski S.A. w 1923 roku zapoczątkowała tworzenie kompleksu przemysłowego

w okolicach Brdziejścia). Tereny związane z transportem i jego obsługą ulokowane były na Okolu - prawie 20 % powierzchni tej dzielnicy stanowiła własność kolei (Gordon, 1971), na Ludwikowie, na Kapuściskach Małych (obecnie Bydgoszcz Wschód). Na południowych krańcach miasta zlokalizowane zostały Zakłady Lotnicze, przy których w 1929 roku otwarto lotnisko cywilne. Włączenie do miasta okolic Kanału Bydgoskiego i części Lasu Gdańskiego pozwoliło na zwiększenie powierzchni terenów rekreacyjnych, które i tak w latach trzydziestych zajmowały niespełna 2 % obszaru miasta. Należy przy tym zaznaczyć, że władze miejskie dbały o istniejące tereny zielone, jednocześnie realizując planowe zadrzewienia (Tab.3).

Tab. 3. Tereny zielone (%) w strukturze użytkowania gruntów miejskich i planowe zadrzewienia ulic w Bydgoszczy w latach 1928-1938

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1938
parki i ogrody publiczne	0,64	0,66	0,65	0,66	0,66	0,84	0,82	0,83	0,80
cmentarze	0,58	0,58	0,59	0,59	0,59	0,91	0,90	0,90	0,90
wody	4,33	3,96	3,95	3,96	3,96	3,96	3,89	3,88	3,90
drzewa na ulicach (tys. sztuk)	10,8	11,2	12,2	13,4	16,9	19,0	20,0	20,4	24,1

*Źródło: roczniki statystyczne miasta Bydgoszczy z lat 1929-1939, Urząd Statystyczny miasta Bydgoszczy*

Okres rozbiorów oraz okres międzywojenny odegrał ważną rolę w ukształtowaniu krajobrazu kulturowego Bydgoszczy. Wielokulturowość mieszkańców wpłynęła na zróżnicowanie architektoniczne miasta (zarówno w zakresie budownictwa sakralnego jak i świeckiego). Do tej pory w przestrzeni miasta można dostrzec pozostałości ówczesnych osiedli robotniczych o zabudowie jednorodzinnej i wielorodzinnej, zamieszkałych przez ludność polską i osadników niemieckich (Szwederowo, Bocianowo). A także osiedla budowane dla urzędników wyższego szczebla (m.in. Sielanka, Bielawy). Wzdłuż głównych arterii miasta zlokalizowano reprezentacyjne budynki świadczące o europejskim charakterze miasta. Warto tu zwrócić uwagę

choćby na położony przy ulicy Gdańskiej budynek hotelu „Pod Orłem”<sup>25</sup>, dom handlowy „Jedynak”<sup>26</sup>, czy kamienice mieszczące kino Pomorzanie<sup>27</sup>. Ważnym elementem krajobrazu kulturowego były w owym czasie świątynie, w większości budowane na potrzeby protestantów. Posiadały one wspólne cechy charakterystyczne dla zborów protestanckich takie jak: sklepienia, empory, czy witraże w prezbiterium przedstawiające postać Chrystusa. Świątynie budowane dla katolików, odróżniały się od zborów protestanckich stylami architektonicznymi. Dominowały tu formy neobarokowe i klasycyzujące, nawiązujące nierzadko do istniejących już dzieł architektury (Gonia i in., 2012).

Unikalność krajobrazu kulturowego ówczesnego miasta przejawiała się również w sferze niematerialnej – związanej z tradycjami, obyczajowością mieszkańców oraz językiem. Położenie Bydgoszczy na terenie regionu etnograficznego Kujaw oraz silne oddziaływanie kulturowe Wielkopolski (a zwłaszcza Poznania) skutkowało mieszanym się zwyczajów i obrzędów kultywowanych przez obywateli miasta narodowości polskiej. W okresie zaborów i okupacji niemieckiej był to swego rodzaju sprzeciw przeciwko postępującemu procesowi germanizacji. Mieszanie się wpływów kujawskich, wielkopolskich i niemieckich przyczyniło się również do powstania specyficznej gwary bydgoskiej, która była w powszechnym użyciu zwłaszcza w okresie międzywojennym<sup>28</sup>. Według Andrzeja Dyszaka<sup>29</sup>, jeszcze obecnie mowa mieszkańców Bydgoszczy różni się nieco od języka ogólnopolskiego. Świadczą o tym pojedyncze wyrazy

---

<sup>25</sup> autorstwa Józefa Świąćckiego – budynek inspirowany architekturą Berlina i Monachium

<sup>26</sup> zbudowany w stylu modernistycznym na wzór domów towarowych w Berlinie i Paryżu

<sup>27</sup> dawniej „Cristal Pałast” – kino zostało oddane do użytku w 1914 roku. Obiekt posiadał na widowni prawie 500 miejsc (kino zamknięto w 2003 roku)

<sup>28</sup> Ówczesny krajobraz kulturowy Bydgoszczy, w sposób obrazowy opisał Jerzy Sulima Kamiński w powieści pt. *Most Królowej Jadwigi*

<sup>29</sup> twórcy „Słownika gwary bydgoskiej” wydanego w 2008 roku przez Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy

i zwroty stosowane i rozumiane przez współczesnych bydgoszczan.

Wartym podkreślenia było również silne przywiązanie bydgoszczan do miejsca zamieszkania (opisał je m.in. Jerzy Sulima – Kamiński w książce pt. *Most Królowej Jadwigi*)<sup>30</sup>.

W przestrzeni publicznej miasta można było wyróżnić miejsca które odgrywały istotną rolę w życiu mieszkańców.

Jednym z takich miejsc były niewątpliwie planty przy Starym Kanale Bydgoskim. Było to miejsce przesycone życiem kulturalnym i rozrywkowym<sup>31</sup>. Opowieści bydgoszczan żyjących w okresie międzywojennymi i po zakończeniu II wojny światowej, jednoznacznie wskazują że było to główne miejsce wypoczynku i rekreacji. Spotykano się na piknikach, tańczono przy muzyce, uprawiano sport, organizowano również przyjęcia weselne na wolnym powietrzu.

Innym miejscem szczególnie lubianym przez mieszkańców była tzw. Wenecja Bydgoska (okolice dzisiejszej Wyspy Młyńskiej) oraz główne arterie komunikacyjne miasta pełniące funkcje handlowe – zwłaszcza ulica Gdańska oraz ul. Dworcowa.

W konsekwencji wybuchu II wojny światowej, a zwłaszcza tzw. Krwawej Niedzieli (niem. Bromberger Blutsonntag) z września 1939 roku, w krajobrazie kulturowym miasta pojawiła się przestrzeń o szczególnej symbolice związanej z tożsamością narodową, patriotyzmem i męczeństwem. Były to m.in. miejsca masowych egzekucji mieszkańców<sup>32</sup> oraz miejsca akcji dywersyjnych mniejszości niemieckiej skierowanych przeciwko ludności polskiej<sup>33</sup>. W

---

<sup>30</sup> Na Szwederowie, Okołu, Bocianowie, czy w Śródmieściu zamieszkiwały rodziny od pokoleń związane z danym osiedlem, czy konkretną ulicą

<sup>31</sup> Od początku XIX wieku istniały tam liczne restauracje i obiekty rozrywki.

<sup>32</sup> narodowości polskiej, między innymi inteligencji bydgoskiej (duchowieństwa, nauczycieli szkół średnich i powszechnych, działaczy społecznych, którzy byli masowo rozstrzeliwani przez niemieckie władze okupacyjne zwłaszcza we wrześniu 1939 roku)

<sup>33</sup> naziści w materiałach propagandowych obarczali winą za krwawą niedzielę (3 września 1939 roku) Polaków, którzy rzekomo wymordowali wielką liczbę miejscowych Niemców (ok. 60 tys.) dopuszczając się okrucieństwa i bestialstwa m.in. wobec dzieci i kobiet (Kołodziejczyk J., 1945)

świadomości bydgoszczan do tej pory znaczenie symboliczne mają: Stary Rynek<sup>34</sup> oraz Plac Wolności z kościołem (wówczas zborem ewangelickim) pod wezwaniem św. Piotra i Pawła. Stary Rynek stał się miejscem szczególnym dla pokoleń bydgoszczan, dzięki opowieściom wielu świadków, na temat jednej z egzekucji, która odbyła się na Rynku. Ich relacje doprowadziły do powstania swego rodzaju legendy bydgoskiej o męczeńskiej śmierci jednego z duchownych. Możemy się dowiedzieć o niej m.in. z materiałów Kołodziejczyka (1945, s. 41-42). Pisał on m.in. „Kiedy na Starym Rynku podczas masowych egzekucji padały pierwsze ofiary [...], jeden z księży misjonarzy – miał się schwycić po otrzymaniu postrzału za pierś, a następnie ślaniając się oprzeć ręką o mur muzeum i na murze pozostawić krwawą ślad”. Pomimo licznych prób usunięcia śladu krwawej ręki przez hitlerowców (wywabianie chemiczne, zamalowywanie wapnem, skuwanie muru) ślad nadal się pojawiał, co gromadziło w tym miejscu rzesze bydgoszczan. Ostatecznie, naziści zburzyli całą pierzeję zachodnią Starego Rynku, by zatuzować ten niewygodny ślad zbrodni (Kołodziejczyk, 1945).

Po zakończeniu II wojny światowej, rozpoczął się okres przemian funkcjonalnych i przestrzennych Bydgoszczy. Powstały nowe osiedla mieszkaniowe, rozbudowano tereny przemysłowe, stworzono kompleksy rekreacyjne a także zmodyfikowano istniejącą sieć komunikacyjną. Działo się to nierazdo kosztem dotychczas istniejących elementów krajobrazu kulturowego, które zostały w ten sposób bezpowrotnie utracone. Przykładem tego może być przekształcenie przedwojennego cmentarza ewangelickiego w publiczny park im. Witosa, zniszczenie (pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku) części kwater Cmentarza Starofarnego oraz skanalizowanie i zasypanie części Starego

---

<sup>34</sup> obecnie, zalicza się do tych miejsc również fordońską „Dolinę Śmierci” (Fordon został włączony w granice administracyjne Bydgoszczy dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku).

Kanału Bydgoskiego związane z rozbudową jednego z węzłów komunikacyjnych miasta. Istnieją również liczne przykłady świadomego niszczenia ozdobnych elementów zabytkowych elewacji kamienic<sup>35</sup> pod pretekstem ich złego stanu technicznego.

Współcześnie, zarówno władze samorządowe, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, placówki naukowe i kulturalne działające w mieście, a także lokalni przedsiębiorcy<sup>36</sup> aktywnie wspierają akcje na rzecz zachowania, bądź odtworzenia charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego Bydgoszczy. Można w tym miejscu wspomnieć m.in. o inicjatywie Stowarzyszenia Odbudowy Bydgoskiej Fontanny "Potop", dzięki której, do parku im. Kazimierza Wielkiego powróciła kopia fontanny z 1904 r. autorstwa Ferdynanda Lepcke, zniszczonej podczas II wojny światowej. Wśród prowadzonych działań bydgoskich instytucji i stowarzyszeń można również zaliczyć coroczne kwesty na rzecz ochrony i odnowy zabytkowych nagrobków cmentarzy: starofarnego i nowofarnego, na którym zostali pochowani znani bydgoszczanie. Również prywatni przedsiębiorcy pochodzący z Bydgoszczy starają się przywracać zabytkowe elementy architektury miasta (np. wraz z budową kompleksu handlowo – usługowego przy ul. Mostowej odtworzono historyczny przebieg ulicy Jatki).

### **Współczesny krajobraz kulturowy Bydgoszczy jako walor turystyczny**

Według Nitkiewicz- Jankowskiej i Jankowskiego (2010, s. 191), „krajobraz jest nie tylko walorem sam w sobie (jako całość), lecz poprzez swoją złożoność zawiera obiekty o różnym pochodzeniu (przyrodniczym i kulturowym), mogące

---

<sup>35</sup> w okresie po II wojnie światowej

<sup>36</sup> na czele z Towarzystwem Miłośników Miasta Bydgoszczy i Bydgoskim Towarzystwem Naukowym,

funkcjonować jako samodzielne atrakcje turystyczne”. Należy jednak mieć na uwadze fakt wartościowania krajobrazu na potrzeby turystyki. Myga-Piątek (2006, s. 205) wskazuje, że „ocena krajobrazu, czyli nadanie mu określonej wartości, wynika z naszego subiektywnego stosunku do dziedzictwa przyrodniczo – kulturowego i określona jest przez system socjokulturowy”.

W przypadku miast, krajobraz kulturowy odgrywa ważną rolę w rozwoju różnych form turystyki miejskiej - zwłaszcza turystyki kulturowej.

Współczesny krajobraz kulturowy miasta Bydgoszczy posiada wiele cech, które można określić mianem walorów turystycznych (Ryc. 2).



Ryc.2. Krajobraz kulturowy miasta jako walor turystyczny

*Źródło: opracowanie własne na podstawie Kowalczyk, 2005*

Należą do nich, oprócz środowiska przyrodniczego, obiekty (zabytkowe i współczesne), wydarzenia historyczne

oraz mieszkańcy (Kowalczyk, 2005, s.5). Dopiero jednak połączenie wszystkich wspomnianych walorów pozwala docenić różnorodność i unikatowość Bydgoszczy pod względem krajobrazu kulturowego.

Niewątpliwym walor turystyczny stanowią tereny zielone zlokalizowane w Bydgoszczy, przy czym do szczególnie cennych należą te, bezpośrednio łączące się z kilkusetletnią historią i rozwojem miasta. Jednym z nich jest najstarszy bydgoski park, obecnie im. Kazimierza Wielkiego, przekształcony z siedemnastowiecznego założenia parkowego klasztoru klarysek. Park ten kojarzony jest od stu lat z monumentalną fontanną Potop.

Obszarami atrakcyjnymi zarówno dla turystów, jak i mieszkańców miasta są również tereny nadrzeczne nad Brdą i Młynówką oraz planty wzdłuż starego Kanału Bydgoskiego. W wypadku tych pierwszych, sukcesywnie prowadzona rewitalizacja pozwoliła uwydatnić walory krajobrazowe. Przykładem tego może być Wyspa Młyńska na obrzeżach Starego Miasta, gdzie elementy przyrodnicze łączą się z architekturą postindustrialną (m.in. budynki dawnych młynów, garbarni), a powstała przestrzeń publiczna stała się jedną z atrakcji turystycznych w centrum miasta. Harmonijne połączenie przyrody i działalności człowieka można również dostrzec na terenie liczących ok. 8 km długości Plant nad Kanałem Bydgoskim. Ich niewątpliwym walorem jest duża powierzchnia (obecnie park liczy 47 ha; w XIX wieku było to ponad 70ha), jak również bogactwo flory i fauny. (Jankowski, Dombrowicz, 2014). Na wspomnianym terenie rośnie 115 gatunków roślin, w tym zachowane, dwustuletnie okazy drzew m.in. topole i wiązy. Fauna jest z kolei reprezentowana przez wiele chronionych gatunków ptaków (w tym ptaków wodnych) i ssaków (Jankowski, Dombrowicz, 2014). Sam kanał, wybudowany w latach 1773-74, a przebudowany na początku XX wieku, wraz z infrastrukturą, m.in. czynnymi śluzami



stanowi zabytek techniki<sup>37</sup>. Warto przy tym zaznaczyć, że krajobraz związany z wspomnianymi elementami Bydgoskiego Węzła Wodnego może być obserwowany przez turystów z dwóch perspektyw: lądowej i wodnej<sup>38</sup>.

Walory turystyczne związane z materialnymi przejawami kultury to przede wszystkim obiekty zabytkowe pochodzące z różnych epok.

Z racji burzliwej historii miasta do dzisiejszego dnia zachowało się niewiele zabytków z okresu, średniowiecza i renesansu. Są to m.in. Bydgoska Konkatedra pod wezwaniem św. Marcina i Mikołaja wybudowana w II połowie XV wieku, kościół pobernardyński pod wezwaniem. NMP Królowej Pokoju z II połowy XVI w., czy kościół Klarysek pod wezwaniem. Wniebowzięcia NMP ukończony w początkach XVII wieku. Zdecydowanie największą grupę zabytków stanowią te, z okresu XIX i początków XX wieku. Są to zarówno pojedyncze budowle świeckie jak i sakralne, jak również układy urbanistyczne i osiedla. W wypadku obiektów sakralnych są to w większości przypadków dawne zbory protestanckie<sup>39</sup> wybudowane w stylu dojrzałego historyzmu, i posiadające w znacznej części oryginalne wyposażenie (Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H., Kozłowska-Adamczak M., 2012). Dużą grupę stanowią również zabytki techniki rozmieszczone na terenie całego miasta. Są to m.in. wspomniane śluzy na Starym Kanale Bydgoskim, neogotycki budynek wodociągów miejskich, zlokalizowany na terenie Lasu Gdańskiego, który wraz z wieżą ciśnień<sup>40</sup> tworzy Muzeum Wodociągów. Ciekawymi obiektami są również dwa zabytkowe mosty kolejowe na Brdzie z II połowy XIX wieku, i zrekonstruowany,

---

<sup>37</sup> o historii kanału można dowiedzieć się m.in. odwiedzając muzeum Kanału Bydgoskiego, które powstało z inicjatywy bydgoszczanina, nauczyciela historii, Sebastiana Malinowskiego (<http://www.muzeumkanalu.pl>)

<sup>38</sup> dzięki tzw. tramwajowi wodnemu, który w sezonie letnim regularnie kursuje na Brdzie i fragmencie Kanału Bydgoskiego, pokonując kilka śluz

<sup>39</sup> przekształcone po II wojnie światowej w świątynie wyznania rzymskokatolickiego

<sup>40</sup> znajdująca się na Wzgórzu Dąbrowskiego (Szwederowo).

pierwszy terminal kolejowy z 1849 roku, (który znajduje się na terenie stacji Bydgoszcz Główna).

Interesujące z punktu widzenia krajobrazu i walorów turystycznych jest także połączenie elementów zabytkowych z nowoczesnością. Turyści przybywający do miasta, mogą między innymi zobaczyć zabytkowe obiekty przemysłowe m.in. budynki dawnej rzeźni miejskiej (przy ul. Jagiellońskiej), pralnię garnizonową z końca XIX wieku (przy ul. Żupy), czy XIX wieczny młyn zbożowy zlokalizowanym nad Brdą (przy Rondzie Fordońskim). Wszystkie wymienione obiekty przeszły proces gruntownej modernizacji prowadzącej do zmiany ich sposobu użytkowania. Obecnie budynki rzeźni stanowią część kompleksu handlowego Focus Mall, pralnię zostały przekształcone w nowoczesne lofty, a młyn stał się czterogwiazdkowym hotelem, którego nazwa<sup>41</sup> nawiązuje do dawnego przeznaczenia budynku.

Na przełomie XX i XXI wieku zabytki architektury bydgoskiej stały się doskonałym tłem dla organizowania cyklicznych imprez przybliżających mieszkańcom i turystom krajobraz kulturowy przedwojennej Bydgoszcz<sup>42</sup> (Michmiewicz-Ankiersztajn H., Gonia A., Kozłowska - Adamczak M., Dłużewska A., 2013), jak również ważne wydarzenia z historii miasta (m.in. obchody Święta Niepodległości 11 listopada, w gmachu i otoczeniu najstarszego bydgoskiego hotelu „Pod Orłem”).

Wszystkie wspomniane powyżej walory kulturowe są doceniane przez turystów przybywających do Bydgoszczy. Opublikowane w minionych latach raporty z monitoringu turystycznego wskazują, że osoby odwiedzające miasto doceniają jego walory turystyczne (a zatem i krajobraz kulturowy)<sup>43</sup>. Wśród wymienianych miejsc i obiektów, turyści najwyżej oceniają architekturę Śródmieścia, obiekty sakralne,

---

<sup>41</sup> Słoneczny Młyn

<sup>42</sup> Należy tu wspomnieć m.in. festynach organizowanych w dniu urodzin patrona ul. Cieszkowskiego, czy święcie ul. Gdańskiej.

<sup>43</sup> (<http://visitbydgoszcz.pl/index.php/pl/badania>)

jak również wyjątkowy sposób zwiedzania miasta tramwajem wodnym pływającym po Brdzie.

### **Podsumowanie**

Współczesny krajobraz kulturowy Bydgoszczy zawiera w sobie elementy historii i nowoczesności. To sprawia, że jest on potencjalnie atrakcyjny pod względem turystycznym. Umiejętnie prowadzony proces rewitalizacji wybranych przestrzeni miejskiej przywraca obszarom zdegradowanym ich pierwotny charakter, co jest dostrzegane zarówno przez mieszkańców, jak i turystów, którzy coraz liczniej odwiedzają Bydgoszcz. Do krajobrazu miasta powracają obiekty historyczne istniejące w świadomości mieszkańców od wielu pokoleń, a ich połączenie z nowoczesnością tworzy nową jakość w przestrzeni publicznej. Ważnym z punktu widzenia rozwoju turystyki (zwłaszcza miejskiej), są również oddolne działania pojedynczych mieszkańców, stowarzyszeń i organizacji pozarządowych, które poprzez liczne inicjatywy starają się zachować, bądź przywrócić zapomniane fakty z historii Bydgoszczy, przywołać przedwojenny klimat<sup>44</sup>. To wszystko sprawia, że miasto mające dotychczas opinię mało atrakcyjnego dla turysty ośrodka przemysłowego, przekształca się w ośrodek o wielu walorach turystycznych.

### **Literatura**

Biskup M., 1991, *Historia Bydgoszczy, Tom I, do 1920 roku*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.

Biskup M., 1999, *Historia Bydgoszczy, Tom II część I, 1920-1939*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.

---

<sup>44</sup> zarówno w aspekcie materialnym, jak i obyczajowym

Biskup. M. (red.), 1991, *Historia Bydgoszczy*, t. 1., PWN, Warszawa-Poznań.

Bręczewska-Kulesza D., Derkowska-Kostkowska B., Wysocka A. i in., 2003, *Ulica Gdańska. Przewodnik historyczny*, Bydgoszcz.

Degórski, 2002, *Krajobraz jako obiektywna wizualizacja zjawisk i procesów zachodzących w mega systemie środowiska geograficznego*, [w:] *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, T.IV, Sosnowiec.

Gonia A., Kozłowska-Adamczak M., Michniewicz-Ankiersztajn H., Dłużewska A., 2013, *The importance of the 19th and 20th cc. Architecture in developing cultural tourism in cities*, [w:] Ed. By M. Kozak, N. Kozak, *Tourism Research: An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge Scholars Publishing.

Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H., Kozłowska-Adamczak M., 2012, *Obiekty sakralne XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej i religijnej - przykład Bydgoszczy*, [w:] *Folia Turistica* nr 27/2012, AWF, Kraków.

Grzela J., 2011, *Region Regionalizm, Regionalizacja- wybrane aspekty teoretyczne*, [w:] *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae* Rok 15, Nr 1/2011, Uniwersytet Humanistyczno - Przyrodniczy Jana Kochanowskiego, Kielce.

Guldon Z., Kabaciński R., 1975, *Szkice z dziejów dawnej Bydgoszczy XVI - XVIII w.*, Prace popularnonaukowe BTN nr 9, Bydgoszcz.

Guldon Z., 1966, *Opisy starostwa bydgoskiego z lat 1661 - 1765*, PWN, Warszawa.

Guldon Z., 1970, *Rejestry ekonomiczne miasta Bydgoszczy z lat 1742 - 65*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.

Hohleitner J., 2007, *Dziedzictwo historyczne w perspektywie małych ojczyzn*, [w:] red. Łopatecki K., Walczak W., *Zeszyty dziedzictwa kulturowego*, t.1, Białystok i Podlasie, UwB, Białystok, s.169-178.

Jankowski A., Dombrowicz M., 2014, *Kanał Bydgoski harmonia techniki i natury*, UKW, Bydgoszcz.

Jastrzebska-Puzowska I., 1992, *Hotel „Pod Orłem”*, [w:] *Kronika Bydgoska XIV*, Bydgoszcz.

Jastrzębska-Puzowska I., 2009, *Architektura polska i niemiecka w Bydgoszczy przed 1945 rokiem*, [w:] Grysińska K., Jastrzębski W., Kotowski A.S. (red.), *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, LOGO, Bydgoszcz.

Kociuba D., 2008, *Uwarunkowania przemian krajobrazu kulturowego Lublina* [w:] Wołoszyn W. (red.) *Krajobraz Kulturowy – Cechy – Walory – Ochrona*, *Problemy Ekologii Krajobrazu – tom XVIII*, UMCS Lublin, s.255-264.

Kołodziejczyk J., 1945, *Prawda o „Krwawej Niedzieli Bydgoskiej” (faktomontaż)*, *Materiały do badania zbrodni hitlerowskich na Pomorzu nr 1*, Wydawnictwo Polskiego Związku Zachodniego w Bydgoszczy, Bydgoszcz.

Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.

Kurek W. (red.), 2007, *Turystyka*, PWN, Warszawa.

Licznarski A., 1971, *Rozwój terytorialny Bydgoszczy*, *Kronika Bydgoska II*, TMMB, Bydgoszcz.

Michniewicz-Ankiersztajn H., 2014, *Rola zieleni w kształtowaniu przestrzeni miast europejskich w kontekście jakości życia ich mieszkańców*, [w:] *Journal of Health Sciences*, 4 (13), ss.130-140.

Michniewicz-Ankiersztajn H., Gonia A., Kozłowska-Adamczak M., Dłużewska A., 2013, *Chapter three: The importance of the 19th and 20th cc. Architecture in Developing Cultural Tourism in Cities* [in:] M. Kozak, N. Kozak (eds), *Tourism Research: An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne pp.

Myga-Piątek U., 2010, *Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju*, *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development 2010*, vol. 5, no 1, 95-108.

Myga-Piątek U., 2008, *Krajobraz kulturowy jako walor i produkt turystyczny- problemy oceny i ochrony*, [w:] Wołoszyn W. (red.)

*Krajobraz Kulturowy – Cechy – Walory – Ochrona, Problemy Ekologii Krajobrazu – tom XVIII, UMCS Lublin, s. 201-212.*

Nitkiewicz-Jankowska A., Jankowski G., 2010, *Krajobraz kulturowy jako walor turystyczny*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 14, Sosnowiec s.185-193.

*Tereny wypoczynku i rekreacji w Bydgoszczy diagnoza stanu istniejącego i kierunki rozwoju*, Załącznik do Uchwały nr XXXV/731/12 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 28.11.2012 r., MPU, Bydgoszcz.

Tołłoczko Z., 2011, *Z kart dziejów historyzmu europejskiego na przykładzie architektury rezydencjonalno-reprezentacyjnej na Łotwie w XIX wieku*, [w:] Czasopismo Techniczne z. 16. Architektura z. 5-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s.225-270.

Tuan Y.F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warszawa.

Włodarczyk B., 2009, *Przestrzeń turystyczna, istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wydawnictw Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Wyrzykowski J. (red), 1991, *Ocena krajobrazu Polski w aspekcie fizjonomycznym na potrzeby turystyki*, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geograficzny, Wrocław.

Wyszyński M., 2008, *Wykorzystanie walorów kulturowych Stobrawskiego Parku krajobrazowego do rozwoju funkcji turystycznej*, [w:] Wołoszyn W. (red.) *Krajobraz Kulturowy – Cechy – Walory – Ochrona, Problemy Ekologii Krajobrazu*, tom XVIII, UMCS Lublin, s. 239-245.

Zyglewski Z., 2009, *Wielokulturowy i wielonarodowościowy charakter staropolskiej Bydgoszczy*, [w:] Grysińska K., Jastrzębski W., Kotowski A.S, (red.), *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, LOGO, Bydgoszcz, s.139-152.

## **Architektura XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej w Bydgoszczy i okolicach**

### **Wprowadzenie**

Kontakt z architekturą, która stanowi integralną część środowiska kulturowego (Małachowicz, 1988), przynosi nie tylko konkretne doznania estetyczne, ale również niesie za sobą pewne wartości poznawcze. Dzięki technice budowy, materiałowi budowlanemu, detalom architektonicznym, a także funkcjom budynku, turysta może uzyskać wiele informacji na temat przystosowań konkretnej społeczności do środowiska przyrodniczego, jej tradycji, symboli, czy wreszcie wrażliwości estetycznej i upodobań (Karwińska, 2008). Tym samym architektura niesie ze sobą niewątpliwy potencjał, który może być wykorzystany do celów turystycznych jako składowa atrakcji turystycznej, bądź jako samodzielny walor turystyczny.

Należy jednak podkreślić, że często sami turyści dokonują subiektywnej waloryzacji obiektów architektury pod kątem ich atrakcyjności turystycznej. Często turyści oceniają zabytki przez pryzmat ich wieku (im starsza budowla, tym atrakcyjniejsza, cenniejsza). Zdarza się również, że zainteresowanie konkretnymi zabytkami, budowlami wiąże się z konkretną modą, popularnością w danym miejscu i czasie. Takim przykładem może być Piramida Louvr'u w Paryżu będąca obowiązkowym punktem każdej wycieczki, jednak przez samych Paryżan traktowana często jako obiekt nie pasujący, wręcz szpecący otoczenie.

Nierzadko brak zainteresowania turystów obiektami zabytkowymi minionych epok wiąże się z nieznajomością historii danego miejsca oraz pewnych uwarunkowań kulturowych i społecznych, które w sposób istotny wpłynęły na wygląd, lokalizację, czy funkcję danej budowli. Wydaje się, że taka sytuacja ma miejsce w przypadku zabytków architektury

XIX i XX wieku zlokalizowanych w Bydgoszczy i ościennych gminach.

W świetle powyższego podjęto próbę określenia możliwości wypromowania zabytków znajdujących się na wskazanej przestrzeni, do celów turystycznych, w tym turystyki kulturowej. Było to możliwe dzięki przeprowadzonej kwerendzie bibliotecznej, analizie dostępnych baz danych instytucji samorządowych oraz prowadzonej równolegle kwerendzie terenowej. W efekcie podjętych działań zidentyfikowano i zinwentaryzowano zabytkowe obiekty (z lat 1800-1939) zlokalizowane w Bydgoszczy i gminach ościennych<sup>45</sup>. Biorąc pod uwagę istniejące walory artystyczne i historyczne obiektów oraz aktualną funkcję, określono możliwości ich wykorzystania w rozwoju turystyki kulturowej. Aby dokonać poprawnej klasyfikacji obiektów zabytkowych na potrzeby turystyki, przeanalizowano szereg definicji związanych z dobrami turystycznymi. Wzięto również pod uwagę socjologiczne ujęcie sposobów organizowania przestrzeni i środowiska życia człowieka, co pozwoliło określić rolę, jaką w turystyce Bydgoszczy i okolic mogą pełnić zabytki architektury.

Według Wallisa (1990, s. 212), architektura organizuje przestrzeń człowieka, nadając jej konkretny wymiar funkcjonalny, lub symboliczny. Dzieła architektury mogą więc pełnić m.in. funkcję: dystrybucyjną - organizacyjną, światopoglądową, katalityczną i artystyczną. Część z tych funkcji architektura spełnia na płaszczyźnie turystycznej (Tab. 1).

Przyjmując, że obiekty zabytkowe wchodzi w skład dóbr turystycznych, można je rozpatrywać w kilku kategoriach. Zabytek może stanowić *walor turystyczny* - czyli dobro stworzone przez człowieka, będące celem podróży turystycznej (np. krzywa wieża w Pizie, bazylika św. Piotra w Rzymie).

---

<sup>45</sup> Gminy bezpośrednio sąsiadujące z granicami administracyjnymi Bydgoszczy: Białe Błota, Dąbrowa Chełmińska, Nowa Wieś Wielka, Osielesko, Sicienka, Solec Kujawski,



WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

Anna Dłużewska, Alicja Gonja,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski

Tab. 1. Funkcje architektury a turystyka

Funkcja architektury	Cechy	Walor turystyczny	Przykłady obiektów architektury
Ochronna	Ochrona przed niekorzystnymi warunkami środowiska	Zróżnicowanie architektury (trwałości materiałów, techniki budowy) w zależności od położenia geograficznego kraju	architektura japońska, skandynawska, arabska
Dystrybutywno - organizacyjna	Organizowanie działań i zachowań ludzi w przestrzeni poprzez określone typy obiektów, rozplanowanie w przestrzeni	Odmienny typ projektowania domów mieszkalnych ( w tym rezydencji, zamków, pałaców), instytucji edukacyjnych (m.in. Uniwersytetów)	Np. architektura rezydencjalna w Anglii, budynki uniwersyteckie np. Sorbona
światopoglądowa	Związek architektury z funkcjami innych wytworów kultury danej społeczności	Unikatowe, bądź charakterystyczne dla danej przestrzeni elementy krajobrazu kulturowego	Krajobrazy kulturowe regionów etnograficznych np. Podhala
Kumulatywno - strukturalizująca	Tworzenie uporządkowanego, zorganizowanego świata, narzucanie wybranego porządku i struktury przestrzeni	Zabytkowe zespoły urbanistyczne	Np. Carcassonne, Kraków, Chełmno
katalityczna	Możliwość oddziaływania na przebieg interakcji społecznych i nadawanie im wyjątkowej oprawy	Budynki użyteczności publicznej związane z kulturą i nauką	Np. Gmach i wnętrze Opery Paryskiej, mediolańskiej La Scali
artystyczna	Obiekt architektoniczny jako dzieło sztuki	Określony styl, detale architektoniczne, materiały użyte do budowy	Saint Chapelle w Paryżu
ekonomiczna	Rozpatrywanie architektury w kategoriach towaru	Realizacja śmiałych projektów architektonicznych w celu przyciągnięcia inwestorów i turystów	Dubaj
prestizowa	Wyrażanie prestiżu społecznego, podkreślenia miejsca, jakie zajmuje jednostka, czy grupa w hierarchii	Projekty siedzib królewskich, zespoły pałacowo - parkowe	Wersal, Schönebrunn, Ludwigsburg

Źródło: opracowanie własne na podstawie Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, PWN, Warszawa; Wallis A., 1990, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa

Może być również określanym mianem *atrakcji turystycznej*, a więc obiektu przystosowanego do użytkowania przez turystów, które mogą być dla nich interesujące (red. Gołębski, 2002) (np. pałac i muzeum Louvre w Paryżu, Zamek Królewski w Warszawie). W pewnych przypadkach zabytek architektury może być postrzegany jako część *infrastruktury turystycznej*. Przykładem tego mogą być hotele zlokalizowane w pałacach, zabytkowych kamienicach (np. Zamek Jan III Sobieski w Rzucewie). Wreszcie architektura może wchodzić w skład, lub stanowić odrębny *produkt turystyczny*, rozumiany jako „pakiet składników materialnych i niematerialnych<sup>46</sup>, opartych na możliwościach spędzania czasu w miejscu docelowym. Pakiet ten jest postrzegany przez turystę jako przeżycie dostępne za określoną cenę” (Middleton, 1996). Mogą nimi być np. zespoły pałacowo - parkowe, zespoły fortyfikacji (np. Toruńskie forty) zabytkowe zespoły urbanistyczne (np. Mont Saint Michel we Francji, Chełmno) itp.

### **Zabytki architektury XIX i początków XX wieku na terenie Bydgoszczy i okolicznych gmin**

Historia powiatu bydgoskiego wiąże się z wieloma wydarzeniami, które w sposób bezpośredni wpłynęły na obecny stan zachowania obiektów z minionych epok. Można by tu wskazać między innymi, na wspomniane w rozdziale pt. Krajobraz kulturowy Bydgoszczy jako walor turystyczny, najazdy szwedzkie, podczas których w Bydgoszczy i okolicach zostało zniszczonych wiele budowli powstałych do końca XVI wieku. Również zlokalizowanie badanego obszaru w zaborze pruskim i jego intensywna germanizacja prowadziły do niszczenia przez Prusaków śladów związanych z polskością tych terenów (w Bydgoszczy były to m.in. kościół św. Idziego, bydgoski zamek, ruiny gotycko - renesansowego ratusza).

---

<sup>46</sup> w przypadku architektury może być to np. atmosfera, nastrój panujący w obiekcie i jego otoczeniu

Dominacja pruska na tych terenach przejawiała się również w propagowaniu wpływów i stylów artystycznych powszechnych w ówczesnym państwie pruskim, które miały upodobnić Bydgoszcz do typowych miast niemieckich (Biskup, 1991, s. 557).

W świetle powyższych faktów, zabudowa Bydgoszczy pochodzi w znacznej mierze z XIX i XX wieku. A zatem produkty turystyki kulturowej związane z architekturą powinny opierać się głównie na zabytkach ze wspomnianego okresu<sup>47</sup>.

Opierając się na danych Miejskiego Konserwatora Zabytków z 2010 r., w mieście zinventaryzowano 181 obiektów architektury z lat 1865-1915 (Tab.2).

Tab. 2. Rodzaje obiektów sakralnych i świeckich XIX i początku XX wieku w Bydgoszczy i okolicach

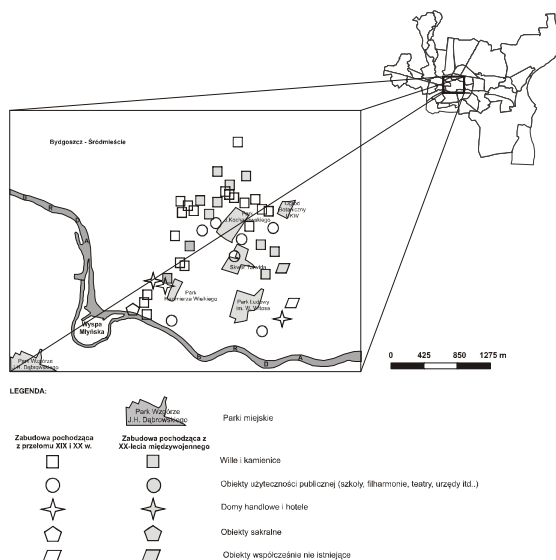
Gminy	Obiekty sakralne			Obiekty świeckie			
	Kościóły	Cmentarze	Inne	Zespoły pałacowo-parkowe	Kamienice	Obiekty przemysłowe	Inne
Bydgoszcz	11	6	4	0	123	7	30
Białe Błota	1	0	1	0	0	0	0
Dąbrowa Chełmińska	1	0	1	1	0	1	0
Nowa Wieś Wielka	1	0	0	0	0	0	1
Osielsko	1	1	1	0	0	0	0
Sicienko	3	2	1	5	0	0	1
Solec Kujawski	1	1	0	0	0	0	1
Ogółem	8	4	4	6	123	2	3

*Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Miejskiego Konserwatora Zabytków z 2010 r.*

Są one zlokalizowane są na obszarze 9 (z 42 istniejących) jednostek urbanistycznych (Ryc.1), przy czym większość z nich znajduje się w Śródmieściu i Bocianowie (tu praktycznie

<sup>47</sup> Wcześniejsze budowle, z XVI wieku (m.in. konkatedra zwana „Fara bydgoską”) oraz pochodzące z XVII i XVIII wieku kamienice stanowią jedynie 6% ogółu zarejestrowanych zabytków.

wszystkie budynki wzniesiono we wspomnianym czasie). Należą do nich zarówno budowle świeckie, jak i obiekty o charakterze sakralnym<sup>48</sup>.



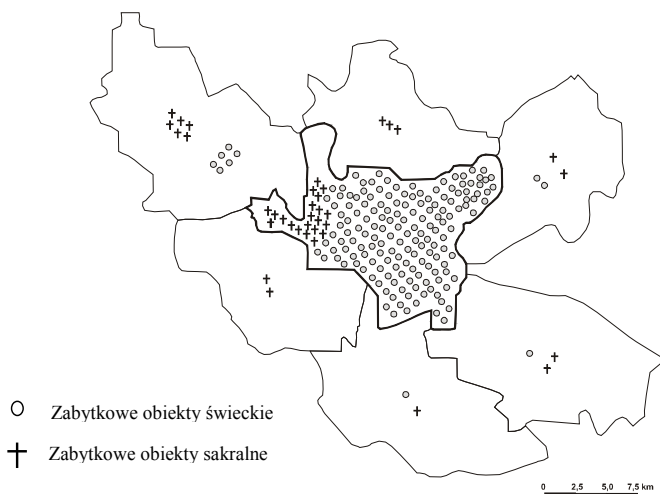
Ryc. 1. Rozmieszczenie obiektów zabytkowych z okresu XIX i początku XX wieku w Bydgoszczy

*Źródło: opracowanie własne*

Natomiast na terenie gmin podmiejskich Bydgoszczy, ogólna liczba zabytków z badanego okresu to 27 obiektów,

<sup>48</sup> Ich rola w kształtowaniu turystyki kulturowej została szerzej opisana w artykule Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H., Kozłowska- Adamczak M., 2012, Obiekty sakralne XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej i religijnej - przykład Bydgoszczy, [w:] Folia Turistica nr 27/2012.

z których 16 to obiekty sakralne, a 11 to budynki mieszkalne (dwory, pałace) i obiekty przemysłowe (Ryc. 2, Tab. 2).



Ryc. 2. Liczba i rozmieszczenie obiektów zabytkowych z XIX i XX wieku w przestrzeni miasta Bydgoszczy i okolicach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Miejskiego Konserwatora Zabytków z 2010 r.

Projekty architektoniczne realizowane przez zaborcę na terenie miasta i ościennych gmin powstawały były w większości inspirowane trendami w architekturze i sztuce rozwijanymi w innych krajach Europy.

Przykładowo, „wśród układów funkcjonalnych najbardziej popularne w Bydgoszczy były budynki założone na planie wzorowanym na tzw. „kamienicy berlińskiej” – wzorze opracowanym przez Friedricha Schinkla” (Bręczewska-Kulesz, 2009, s.78).

Wzorem europejskich ośrodków miejskich, również w Bydgoszczy ważną rolę odgrywał kierunek stylowy zwany historyzmem. Zaczął się rozprzestrzeniać już w pod koniec

pierwszej połowy XIX w. i łączył w sobie dokonania architektury i sztuki wcześniejszych epok (m.in. romanizmu, gotyku, renesansu, czy baroku) z nowoczesnymi rozwiązaniami budowlanymi.

Sz szczególnie popularnym stylem architektonicznym, do którego często nawiązywano, był gotyk. Zainteresowanie tym stylem wynikało z przesłanek panującego wówczas nurtu Romantyzmu, który chętnie odwoływał się do przeszłości i legend oraz zabytków architektury średniowiecznej (Małachowicz, 1988).

W związku z powyższym w Bydgoszczy i okolicach powstało szereg obiektów sakralnych i świeckich reprezentujących charakterystyczny dla miast niemieckich gotyk ceglany (m.in. neogotyckie zbory ewangelickie, budynki pocztowe, szkoły), styl neoromański (obecny kościół p.w. Św. Piotra i Pawła w Bydgoszczy), styl neobarokowy i neorenesansowy (gmach bydgoskiego sądu) (Michniewicz-Ankiersztajn H., Gonia A., Kozłowska - Adamczak M., Dłużewska A., 2013).

Można powiedzieć, że dziewiętnastowieczna Bydgoszcz nie odbiegała znacząco wyglądem od miast Europy Zachodniej podobnej wielkości. Działo się to m.in. za sprawą pozyskania przez bydgoskich inwestorów i ówczesne władze, wielu znanych architektów niemieckich, których projekty były realizowane w całej Europie.

Jednym z nich był Karl Friedrich Schinkel, wybitny architekt działający na terenie Królestwa Prus, który był twórcą m.in. budynku Altes Museum w Berlinie. Dla Bydgoszczy zaprojektował klasycystyczny budynek rejencji, a w pobliskim Ostromecku, siedzibę rodu Schönborn. Kolejnym architektem był Heinrich Seeling, m.in. twórca zbiorów ewangelickich: Zbawiciela oraz fary pod w. Świętego Krzyża (obecnie kościół Jezuitów)<sup>49</sup>, a także gmachu bydgoskiego teatru miejskiego, który został zniszczony w wyniku pożaru w 1946 roku. Na terenie Bydgoszczy działali również: Carl Meyer -

---

<sup>49</sup> obydwie świątynie wybudowane w stylu neogotyckim

realizujący m.in. projekty budynków użyteczności publicznej<sup>50</sup> i budynków przemysłowych w stylu neogotyckim (hala Targowa, kompleks budynków rzeźni miejskiej, wieża ciśnieni), czy Philip Martin Gropius - projektant gmachu Dyrekcji Pruskiej Kolei Wschodniej, wybudowanego w stylu historyzującym nawiązującym do manieryzmu niderlandzkiego.

Należy w tym miejscu wspomnieć również o wybitnym polskim architekcie, pochodzącym i tworzącym w Bydgoszczy – Józefie Świącickim, który zaprojektował ponad sześćdziesiąt bydgoskich kamienic, w tym reprezentacyjny budynek Hotelu pod Orłem, mieszczącego się przy ul. Gdańskiej.

Na przełomie wieków, w architekturze i sztuce pojawiło się dążenie do stworzenia czegoś nowego, niepowtarzalnego. Inspiracją gotykiem i sztuką japońską, poparta wiedzą z zakresu materiałowznawstwa doprowadziły m.in. do powstania stylu zwanego secesją. Jego cechy takie jak m.in. ornamentyka (o charakterze organicznym i geometrycznym) i zastosowanie płynnych linii, były często wykorzystywane przy projektowaniu budynków mieszkalnych i budowla użyteczności publicznej.

W przypadku Bydgoszczy styl secesyjny był bardzo rozpowszechniony i nawiązywał do jego niemieckiej odmiany tzw. Jugendstil. Charakteryzował się bogactwem detali architektonicznych w fasadach kamienic<sup>51</sup> oraz obiektach użyteczności publicznej (szkoły, hotele) Zabytki bydgoskiej świeckiej architektury secesyjnej to w większości kamienice i obiekty reprezentacyjne pełniące do dnia dzisiejszego funkcję mieszkalną. Znajdują się wśród nich także siedziby różnorodnych instytucji i placówek naukowych (między innymi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego).

Przełom wieku XIX i XX w Bydgoszczy, to również nowatorskie koncepcje urbanistyczne realizowane w przestrzeni miasta.

---

<sup>50</sup> budynków szkolnych i szpitali

<sup>51</sup> na uwagę zasługuje między innymi zabudowa północnej pierzei Alei Adama Mickiewicza, zaprojektowana w nurcie Jugendstil przez architektów niemieckich, ulica Cieszkowskiego, czy liczne kamienice zlokalizowane przy ul. Gdańskiej

Przykładem tego może być nawiązanie do idei „miasta-ogrodu” E. Howarda przy projektowaniu dzielnicy willowej Sielanka (Michniewicz-Ankiersztajn H., 2014).

W pierwszych dekadach XX w gronie architektów i urbanistów europejskich pojawił się nowy trend zwany modernizmem, który zakładał tworzenie budowli funkcjonalnych, oszczędnych w formie i nowoczesnych pod względem konstrukcyjnym i materiałowym. Na terenie Bydgoszczy pojawił się on początkowo w formie historyzującej w budowanych kamienicach o funkcjach mieszkaniowo – handlowych (Derkowska – Kostkowska, 2009). W późniejszych latach stosowano go dosyć powszechnie przy projektowaniu osiedli mieszkaniowych (zarówno budynków jedno-, jak i wielorodzinnych) oraz gmachów użyteczności publicznej.

### **Zabytki architektury XIX i XX wieku w gminach otaczających Bydgoszcz**

Jak już wspomniano na wstępie niniejszego rozdziału, również na terenach otaczających Bydgoszcz można do tej pory odnaleźć przykłady architektury pochodzących z dwóch ostatnich stuleci, o niewątpliwych walorach artystycznych, wiążących się ściśle z historią obszaru.

Na terenie sześciu analizowanych gmin wyróżniono następujące typy obiektów zabytkowych powstałych w XIX i początkach XX wieku: obiekty sakralne, zespoły pałacowo – parkowe i dwory, a także obiekty przemysłowe.

Ze względu na duży odsetek mieszkańców pochodzenia niemieckiego (co miało wpływ na strukturę wyznaniową mieszkańców) większość obiektów sakralnych w analizowanych gminach, była budowana jako zbory protestanckie. Są więc one podobne w formie do bydgoskich świątyń ewangelickich.

Warto przyrzeć się również dworom i zespołom pałacowo – parkowym, które na obszarach wiejskich ziem polskich były



bardzo rozpowszechnione. Historyzm jako nurt w architekturze rozpowszechniał się na terenie Europy również w architekturze rezydencjalnej (zwłaszcza na terenach wiejskich). Przejawiał się modą na „sentymentalne i proromantyczne zamki, zameczki, sztuczne ruiny i ogrody angielskie” (Tołłoczko, 2011, s. 226). W wypadku Polski, dwory i pałace bardzo często były postrzegane nie tylko przez pryzmat architektury, ale i życia społeczno-kulturowego, kultywowania tradycji i wartości moralnych (Tołłoczko, 2011).

Na obszarze gmin podmiejskich Bydgoszczy można odnaleźć kilkanaście przykładów zachowanych dworów i pałaców wraz z otaczającymi je parkami i ogrodami.

Największe ich nagromadzenie notowane jest w gminie Sicienko. W większości przypadków zlokalizowane obiekty pochodzą z II połowy XIX wieku i zostały wybudowane w stylu eklektycznym. Warto jednak zwrócić uwagę na dwory w Wojnowie i Słupowie, nawiązujące formami architektonicznymi do klasycyzmu, który był powszechnie uznawany za styl przypominający o osiągnięciach polskiego Oświecenia. W XIX wieku większość dworów należących do arystokracji polskiej budowana była właśnie w stylu neoklasycystycznym (Tołłoczko, 2011).

W gminie Dąbrowa Chełmińska, leżącej na wschód od miasta, znajduje się natomiast największy obiekt o funkcji rezydencjalnej, tzw. „nowy” pałac wybudowany w stylu neoklasycystycznym na terenie zespół pałacowo - parkowego w Ostromecku. Pałac ten otacza rozległy park krajobrazowy założony w stylu angielskim<sup>52</sup>.

Trzecim typem obiektów zabytkowych zinwentaryzowanych na badanym terenie są dawne zabudowania przemysłowe i zabytki techniki. Należy tu wspomnieć o urządzeniach technicznych (śluzy, budynki) mieszczących się w obrębie Kanału Bydgoskiego i Noteckiego, pochodzących z XIX i początków XX wieku. Innymi przykładami mogą być dziewiętnastowieczne zabudowania

---

<sup>52</sup> autorstwa Schinkel'a.

wytwórni wód stołowych w Ostromecku, czy budynek gorzelni w Wojnowie.

### **Wykorzystanie potencjału architektury XIX i XX wieku do celów turystycznych**

Istniejący potencjał XIX i XX - wiecznych obiektów sakralnych i świeckich na terenie miasta i w jego okolicach wskazuje na możliwości budowania turystyki kulturowej w oparciu o takie aspekty jak: lokalizacja, cechy architektury, wyposażenie obiektów oraz wydarzenia kulturalne i religijne. Do cech architektury możemy zaliczyć wygląd zewnętrzny (bryła, dekoracje i detale architektoniczne), otoczenie w postaci terenów zielonych: ogrodów, parków, cmentarzy (lub ich pozostałości) oraz formy i detale architektoniczne istniejące wewnątrz budowli. W szczególnych przypadkach elementem przyciągającym turystę może być postać architekta, który zaprojektował dany obiekt. Wymienione walory mogą stanowić produkt turystyki poznawczej bądź religijnej (Michniewicz-Ankiersztajn H., Gonia A., Kozłowska - Adamczak M., Dłużewska A., 2013).

Za drugi ważny aspekt tworzenia produktu turystyki kulturowej uznano chociażby wyposażenie obiektów w dzieła sztuki i pamiątki nawiązujące do historii miejsca. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że obiekty sakralne badanego obszaru posiadają znacznie większy potencjał w tym zakresie. W większości z nich zachowało się bowiem oryginalne wyposażenie, takie jak np. organy, obiekty kultu i relikwie świętych.

Dwory i pałace, wraz z zakończeniem II wojny światowej zostały przejęte przez państwo, co doprowadziło w wielu przypadkach do ich zniszczenia. Przykładem tego może być pałac w Ostromecku, który przez pewien czas pełnił funkcję ośrodka szkolno - wychowawczego. Dostosowanie go do

pełnienia tej funkcji wiązało się z przebudową, a przez to dewastacją pierwotnych wewnątrz obiektu.

Na terenie miasta, jedynie w kilku obiektach (m.in. w Hotelu pod Orłem, budynku Copernicanum należącym do Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, czy liceum nr I i IV) można odnaleźć nieliczne elementy oryginalnego wystroju i wyposażenia wewnątrz. Większość zachowanych wytworów sztuki użytkowej, wyposażenia wewnątrz mieszkań z przełomu wieków, fotografie ukazujące życie codzienne i rozwój gospodarczy Bydgoszczy w tym okresie jest natomiast udostępnianych turystom na wystawach stałych i czasowych m.in. w Muzeum Okręgowym im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Muzeum Kanału Bydgoskiego, Muzeum Aptekarstwa działającego przy najstarszej bydgoskiej aptece i Izbie Tradycji Kolei na stacji Bydgoszcz Wschód.

Trzecim ważnym elementem kreującym produkt turystyki kulturowej są niewątpliwie wydarzenia o charakterze kulturalnym, m.in. te nawiązujące do historii miasta z przełomu wieków. W trakcie tych wydarzeń organizatorzy starają się przybliżyć mieszkańcom i turystom m.in. tradycje, kulturę i walory architektoniczne dawnej Bydgoszczy.

W przypadku budowli sakralnych do eventów o charakterze kulturalnym można przypisać festiwale i koncerty organowe, jak również wydarzenia religijne, które mogą stać się bodźcem do rozwoju turystyki pielgrzymkowej.

Koncerty muzyki poważnej, koncerty i imprezy plenerowe, wystawy czasowe organizowane są również w pałacu w Ostromecku, który obecnie stanowi własność miasta Bydgoszczy – jest przy tym systematycznie odrestaurowywany. Wszystko to sprawia, że wraz z zabytkowym kompleksem parkowym, stanowi popularne miejsce weekendowego wypoczynku dla bydgoszczan.

Możliwości tworzenia produktu turystycznego i wykorzystywania wyżej opisanych obiektów w turystyce kulturowej zależą m.in. od form własności tych obiektów oraz ich stanu technicznego. Wiele obiektów pozostaje obecnie w

rękach prywatnych i nie jest udostępniana turystom pomimo ich niewątpliwych walorów turystycznych. W takim wypadku można mówić jedynie o możliwości rozwoju turystyki poznawczej bazującej na zewnętrznych cechach architektonicznych obiektu oraz jego lokalizacji i otoczeniu. W przypadku gmachów użyteczności publicznej większości świątyń i cmentarzy są one udostępniane turystom przez co zwiększa się możliwość ich turystycznego wykorzystania do celów rozwoju, obok turystyki poznawczej, także turystyki eventowej, pielgrzymkowej czy religijnej.

Wymienione na wstępie rozdziału funkcje architektury zdefiniowane przez Wallisa, są pełnione przez liczne obiekty z terenu Bydgoszczy i okolic (Tab.3).

Tab. 3. Funkcje XIX i XX-wiecznej architektury Bydgoszczy i okolic w kontekście walorów turystycznych

Funkcja architektury	Potencjalne walory turystyczne	Przykłady obiektów architektury
Ochronna	styl i detale architektoniczne, bryła budynku, użyte materiały konstrukcyjne, otoczenie w którym się znajduje	kamienice secesyjne w Bydgoszczy zabytkowa zabudowa mieszkaniowa i budynki gospodarcze w ościennych miejscowościach
Dystrybucyjno - organizacyjna	wygląd, detale, użyte materiały, pełnione funkcje	budynki I i IV Liceum w Bydgoszczy, Stacja Pomp, Wieża Ciśnień w Bydgoszczy
Światopoglądowa	element krajobrazu kulturowego uwarunkowanego historią	bydgoskie i podbydgoskie świątynie ( m.in. w Cielu, Łochowie)
Kumulatywno - strukturalizująca	rozplanowanie i charakter osiedli mieszkaniowych (realizacje urbanistyczne)	Bydgoszcz: idea „miasta-ogrodu” - osiedle Sielanka, tzw. Dzielnica Muzyczna
Katalityczna	forma i rozplanowanie wnętrza budynku, m.in. wystrój pomieszczeń reprezentacyjnych	Gmach Copernicanum - wystrój auli (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego)
Artystyczna	koncepcja artystyczna, określony styl, detale architektoniczne, materiały użyte do budowy	Budynek Hotelu pod Orłem
Ekonomiczna	realizacja śmiałych projektów architektonicznych w celu przyciągnięcia inwestorów i turystów	zrewitalizowane obiekty poprzemysłowe (np. dawne budynki rzeźni w Bydgoszczy)
Prestiżowa	zespoły pałacowo - parkowe jako produkt turystyczny	zespół pałacowo-parkowy w Ostromecku

*Źródło: opracowanie własne*

Obiekty te mogą być jednocześnie wykorzystywane do celów turystycznych i postrzegane przez pryzmat: walorów kulturowych (np. układy urbanistyczne), atrakcji turystycznych (np. Muzeum Wodociągów zlokalizowane w neogotyckich budynkach Stacji Pomp i Wieży Ciśnień w Bydgoszczy), czy elementów infrastruktury turystycznej (np. zespół pałacowo – parkowy w Ostromecku).

Wydaje się, że doskonałym sposobem promowania zabytków pochodzących z XIX i XX wieku są różnego rodzaju innowacyjne formy turystyki poznawczej – m.in. questing i geocaching. Pozwalają one turystyce, w sposób niekonwencjonalny, a zarazem interesujący, zyskać wiedzę na temat oglądanych obiektów. Taki sposób zwiedzania może zachęcić do odkrywania walorów artystycznych, architektonicznych w budowlach, które w oczach samego turysty są mało atrakcyjne ze względu na wiek, czy formę.

### **Podsumowanie**

Ze względu na nikły odsetek zabytków pochodzących z wcześniejszych okresów historii sztuki (np. średniowiecze), Bydgoszcz oraz ościennie gminy powinny opierać swój potencjał turystyczny na zabytkach sakralnych i świeckich XIX i początku XX wieku.

Dokonana inwentaryzacja pozwoliła stwierdzić, że duży potencjał do rozwoju produktu turystyki kulturowej bazujący na architekturze, wyposażeniu świąt lub wydarzeniach o charakterze religijnym i kulturalnym posiadają obiekty sakralne z tego okresu. Również dziewiętnastowieczna architektura o charakterze świeckim reprezentowana przez budynki użyteczności publicznej, kamienice, dwory i pałace oraz obiekty przemysłowe leżące na terenie miasta oraz w jego okolicach może być atrakcyjna z punktu widzenia turystyki kulturowej.

Większość bydgoskich obiektów świeckich i sakralnych pod względem architektonicznym nie ustępuje budowlom powstałym w dziewiętnastowiecznej Europie Zachodniej. Biorąc pod uwagę również niematerialne dziedzictwo kulturowe, jak historię, tradycje, tożsamość lokalną, Bydgoszcz oraz okoliczne gminy są predestynowane do rozwoju różnych form turystyki kulturowej, począwszy od turystyki pielgrzymkowej, skończywszy na turystyce poznawczej.

By należycie wykorzystać istniejący potencjał architektury miasta i okolic, należy podjąć szereg działań promujących obiekty zabytkowe na płaszczyźnie turystycznej. Ważne są też działania w celu poszerzenia wiedzy z zakresu historii miasta i okolic wśród samych mieszkańców. Mogą oni bowiem w dużej mierze ogromnej pomóc w zachowaniu i należyтым gospodarowaniu zabytkowymi budowlami.

### Literatura

Biskup M., 1991, *Historia Bydgoszczy, Tom I, do 1920 roku*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.

Biskup M., 1999, *Historia Bydgoszczy, Tom II część I, 1920-1939*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.

Bręczewska –Kulesza D., 2009, *Wpływ architektury i architektów berlińskich na bydgoskie budownictwo mieszkaniowe na przełomie XIX i XX stulecia*, [w:] Bręczewska –Kulesza, Wysocka A., (red.) *Architektura Miast II, Materiały po konferencji Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne miejskie budownictwo mieszkaniowe*, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, Bydgoszcz.

Bręczewska-Kulesza D., Derkowska-Kostkowska B., Wysocka A. i in., 2003, *Ulica Gdańska. Przewodnik historyczny*, Bydgoszcz.

Derkowska-Kostkowska, 2009, *Kamienice komercyjne w Bydgoszczy na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] Bręczewska–Kulesza, Wysocka A., (red.) *Architektura Miast II, Materiały po konferencji Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne miejskie*

*budownictwo mieszkaniowe*, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, Bydgoszcz.

Dłużewska A., 2009, *Walory sakralne a społeczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne*, [w:] Obodyński K., Duricek M., Nizioł A. (red.), *Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju turystyki w regionie*, Akademia Europejska na rzecz Euroregionu Karpackiego, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej, Rzeszów.

Gonia A., Michniewicz-Ankiersztajn H., Kozłowska-Adamczak M., 2012, *Obiekty sakralne XIX i XX wieku jako produkt turystyki kulturowej i religijnej - przykład Bydgoszczy*, [w:] *Folia Turistica* nr 27/2012, Kraków.

Grysińska K., Jastrzębski W., Kotowski A.S. (red.), 2009, *Bydgoszcz miasto wielu kultur i narodowości*, LOGO, Bydgoszcz.

Jastrzebska-Puzowska I., 1992, *Hotel „Pod Orłem”*, [w:] *Kronika Bydgoska* XIV 1992, Bydgoszcz.

Jastrzebska-Puzowska I., 2009, *Architektura polska i niemiecka w Bydgoszczy przed 1945 rokiem*, [w:] Grysińska K., Jastrzębski W., Jędrzejczyk D., 2004, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.

Kaczmarek J., Liszewski S., Włodarczyk B., 2006, *Strategia rozwoju turystyki w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno- kulturowe*, PWN, Warszawa.

Koch W., 1996, *Style w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Świat Książki, Warszawa.

Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.

Kowalczyk A. (red.), 2008, *Turystyka kulturowa spojrzenie geograficzne*, *Geografia Turystyki 1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Kurek W. (red.), 2007, *Turystyka*, PWN, Warszawa.

Llera R.R., 2008, *Historia architektury*, Buchmann, Warszawa.

Małek J., 2003, *Turystyka kulturowa jako czynnik rozwoju lokalnego*, [w:] Kowalczyk A. (red.), *Prace i studia geograficzne, tom 32, Geografia Turyzmu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s.13-34.

Michniewicz-Ankiersztajn H., Gonia A., Kozłowska - Adamczak M., Dłużewska A., 2013, *Chapter three: The importance of the 19th and 20th cc. Architecture in Developing Cultural Tourism in Cities* [in:] Kozak M., Kozak N. (eds), *Tourism Research: An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne pp.

Richards G., 1996, *Cultural tourism in Europe*, CAB International, Oxon, UK.

Rohrscheidt A.M., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, Potencjał, perspektywy*, AWF, Poznań.

Różycki P., 2009, *Turystyka religijna i pielgrzymkowa*, [w:] Buczkowska K., Rohrscheidt A.M (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF, Poznań, s.157-173.

Tołłoczko Z., 2011, *Z kart dziejów historyzmu europejskiego na przykładzie architektury rezydencjonalno-reprezentacyjnej na Łotwie w XIX wieku*, [w:] *Czasopismo Techniczne z. 16. Architektura z. 5-A*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s.225-270.

Wallis A., 1990, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa.

Włodarczyk B., 2009, *Przestrzeń turystyczna, istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.



## Uwarunkowania rozwoju turystyki zrównoważonej w dolinie Wisły. Przykład województwa kujawsko - pomorskiego

### Wstęp

W efekcie szeregu globalnych działań podejmowanych przez rządy państw należących do Organizacji Narodów Zjednoczonych na przełomie lat 60. i 70. XX w., idea zrównoważonego rozwoju przeniknęła do branży turystycznej. Warto wspomnieć, że turystyka zaczęła się gwałtownie rozwijać już od lat pięćdziesiątych XX wieku. Ówczesny, powojenny wzrost gospodarczy w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej przyczynił się do poprawy sytuacji materialnej ich obywateli, co skutkowało wzrostem zainteresowania wyjazdami o charakterze turystycznym.

W rezultacie szybkiego rozwoju turystyki masowej, uwydatnił się jej negatywny wpływ na środowisko naturalne i kulturowe, zwłaszcza na obszarach recepcyjnych. W kontekście katastroficznych wizji upadku cywilizacji wskutek zniszczenia środowiska naturalnego i jego zasobów, również turystyka masowa stała się przyczynkiem do dyskusji nad koniecznością zmian w sposobie organizacji, planowania i zarządzania turystyką<sup>53</sup>. W połowie lat 60. XX wieku Hetzer zaproponował pojęcie „turystyki odpowiedzialnej” (alternatywnej). W założeniu miała ona w minimalny sposób oddziaływać na środowisko naturalne, przynosząc jednocześnie korzyści społecznościom lokalnym oraz satysfakcję ze sposobu spędzania czasu wolnego przez turystów (Fennel, 2002, s.12).

Kolejne dekady XX wieku przyniosły krystalizowanie się idei turystyki przyjaznej środowisku i społecznościom lokalnym. Pojawiły się wtedy nowe pojęcia związane z turystyką, takie jak: turystyka alternatywna (ang. *alternative*

---

<sup>53</sup> poprzez wprowadzanie form przyjaznych środowisku naturalnemu

*tourism*), zielona turystyka (ang. *green tourism*), czy wreszcie ekoturystyka (ang. *ecotourism*).

Turystyka alternatywna była od początku postrzegana jako opozycja do turystyki masowej. Pierwotnie, jak wskazują Neil i Wearing określenie to dotyczyło raczej grupy docelowej turystów i sposobów podróżowania, nie zaś jakiś konkretnych idei, czy zasad odróżniających tę formę turystyki od turystyki masowej. Mogli to być bogaci turyści wybierający egzotyczne destynacje (Neil, Wearing 1999) lub turyści indywidualni okreśłani przez Cohen'a (1972) „odkrywcami” (ang. *explorer*) i „włóczęgami” (ang. *drifters*). Te dwie ostatnie grupy turystów w sposób aktywny, m.in. poprzez pogłębione relacje z ludnością miejscową starały się poznawać odwiedzany obszar. Jedną z pierwszych definicji turystyki alternatywnej przedstawił Dernoï w 1988 roku. Wskazał w niej na ważną rolę społeczności lokalnych w tworzeniu oferty turystycznej – m.in. bazy noclegowej. Wg definicji, turystyka alternatywna<sup>54</sup> to zestaw usług noclegowych oferowanych turystom przez osoby prywatne, rodziny lub społeczności lokalne. Zasadniczym celem tego rodzaju turystyki jest stworzenie bezpośrednich interakcji pomiędzy gospodarzami i gośćmi (Dernoï, 1988, s. 89). Wymaga to wzajemnego szacunku, zrozumienia odmienności kulturowej, czy światopoglądowej. Badaczem, który identyfikował turystykę alternatywną jako jedną z kategorii turystyki (obok turystyki masowej) był Mieczkowski. Według niego, turystyka alternatywna będąca w opozycji do turystyki masowej, obejmuje zróżnicowane formy turystyki m.in. poznawczej, przygodowej, wypoczynkowej, których wspólnym mianownikiem jest umiejscowienie na terenach wiejskich, o niskiej gęstości zaludnienia, małym natężeniu ruchu turystycznego, skierowanej do określonej grupy osób. Inaczej mówiąc, są to takie „formy turystyki, które w minimalnym stopniu ingerują w środowisko przyrodnicze, zapewniają odpowiedni kontakt z przyrodą i społecznością lokalną, a także

<sup>54</sup> Inaczej określana przez Dernoï jako „turystyka bazująca na społecznościach lokalnych” (ang. *community - based tourism*).

przeciwstawiają się turystyce masowej i komercyjnej”. Należy jednak zaznaczyć, że wielu badaczy polemizowało z określeniem turystyki alternatywnej, jako jedynego rozwiązania problemu negatywnego wpływu turystyki masowej na środowisko przyrodnicze i kulturowe. Zwracano między innymi uwagę na to, że masowe uprawianie turystyki nie jest jednoznaczne z jej szkodliwym oddziaływaniem – zależy bowiem od sposobu organizowania imprezy, profilu turystów, prowadzenia monitoringu chłonności turystycznej itp.<sup>55</sup>.

Nawiązując do trzech filarów zrównoważonego rozwoju: środowiska, gospodarki i ludności na grunt turystyki przeniesiono idee odnoszące się do wartości zasobów, działania i zaangażowania społeczności lokalnych<sup>56</sup>. Określono również zasady jakimi powinna kierować się branża turystyczna, by móc określać swoje działania jako „zrównoważone”.

Według nich, w zakresie środowiskowym, turystyka powinna dbać o integralność fizyczną krajobrazu oraz czystość środowiska, brać aktywny udział w ochronie różnorodności biologicznej, a także wspierać efektywne gospodarowanie zasobami (zwracając szczególną uwagę na zasoby nieodnawialne). Zasady odnoszące się do sfery gospodarczej obejmują zapewnienie długookresowej opłacalności gospodarczej podmiotów turystycznych, dbanie o jakość zatrudnienia oraz dobrobyt lokalny i równość społeczną przejawiające się m.in. maksymalizacją i sprawiedliwą dystrybucją korzyści gospodarczych i społecznych płynących z turystyki. W zakresie społecznym natomiast, wspieranie rozwoju zrównoważonego powinno opierać się na spełnianiu oczekiwań turystów, kontroli lokalnej, wspieraniu właściwego funkcjonowania lokalnych społeczności oraz ochronie bogactwa kulturowego<sup>57</sup>.

<sup>55</sup> red. Kowalczyk 2010 s. 28 (za Niezgodą 2006)

<sup>56</sup> Huijbens E. 2011 za: Saarinen, 2006

<sup>57</sup> Huijbens E. 2011 za: UNEP i UNWTO, 2005

Wspomniane wyżej zasady wpisują się w koncepcję turystyki zrównoważonej, która została przedstawiona podczas światowej konferencji na temat Turystyki Zrównoważonej w Lanzarote w 1995 roku<sup>58</sup>. W przyjętym wówczas dokumencie - Charter for Sustainable Tourism wskazano, że rozwój turystyki (jako jednej z wiodących gałęzi gospodarki globalnej) powinien bazować na kryteriach zrównoważonego rozwoju, wspierać go oraz być zintegrowany ze środowiskiem naturalnym, społecznym i gospodarczym. Turystyka powinna ponadto respektować i dbać o zachowanie wrażliwej równowagi na obszarach przyrodniczo cennych.

Według UNWTO, turystyka zrównoważona to turystyka zwracająca uwagę na obecny i przyszły wpływ, jaki wywiera na ekonomię, sferę społeczną i środowiskową, odpowiadając jednocześnie na potrzeby gości, przemysłu turystycznego, środowiska i społeczności recepcyjnych. Przyjmując, że turystyka jest zjawiskiem wieloaspektowym, zawierającym w sobie m.in. aktywność określonej grupy ludzi (turystów), działania podmiotów zajmujących się organizacją i promocją turystyki, tworzeniem i zarządzaniem infrastrukturą turystyczną, wydało się zasadnym uwzględnienie tych wszystkich elementów w definicji turystyki zrównoważonej. W swojej definicji Butler zwraca więc uwagę na człowieka – turystę, który swoim zachowaniem wpływa na otoczenie. Według niego turystykę zrównoważoną należy traktować jako „zjawisko, w którym działania podejmowane przez turystów nie powodują strat lub trudnych do odwrócenia zmian w środowisku przyrodniczym, a jednocześnie przynoszą korzyści samym turystom, społecznościom zamieszkującym odwiedzane przez nich miejscowości i obszar, a także osobom i instytucjom świadczącym usługi turystyczne<sup>59</sup>. Zaręba natomiast definiuje turystykę zrównoważoną przez pryzmat zarządzania, aktywności turystycznej i rozwoju

<sup>58</sup> Charter for Sustainable Tourism <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/charter.html>, (23.10.2014; godz. 14:06)

<sup>59</sup> Kowalczyk (red.) 2010 s.33, za Butler 1999

turystyki, podtrzymujących integralność ekologiczną, społeczną i ekonomiczną terenów, zachowując przy tym w niezmienionym stanie zasoby naturalne i kulturowe<sup>60</sup>. Tym samym wskazuje m.in. na znaczenie podmiotów turystycznych, a także samorządów i społeczności lokalnych wspierających rozwój turystyki na swoim terenie.

Swego rodzaju rdzeniem koncepcji turystyki zrównoważonej jest ekoturystyka stanowiąca wg Zaręby<sup>61</sup> „najczystsza” formę podróżowania przyjaznego środowisku. W pewnym sensie można ją traktować jako koncepcją filozoficzną, sposób myślenia i działania, nakierowaną na poznawanie i ochronę obszarów cennych przyrodniczo. Warto tu przytoczyć definicję Fennell’a, który określił ekoturystykę, jako poznawanie historii naturalnej oraz walorów antropogenicznych danego regionu w formie doświadczenia zawierającego elementy edukacyjne i aktywne uczestnictwo turysty. Jego celem jest budowa stanu równowagi w środowisku poprzez etyczne, odpowiedzialne zachowania turystów oraz programy i modele rozwoju turystyki, które w sposób minimalny oddziałuje na ożywione i nieożywione elementy środowiska przyrodniczego, podnosząc równocześnie komfort życia społeczności lokalnych. Ekoturystyka może być również traktowana jako narzędzie i sposób działania potrzebne do lepszego rozumienia walorów i wartości środowiska. Wynikają one z fundamentalnej zmiany jaka nastąpiła w postrzeganiu otaczającej przestrzeni przez społeczeństwo<sup>62</sup>.

Ekoturystyka<sup>63</sup> zawiera w sobie cztery fundamentalne elementy. Pierwszym z nich jest przemieszczanie się, podróżowanie z miejsca na miejsce<sup>64</sup>. Istotne jest, by celem podróży były obszary chronione, przyrodniczo cenne lub w niewielkim zakresie zmienione przez działalność człowieka.

<sup>60</sup> Kowalczyk (red.) 2010 s.26, za Zaręba, 2000

<sup>61</sup> Zaręba, 2000, s.47

<sup>62</sup> Neil J., Wearing S., 1999

<sup>63</sup> Neil J., Wearing S., 1999, s.7

<sup>64</sup> zgodnie z istniejącymi definicjami turystyki, warunkiem jej uprawiania jest zmiana miejsca pobytu

Drugim elementem wynikającym z założonej destynacji jest aktywny udział turysty w poznawaniu otaczającego środowiska, zarówno przyrodniczego, jak i kulturowego<sup>65</sup>. Według wspomnianych autorów, ekoturystyka nie musi oznaczać tylko i wyłącznie odwiedzania obszarów przyrodniczo cennych. Ekoturystyką można nazwać również podróże do miejsc o zdegradowanym środowisku, gdzie turysta, poprzez swój aktywny udział (jako wolontariusz) pomaga przywrócić stan równowagi w środowisku przyrodniczym<sup>66</sup>. Trzecim filarem ekoturystyki jest aktywna ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Jest to odpowiedź na zmniejszającą się bioróżnorodność, degradację ekosystemów oraz zanikanie lokalnych tradycji i kultury, w efekcie działalności człowieka (między innymi ekspansywnego rozwoju branży turystycznej). Ochrona wspomnianego dziedzictwa jest możliwa poprzez podnoszenie świadomości ekologicznej ludzi oraz promowanie postawy zrozumienia i szacunku dla odmienności kulturowej<sup>67</sup>. Czwartym elementem wyróżniającym ekoturystykę jest silny nacisk na edukację turystów. Każdy produkt ekoturystyczny niesie bowiem za sobą wiedzę na temat otaczającej przyrody i środowiska antropogenicznego. Wiedza ta jest przekazywana turyście w sposób jak najbardziej przystępny i zachęcający do samodzielnego odkrywania otaczającego świata. Ekoturystyka wymaga więc pełnego zaangażowania zarówno od organizatorów turystyki, jak i samych turystów. Różni się również w znaczący sposób od turystyki masowej. Różnice te przedstawił Yonglong (1996) w artykule poświęconym branży ekoturystycznej. Zwrócił on między innymi uwagę na aspekt jakościowy oraz odrzucenie konsumpcyjnego charakteru przez ekoturystykę. Wskazał również na pozytywny wpływ, jaki ekoturystyka wywiera na lokalne społeczności chociażby pod

<sup>65</sup> Neil Wearing, 1999, za Swanson 1992

<sup>66</sup> w literaturze funkcjonuje przykład pomocy turystów w oczyszczaniu plaż w wyciekach ropy naftowej z tankowców

<sup>67</sup> Neil, Wearing 1999, za Richardson 1991 s.7

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

Anna Dłużewska, Alicja Gonja,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski

względem gospodarczym, poprzez długofalowe działania związane z ożywieniem rynku pracy i lokalnej przedsiębiorczości (Tab.1).

Tab. 1. Różnice pomiędzy ekoturystyką a turystyką w ujęciu tradycyjnym

	turystyka w ujęciu tradycyjnym	ekoturystyka
cel	maksymalizacja zysków	satysfakcja, wsparcie dla idei ochrony zasobów środowiska przyrodniczego
	cena	jakość
	konsumpcja, rozrywka	przyjemność z obcowania ze środowiskiem przyrodniczym
	wykorzystywanie dóbr i zasobów przyrodniczych i kulturowych	ochrona dóbr naturalnych i kulturowych
aktorzy czerpiący korzyści z turystyki	organizatorzy, turyści	organizatorzy, turyści, samorządy lokalne, lokalne społeczności
pozytywny wpływ	tworzenie krótkookresowych miejsc pracy	tworzenie miejsc pracy w wymiarze długookresowym,
	krótkotrwała stymulacja lokalnej gospodarki	ciągła stymulacja lokalnej gospodarki
	krótkotrwałe wpływy pieniężne z turystyki	długotrwały napływ i gromadzenie wpływów pieniężnych z turystyki
	rozwój transportu, infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej	rozwój transportu, infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej integracja korzyści ekonomicznych, społecznych i środowiskowych
negatywny wpływ	negatywne konsekwencje wynikające ze zbyt dużej liczby turystów	niewielka liczba turystów
	nadmierny ruch samochodowy	promowanie i wykorzystywanie środków transportu zrównoważonego
	problemy z dostarczaniem podstawowych mediów (prąd, woda) wynikające z nadmiernego zużycia	wykorzystywanie alternatywnych źródeł energii, recykling, oszczędzanie wody
	nadmierna produkcja ścieków i odpadów stałych związana między innymi z zabudową terenów przybrzeżnych	tworzenie korytarzy krajobrazowych przeciwdziałających zabudowywaniu terenów przybrzeżnych
	negatywny wpływ działalności turystów na siedliska roślin i zwierząt	takie działania są zabronione

Źródło: Yonglong L., 1996 s. 300.

Do zrównoważonych form turystyki, można również zaliczyć tzw. turystykę dziedzictwa. Łączy ona w sobie elementy turystyki zrównoważonej, ekoturystyki, z turystyką kulturową<sup>68</sup>. Turystykę dziedzictwa można określić zarówno jako formę turystyki, jak i formę zarządzania dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym. Pozwala ona w sposób racjonalny i zrównoważony poznawać walory kulturowe i przyrodnicze (równocześnie kładąc duży nacisk na ich ochronę) danego obszaru<sup>69</sup>. Ważnym elementem jest tu również odpowiednio przygotowana oferta turystyczna, bazująca na istniejącym potencjale. Należy również podkreślić, że tak jak w przypadku innych zrównoważonych form turystyki, również tutaj dużą rolę odgrywa zaangażowanie i dbałość o rozwój lokalnych społeczności.

### **Idea turystyki zrównoważonej w Polsce**

Wraz z reaktywowaniem samorządów i decentralizacją administracji w Polsce po 1989 roku, pojawiła się możliwość wyboru kierunku rozwoju gospodarczego i społecznego przez poszczególne jednostki terytorialne. Tym samym zagadnienie rozwoju regionalnego i lokalnego zaczęto traktować jako priorytet w zarządzaniu i planowaniu strategicznym gmin, powiatów i województw. Co więcej, „przyznanie znacznej samodzielności samorządom terytorialnym stworzyło możliwości wytyczania przez nie własnych celów związanych ze specyfiką danego regionu” (Kunikowski, 2001, s.11).

---

<sup>68</sup> „Nazwą turystyki kulturowej możemy określić te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału”. Mikos von Horscheidt, 2008, s. 31.

<sup>69</sup> Gałuszka N., 2008 s. 14



Obecnie rozwój regionalny i lokalny postrzegany jest często przez pryzmat zrównoważonego rozwoju. Rozwój ten jest wyznacznikiem wszelkich działań związanych z gospodarowaniem w jednostkach terytorialnych, a jego implementacja opiera się na polskim ustawodawstwie<sup>70</sup>. W Strategii Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku samorządy terytorialne, wraz z innymi organami wymienionymi w Ustawie o Działach Administracji Rządowej z dnia 4 września 1997 roku, zostały zobligowane do „tworzenia warunków rozwoju społecznego”<sup>71</sup>, a także do kreowania ładu przestrzennego na swoim terenie, poprzez prowadzenie odpowiedzialnej polityki zagospodarowania przestrzennego, rozwoju gospodarczego oraz zarządzania środowiskiem i jego zasobami.

W związku z powyższym samorządy coraz większą wagę przykładają do realizacji idei zrównoważonego rozwoju również w turystyce<sup>72</sup>.

Polska z punktu widzenia istniejącego potencjału przyrodniczego i kulturowego jest predysponowana do rozwoju zrównoważonych form turystyki. Pomimo wieloletnich zaniedbań w zakresie ochrony przyrody, stan środowiska stopniowo się poprawia. Wiąże się to z licznymi inwestycjami i zwiększaniem nakładów w zakresie ochrony środowiska, a także wzrostem świadomości ekologicznej Polaków. Do istniejącego potencjału przyrodniczego można zaliczyć m.in. różnorodność krajobrazów i ekosystemów, stosunkowo dużą bioróżnorodność oraz obszary (zwłaszcza chronione) o niewielkim stopniu przekształcenia antropogenicznego. Z

---

<sup>70</sup> Pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawia się w najważniejszych aktach prawnych między innymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w licznych ustawach m.in. O Ochronie i kształtowaniu środowiska (nowelizacja ustawy z 1980 roku dokonana dnia 28 sierpnia 1997 r.), O zagospodarowaniu przestrzennym 22 sierpnia 1997

<sup>71</sup>[http://www.access.zgwrp.org.pl/materiały/dokumenty/StrategiaZrownowazonegoRozwojuPolski/strategia1-3.html#\\_Toc479658096](http://www.access.zgwrp.org.pl/materiały/dokumenty/StrategiaZrownowazonegoRozwojuPolski/strategia1-3.html#_Toc479658096) (10.03.2015, g.17:13)

<sup>72</sup> Pomimo tego, że nie wymienia się wprost, w dokumentach rządowych, pojęć związanych ze zrównoważonymi formami turystyki (np. ekoturystyki, turystyki dziedzictwa)

kolei potencjał kulturowy Polski to zarówno duże miasta i centra krajoznawczo-turystyczne, jak i tereny wiejskie z nierzadko unikalnym krajobrazem kulturowym. W sferze kulturowej przejawia się on m.in. odmienną architekturą, wyrobami rękodzieła ludowego kuchnią, bogactwem dialektów, tradycji ludowych itp.

Jednym z obszarów kraju charakteryzujących się nagromadzeniem walorów przyrodniczych i kulturowych potencjalnie atrakcyjnych dla turystyki zrównoważonej są doliny rzeczne. W odróżnieniu od reszty Europy Zachodniej, polskie rzeki do tej pory zachowały wiele elementów naturalnych i unikalnych walorów krajobrazowych, wskutek ich częściowego uregulowania. Przykładem tego może być rzeka Wisła, która płynie przez wszystkie krainy geograficzne Polski<sup>73</sup>, oraz wiele regionów historycznych i etnograficznych. Zlokalizowane są nad nią duże ośrodki turystyczno-krajoznawcze, jak i mniejsze ośrodki związane z kulturą ludową.

### **Potencjał przyrodniczy i kulturowy obszarów nadwiślańskich**

Rzeka Wisła na całej swojej długości stanowi ważny korytarz ekologiczny o znaczeniu międzynarodowym i uważana jest przez wielu za ostatnią dziką rzeką Europy (Sumowicz 2010, Angiel 2011). Charakteryzuje się dużą różnorodnością ekologiczną i bogactwem gatunkowym. W dużej mierze przyczyniły się do tego wieloletnie zaniedbania związane z regulacją rzeki.

Tak jak większości krajów europejskich, również w Polsce od wieków rzeki były wykorzystywane w celach gospodarczych i transportowych. Krajobrazy dolin rzecznych ulegały przekształceniom pod wpływem działalności człowieka, nasycając się wytworami kultury materialnej wielu pokoleń

---

<sup>73</sup> Kondracki, 2002

i narodowości. Przykładem tego może być obszar doliny dolnej Wisły, który został zagospodarowany w XVI-XVII wieku przez osadników ołędzkich, przybyłych z Holandii. Stworzyli oni charakterystyczny układ pól z kanałami odwadniającymi i szpalerami drzew, pomiędzy którymi występują liczne kanały i starorzecza. Dowodami na ich długoletnie gospodarowanie na tych terenach są do tej pory zabytkowe chaty podcieniowe, urządzenia hydrotechniczne oraz cmentarze.

Ruch turystyczny w dolinie Wisły generowany jest zarówno przez turystów indywidualnych jak i grupy zorganizowane.



Ryc. 1. Potencjalne możliwości rozwoju zrównoważonych form turystyki w dolinie Wisły.

Źródło: opracowanie własne.

Istniejące nad Wisłą przyrodnicze obszary chronione (parki narodowe, krajobrazowe, rezerваты przyrody, tereny objęte programem Natura 2000 i Konwencją Ramsar) oraz walory kulturowe (zabytkowe obiekty architektury sakralnej, świeckiej, militarnej, muzea etnograficzne, ekomuzea i inne) predysponują do rozwoju na jej obszarze kilku rodzajów turystyki w różnych formach – również tych zrównoważonych (Ryc. 1).

Dolina dolnej Wisły, rozumiana jako część dolnego odcinka rzeki, jest to obszar dla województwa kujawsko-pomorskiego szczególnie, zarówno z punktu widzenia przyrodniczego, jak i kulturowego. Pod względem fizycznogeograficznym dolna Wisła jest przyrodniczo i geomorfologicznie wyróżniającą się jednostką przecinającą Pojezierza Południowobałtyckie. Na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego położona jest na terenie dwóch makroregionów: Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej oraz Doliny Dolnej Wisły (Kondracki 2002) i stanowi oś województwa, nad którą rozlokowane są największe miasta województwa (Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz, Włocławek) oraz liczne mniejsze (m.in. Świecie, Chełmno, Nowe).

Najcenniejsze przyrodniczo obszary zostały w dolinie objęte formami ochrony przyrody w postaci parków krajobrazowych (Chełmiński Park Krajobrazowy i Nadwiślański Park Krajobrazowy funkcjonujące jako Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego oraz Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy), rezerwatów przyrody, obszarów chronionego krajobrazu i użytków ekologicznych. Punktowymi formami ochrony przyrody są liczne pomniki przyrody ożywionej, głównie w postaci pomnikowych drzew oraz nieliczne przykłady przyrody nieożywionej. Cała dolina dolnej Wisły na terenie województwa kujawsko-pomorskiego objęta jest Siecią Natura 2000<sup>74</sup>.

---

<sup>74</sup> Europejska sieć Ekologiczna Natura 2000 powstała w celu ochrony ekosystemów oraz szczególnie cennych gatunków roślin i zwierząt.

W większości przypadków, formy turystyki zrównoważonej uprawiane są na terenach wiejskich, a zwłaszcza obszarach chronionych (m.in. w województwie kujawsko-pomorskim). Warto jednak zwrócić uwagę na możliwości rozwoju tego typu turystyki w miastach. Coraz częściej bowiem walory środowiska przyrodniczego miast są traktowane na równi z walorami kulturowymi i stanowią potencjalną atrakcję turystyczną. Częściej podejmuje się również działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i bioróżnorodności ekosystemów miejskich, organizuje się akcje promujące środki transportu przyjazne środowisku, czy imprezy proekologiczne.

Niniejsze opracowanie ma na celu wskazanie, jakie czynniki mogą warunkować rozwój turystyki zrównoważonej w miastach – zwłaszcza tych, położonych w dolinach rzecznych. Identyfikacji czynników dokonano na przykładzie doliny Wisły na obszarze województwa kujawsko - pomorskiego.

Można wysunąć założenie, że przy spełnieniu odpowiednich warunków w miastach jest możliwe propagowanie i rozwijanie z sukcesem odpowiedzialnych form turystyki.

Aby zweryfikować powyższą tezę, przeanalizowano potencjał przyrodniczy, kulturowy oraz infrastrukturę turystyczną w miastach nadwiślańskich <sup>75</sup> województwa kujawsko - pomorskiego.

Tab. 2. Zakres przestrzenny badań

Charakter jednostki administracyjnej	Nazwa jednostki
Miasto (gmina miejska)	Ciechocinek, Nieszawa
Miasto i obszar gminy wiejskiej	Chełmno, Włocławek, Grudziądz, Solec Kujawski, Świecie n. Wisłą, Dobrzyń n. Wisłą, Nowe n. Wisłą;
Miasto i otaczające gminy wiejskie:	Toruń wraz z gminami Zławieś Wielka, Lubicz, Wielka Nieszawka,

*Zródło: opracowanie własne*

<sup>75</sup> W badaniach nie uwzględniono Bydgoszczy, ponieważ jej oś hydrograficzną stanowi rzeka Brda, a rzeka Wisła przylega do granic administracyjnych Bydgoszczy tylko na niewielkim odcinku wschodnim (**osiedle Fordon**).

## WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

Anna Dłużewska, Alicja Gonia,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski

Dodatkowo, wzięto również pod uwagę nadwiślańskie tereny wiejskie przylegające bezpośrednio do granic administracyjnych miast (Tab. 2).

<b>CZŁOWIEK</b>	<b>SPOŁECZNOŚĆ LOKALNA</b>	<i>Dochody i wydatki na 1 mieszkańca Udział bezrobotnych do ogółu osób w wieku produkcyjnym Stosunek liczby turystów do liczby mieszkańców</i>
	<b>TURYSTA</b>	
<b>ŚRODOWISKO</b>	<b>MONITORING RUCHU TURYSTYCZNEGO</b>	<i>Liczba turystów korzystających z noclegów Zagęszczenie turystów na jednostkę powierzchni</i>
	<b>STAN I OCHRONA ŚRODOWISKA</b>	<i>Rodzaje i powierzchnia obszarów chronionych Lesistość</i>
<b>EKONOMIA I GOSPODARKA PRZESTRZENNA</b>	<b>SEZONOWOŚĆ RUCHU TURYSTYCZNEGO A LOKALNY BIZNES</b>	<i>Liczba podmiotów gospodarczych Liczba noclegów udzielonych w obiektach zakwaterowania turystycznego Liczba gospodarstw agroturystycznych</i>
	<b>WPEŁYW TURYSTYKI NA ROZWÓJ GOSPODARCZY</b>	<i>Dochody gminy z turystyki Wydatki na turystykę</i>
	<b>GOSPODAROWANIE PRZESTRZENIA</b>	<i>Obszary o funkcjach turystycznych</i>

Ryc. 2. Wybrane wskaźniki i mierniki stopnia zrównoważenia turystyki w miastach i gminach nadwiślańskich woj. kujawsko - pomorskiego

*Źródło: opracowanie własne na podstawie UNEP*

Opierając się na dokumentacji UNEP określającej stopień zrównoważenia turystyki na podstawie pewnej grupy czynników (Ryc.2), wybrano wskaźniki i mierniki, które odnoszą się do badanego obszaru.

Aby obiektywnie stwierdzić, jakie czynniki mogą determinować rozwój turystyki zrównoważonej w miastach i na jego obrzeżach, wybrano analizę wielozmienną (analizę czynnikową i składowych głównych).

Do analizy wzięto kilkanaście zmiennych odnoszących się do potencjału przyrodniczego i kulturowego obszaru, istniejącej infrastruktury turystycznej oraz aktywności lokalnych społeczności (w ujęciu gospodarczym i społecznym), które następnie poddano standaryzacji i analizie matematyczno – statystycznej.

Zastosowanie analizy czynnikowej pozwoliło wyróżnić składowe wyjaśniające ponad 81% wartości wspólnej. Na podstawie ładunków czynnikowych zidentyfikowano cztery czynniki, determinujące rozwój turystyki zrównoważonej na badanym obszarze.

Pierwszy czynnik (38,3% wartości ogólnej) ma związek z *infrastrukturą i potencjałem turystycznym oraz nakładami na turystykę* (istotną wartość wyjaśniającą mają zmienne dotyczące: długości ścieżek rowerowych, liczby obiektów noclegowych – w tym gospodarstw agroturystycznych, liczby muzeów, liczby obszarów Natura 2000 oraz wydatków na turystykę). Czynnik ten jest wiodącym w przypadku miast: Torunia i Grudziądz.

Analiza danych statystycznych wskazuje, że w obu miastach, długość ścieżek rowerowych na 10 tys. km<sup>2</sup> jest najwyższa wśród wszystkich analizowanych gmin i wynosi odpowiednio: 6784 i 7017. Część terenów obu miast objęta jest siecią Natura 2000. Oba miasta inwestują w rozwój turystyki, o czym świadczy wysokość wydatków ponoszonych na turystykę: odpowiednio: ok. 5,5 mln zł i ok. 350 tys. zł w 2013 roku.

Drugi czynnik dotyczy *aktywności gospodarczej społeczności lokalnych w zakresie turystyki* (osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, liczba miejsc noclegowych i gospodarstw agroturystycznych, oraz dochody z turystyki). Czynnik ten odgrywa znaczącą rolę w Ciechocinku. Spośród wszystkich analizowanych miast i gmin podmiejskich,

notuje się tutaj wysoki wskaźnik przedsiębiorczości<sup>76</sup>. Świadczy o tym stosunkowo duża liczba gospodarstw agroturystycznych powstających z inicjatywy lokalnych przedsiębiorców (w 2013 roku na terenie miasta było ich 10 strona agroturystyka<sup>77</sup>). Co więcej, według raportu<sup>78</sup> o atrakcyjności inwestycyjnej regionu kujawsko – pomorskiego w 2010 roku, opublikowanego na stronach PAIZ, Ciechocinek uzyskał najwyższą klasę A, atrakcyjności inwestycyjnej dla gospodarki ogółem. Miasto, posiadając status uzdrowiska rocznie, z tytułu przychodów z turystyki uzyskuje prawie 2 mln zł.

Trzeci czynnik dotyczy *sytuacji społeczno - gospodarczej* wybranych *gmin i ich mieszkańców* (m.in. wydatki i dochody na 1 mieszkańca, bezrobocie – będące w pewnym sensie obrazem sytuacji społecznej mieszkańców). Ma on znaczenie zarówno w przypadku miast (Nieszawa, Grudziądz, Włocławek), jak i terenów otaczających. Wśród wymienionych miast szczególnie złą sytuację społeczno – gospodarczą charakteryzuje się Nieszawa. Dochody i wydatki na jednego mieszkańca oscylowały w 2013 roku wokół 3000 zł (są one jednymi z niższych wśród analizowanych gmin), występował tu wysoki wskaźnik bezrobocia – około 20%, przy niskim, notowanym wskaźniku przedsiębiorczości (8,5).

Czynnik czwarty odnosi się natomiast do *potencjału przyrodniczego i stanu środowiska* (lesistość, powierzchnia obszarów chronionych, obszary Natura 2000). Potencjał przyrodniczy jest z kolei widoczny na obszarach gmin wiejskich przyległych do miast: Solec Kujawski, Grudziądz, Włocławek, Zławieś Wielka, Wielka Nieszawka i in.

---

<sup>76</sup> Liczba osób prowadzących działalność gospodarczą na 100 os. w wieku produkcyjnym

<sup>77</sup> <http://agroturystyka.kpodr.pl/> (12.10.2014)

<sup>78</sup> [http://www.google.pl/url?sa=t&ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0CE0QFjAG&url=http%3A%2F%2Fwww.paiz.gov.pl%2Ffiles%2F%3Fid\\_plik%3D15207&ei=eutRVZr0OYX5ywPN3YGYAg&usq=AFQjCNFN-5z7z6QaLQMbqzirilJICA&sig=5TzK4-Vir3NFupRkskx\\_tw](http://www.google.pl/url?sa=t&ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=0CE0QFjAG&url=http%3A%2F%2Fwww.paiz.gov.pl%2Ffiles%2F%3Fid_plik%3D15207&ei=eutRVZr0OYX5ywPN3YGYAg&usq=AFQjCNFN-5z7z6QaLQMbqzirilJICA&sig=5TzK4-Vir3NFupRkskx_tw) (12.05.2014, godz. 14:03)



W świetle powyższego, dokonano porównania wybranych wskaźników dotyczących stopnia zrównoważenia turystyki metodą rangową. Pozwoliło to na wyznaczenie miast (wraz z otaczającymi gminami), posiadających sprzyjające warunki do rozwoju form turystyki przyjaznych środowisku. Jako stymulanty przyjęto potencjał naturalny w postaci powierzchni obszarów chronionych, lesistości, a także dochody z turystyki, które pozytywnie wpływają na sytuację ekonomiczną miasta i mogą przyczyniać się do rozwoju infrastruktury turystycznej (Tab. 3).

Tab.3. Klasyfikacja miast nadwiślańskich metodą rangową na podstawie wybranych wskaźników stopnia zrównoważenia turystyki w woj. kujawsko-pomorskiego w 2013 roku

Nazwa miasta	I	II	III	IV	V	Rangi					Suma rang
						x <sub>i</sub>	x <sub>ii</sub>	x <sub>iii</sub>	x <sub>iv</sub>	x <sub>v</sub>	
Ciechocinek	725 9	10,0	1559,0	4,8	1.900,5	10	10	1	5	1	27
Chelmno	498	0,3	1386	3,9	15,0	6	6	2	6	5	25
Dobrzyń n/Wisłą	16	0,04	0,0	0,2	0,0	2	2	6	10	6	26
Grudziądz	539	0,3	1320,8	20,1	80,0	7	5	3	4	3	22
Nieszawa	0	0,0	0	2,8	0,0	1	1	6	8	6	22
Nowe n/Wisłą	110 2	0,5	0	1,0	0,0	8	8	6	9	6	37
Solec Kujawski	431	0,5	0	23,5	0,0	5	7	6	3	6	27
Świecie n/Wisłą	353	0,1	0	3,3	0,0	4	3	6	7	6	26
Toruń	213 6	1,2	710,3	23,9	599,8	9	9	4	2	2	26
Włocławek	349	0,2	52,1	24,4	35,0	3	4	5	1	4	17

Objaśnienia: I - Zagęszczenie turystów na km<sup>2</sup>; II - Stosunek liczby turystów do liczby mieszkańców; III - Obszary prawnie chronione ogółem (ha); IV - Lesistość (%); V - Dochody w dziale turystyka (tys. zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Do destymulant zaliczono wzmożony ruch turystyczny wyrażający się zagęszczeniem turystów <sup>79</sup> na jednostkę

<sup>79</sup> którym udzielono noclegi w obiektach zbiorowego zakwaterowania (ujętych w Banku Danych Lokalnych GUS)

powierzchni oraz stosunek liczby turystów do liczby mieszkańców.

Pierwsze miejsce w rankingu miast zajął Włocławek wraz z przyległą do miasta gminą wiejską (Tab. 3 i 4). Sprawilo to jego nadwiślańskie położenie (obecność Zbiornika Włocławskiego), obecność obszarów chronionych: Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego wraz z rezerwatami przyrody (na terenie gminy wiejskiej ich powierzchnia przekracza 12 tys. ha), stosunkowo duża lesistość (na terenie miasta ok. 24%, gminy - prawie 50%) oraz relatywnie duże dochody z turystyki (zarówno w mieście, jak i przyległej gminie), przy niewielkim zagęszczeniu turystów. Drugie miejsce zajęło miasto i gmina wiejska Grudziądz za sprawą istniejącego potencjału przyrodniczego<sup>80</sup>. Warto zaznaczyć, że obszar gminy wiejskiej Grudziądz, okazał się predysponowany do rozwoju zrównoważonych form turystyki ze względu na przekraczającą 8 tys. ha powierzchnię obszarów chronionych i 24% lesistość<sup>81</sup>. Ponadto na terenie wspomnianej gminy występują odkryte w latach 70. XX wieku bogate dolnojurajskie złoża wód termalnych o temp. 44°C wykorzystywane od pierwszej dekady XXI wieku do celów leczniczych i odnowy biologicznej ([www.geotermiagrudziadz.pl](http://www.geotermiagrudziadz.pl)).

Na trzecim miejscu, znalazło się miasto Chełmno wraz z przyległymi terenami wiejskimi, ze względu na dużą powierzchnię obszarów chronionych oraz stosunkowo niewielką liczbę turystów pozostających dłużej na terenie miasta i gminy. Obiektami o dużym znaczeniu przyrodniczym są okalające miasto Chełmno zabytkowe obiekty Twierdzy Chełmno, w których notuje się bogactwo roślinności i zwierząt, w tym nietoperzy ([www.twierdzachelmno.pl](http://www.twierdzachelmno.pl)).

Na zajęcie dalszych miejsc w rankingu miały wpływ destymulanty w postaci wzmożonego ruchu turystycznego oraz niewielkiego potencjału przyrodniczego.

<sup>80</sup> powierzchni obszarów chronionych na terenie miasta oraz 20% lesistości

<sup>81</sup> Szacuje się, że w lasach, parkach i zieleńcach Grudziądza występuje w sumie kilkaset gatunków fauny i flory

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY TURYSTYKI

Anna Dłużewska, Alicja Gonia,  
Hanna Michmiewicz-Ankiersztajn, Zbigniew Podgórski

Tab. 4. Klasyfikacja miast nadwiślańskich wraz z gminami ościennymi metodą rangową na podstawie wybranych wskaźników stopnia zrównoważenia turystyki w woj. kujawsko-pomorskiego w 2013 roku

	I	II	III	IV	V	Rangi					suma rang
						X <sub>I</sub>	X <sub>II</sub>	X <sub>III</sub>	X <sub>IV</sub>	X <sub>V</sub>	
Ciechocinek	7259,1	10,0	1559,0	4,8	1.900,5	15	14	8	15	1	53
Nieszawa	0,0	0,0	0,0	2,8	0,0	1	1	13	18	7	40
Solec Kujawski	430,5	0,5	0,0	23,5	0,0	10	10	13	10	7	50
Solec Kujawski (w)	0,0	0,0	0,0	80,2	0,0	1	1	13	2	7	24
Chełmno	498,3	0,3	1386,0	3,9	15,0	11	8	9	16	6	50
Chełmno (w)	0,3	0,0	11208,7	12,5	0,0	2	2	4	14	7	29
Grudziądz (w)	2,6	0,0	8488,8	24,0	0,0	3	3	5	8	7	26
Grudziądz	539,1	0,3	1320,8	20,1	80,0	12	7	10	12	3	44
Dobrzyń nad Wisłą	16,1	0,0	0,0	0,2	0,0	5	3	13	21	7	49
Dobrzyń nad Wisłą (w)	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	1	1	13	19	7	41
Nowe	1102,3	0,5	0,0	1,0	0,0	13	11	13	20	7	64
Nowe (w)	8,7	0,2	0,0	25,8	0,0	4	5	13	5	7	34
Świecie	352,5	0,16	0,0	3,3	0,00	9	4	13	17	7	50
Świecie (w)	0,0	0,0	0,0	23,4	0,0	1	1	13	11	7	33
Lubicz (w)	0,0	0,0	3867,6	18,8	0,0	1	1	7	13	7	29
Wielka Nieszawka (w)	22,4	0,9	15675,6	82,9	0,0	6	12	1	1	7	27
Zławieś Wielka (w)	27,9	0,3	7276,6	24,3	0,0	7	9	6	7	7	36
Toruń (m)	2136,3	1,2	710,3	23,9	599,8	14	13	11	9	2	49
Włocławek (w)	0,00	0,00	12243,2	49,0	51,5	1	1	2	3	4	11
Włocławek	348,9	0,26	52,1	24,4	35,0	8	6	12	6	5	37

Objaśnienia: I - Zagęszczenie turystów na km<sup>2</sup>; II - Stosunek I. turystów do I. mieszkańców; III - Obszary prawnie chronione ogółem (ha); IV - Lesistość (%); V - dochody w dziale turystyka (tys. zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wzmógłony ruch turystyczny ogranicza możliwości rozwoju turystyki zrównoważonej w Ciechocinku<sup>82</sup> i Toruniu.

<sup>82</sup> pomimo tego, że Ciechocinek dysponuje dużą powierzchnią obszarów chronionych oraz sporymi wpływami z turystyki

W przypadku Torunia warto wspomnieć, że zdecydowanie lepsze warunki do uprawiania turystyki przyjaznej środowisku występują w przyległych gminach podmiejskich - Wielkiej Nieszawce i Złej Wsi Wielkiej. We wszystkich wymienionych gminach notowany jest wysoki udział obszarów leśnych i chronionych w ogólnej powierzchni jednostek, które nazywane są „zielonymi płucami miasta”. Ponadto na terenie gminy Wielka Nieszawka znajdują się duże obszary wydm śródlądowych stanowiące jedno z lepiej wykształconych kompleksów wydm w Polsce.

Niewystarczający potencjał przyrodniczy stanowi z kolei barierę do rozwoju turystyki zrównoważonej na terenie miast i gmin: Nieszawa, Dobrzyń n/Wisłą i Świecie n/Wisłą. W wypadku Nieszawy notowany jest również znikomy ruch turystyczny (być może związany z niedorozwojem infrastruktury turystycznej) i brak wpływów do budżetu gmin z tytułu turystyki.

### **Podsumowanie**

Na podstawie analizy potencjału przyrodniczego i kulturowego doliny Wisły w granicach województwa kujawsko - pomorskiego oraz bazując na dostępnych statystykach GUS dotyczących infrastruktury turystycznej i panującej sytuacji społeczno - gospodarczej miast i wybranych gmin wiejskich położonych nad Wisłą, dokonano próby określenia czynników stymulujących rozwój turystyki zrównoważonej.

Wstępnie założono, że czynnikami determinującymi wspomniany rodzaj turystyki są: bioróżnorodność, dbałość o stan środowiska przyrodniczego, walory kulturowe, stan infrastruktury turystycznej oraz aktywność samorządów i społeczności lokalnych, które odgrywają istotną rolę w kształtowaniu oferty turystyki przyjaznej środowisku.

Dokonane analizy matematyczno – statystyczne potwierdziły istotność wyżej wymienionych czynników, przy czym najważniejszym okazał się być istniejący potencjał przyrodniczy miast i gmin podmiejskich i stan środowiska przyrodniczego w miastach.

Najkorzystniejsze warunki do rozwoju zrównoważonych form turystyki wykazują obszary gmin podmiejskich charakteryzujące się znaczną lesistością i wysokim udziałem obszarów chronionych. Należy jednak podkreślić, że istniejący potencjał przyrodniczy nie może być w pełni wykorzystany w celach turystycznych, bez odpowiedniej infrastruktury noclegowej, gastronomicznej i towarzyszącej. W przypadku badanego obszaru nasycenie wspomnianą infrastrukturą występuje w miastach – zwłaszcza dużych.

W związku z powyższym, na terenach nadwiślańskich województwa kujawsko – pomorskiego można wyróżnić obszary:

- miast i gmin predysponowanych do rozwoju turystyki zrównoważonej (są to ośrodki o stosunkowo niewielkim ruchu turystycznym, inwestujące w turystykę oraz promujące istniejący potencjał przyrodniczy);
- miasta wraz z terenami podmiejskimi mogące stać się ośrodkami turystyki zrównoważonej, w przypadku spełnienia określonych wymagań m.in. dotyczących stanu środowiska, większej aktywizacji społeczności lokalnych, czy też przeznaczenia większych środków finansowych w rozwój infrastruktury turystycznej przyjaznej środowisku;
- miasta i gminy nadwiślańskie o ograniczonych możliwościach rozwoju form turystyki zrównoważonej, ze względu na wzmożony ruch turystyczny, bądź mały udział obszarów cennych przyrodniczo w ogólnej powierzchni jednostki; szczególny przypadek stanowią ośrodki, gdzie trudna sytuacja społeczno – gospodarcza, uniemożliwia rozwój produktów turystyki zrównoważonej i ich skuteczną promocję.

Podsumowując, oprócz Torunia i Ciechocinka, które od kilkudziesięciu lat stanowią centra turystyczne województwa, większość ośrodków miejskich wraz z gminami podmiejskimi nie dysponuje wystarczającym potencjałem i infrastruktura do rozwoju turystyki masowej. W związku z powyższym, alternatywą może stać się turystyka zrównoważona. Jest ona bowiem ukierunkowana na odpowiedzialne gospodarowanie istniejącymi zasobami naturalnymi (obszary chronione, ekosystemy rzeczne), aktywizację społeczności lokalnych m.in. w zakresie gospodarczym i proekologicznym oraz większą odpowiedzialność za istniejące dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe (m.in. związane z rzeką, jako głównym atrybutem obszaru).

### Literatura

Butler 1999, *Sustainable tourism: a state of-the-art review*, Tourism Geographies 1,1, pp.7-25.

Cohen E., 1972, *Toward a sociology of International Tourism*, Social Research 39:1, pp.164-182.

Dernoi L.A., 1988, *Alternative Or community based tourism*, [in:] D'Amore L., Jafari J. (eds.), *Tourism a vital force for peace*, L. D'Amore, Montreal.

Fennell D.A., 2002, *Ecotourism programme planning*, CABI Publishing, Oxon, New York.

Gałuszka N., 2008, *Turystyka dziedzictwa. Poradnik dla organizacji pozarządowych*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

Huijbens E. H., 2011, *Turystyka w obszarach przyrodniczo cennych*, [w:] Dłużewska A. (red.), *Nowe wyzwania edukacji turystycznej. Turystyka w obszarach odmiennych kulturowo i przyrodniczo cennych. Turystyka osób niepełnosprawnych*, Wydział Turystyki i Rekreacji, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin w Warszawie, Warszawa.

Neil J., Wearing S., 1999, *Ecotourism impact, potentials and possibilities*, Reed Educational and Professional Publishing LTD.

Kondracki, 2002, *Regionalizacja fizycznogeograficzna Polski*, PWN, Warszawa.

Kowalczyk A. (red.), 2010, *Turystyka zrównoważona*, PWN, Warszawa.

Kunikowski S., 2001, *Polityka ekologiczna w nowych warunkach społeczno – gospodarczego rozwoju państwa*, [w:] *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu przestrzeni obszarów chronionych*, Ekologia w Turystyce, Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Włocławek, s. 11-16.

*Making Tourism more sustainable. A Guide for Policy Makers*, 2005, UNEP, WTO.

Mieczkowski, 1995, *Environmental issues of tourism and recreation*, University Press of America, Inc: Lantarn, Maryland.

von Rohrscheidt A. M., 2008, *Turystyka Kulturowa – wokół definicji*, [w:] *Turystyka kulturowa*, Nr 1/2008 (Listopad 2008) ([www.turystykakulturowa.org](http://www.turystykakulturowa.org) 10.04.2014, godz. 21:00).

Yonglong L., 1996, *Eco – tourism industry development - An alternative to sustainable use of landscape resources*, [w:] *Journal of Environmental Studies*, Vol. 8, No3, pp.298-307.

Zaręba D., 2000, *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, PWN, Warszawa.

Zaręba D. (red.), 2007, *Zielone szlaki – greenways. Praktyczny poradnik*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

Zaręba D. (red.), 2008, *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

<http://natura2000.gdos.gov.pl/datafiles>

<http://www.greenways.pl/>

## **Dogtrekking jako forma rekreacji i turystyki rodzinnej**

### **Wprowadzenie**

Współcześnie obok tradycyjnych form rekreacji na świeżym powietrzu pojawia się wiele nowych form dostępnych dla szerokiej grupy odbiorców (w różnym wieku, kondycji fizycznej i zainteresowaniach), w tym dla rodzin. Jest to efekt panującej mody na aktywny styl życia i chęci realizowania swoich pasji w oryginalny sposób. Wiąże się to również z brakiem aktywności ruchowej społeczeństwa oraz niekorzystnymi zjawiskami związanymi z funkcjonowaniem dzisiejszych rodzin.

Obok popularnego już nordic walkingu, promowanego intensywnie joggingu, czy coraz bardziej popularnych zabaw i gier na świeżym powietrzu, takich jak paintball, frisbee, geocaching, pojawiają się formy rekreacji umożliwiające aktywne spędzenie czasu wolnego na świeżym powietrzu z psem. Jedną z takich form, zdobywającą coraz większą popularność jest dogtrekking, rozumiany pokrótce jako marsz z psem.

Określenie to, zawierające w sobie hasło trekking wskazuje, że jest to forma turystyki pieszej polegająca na długodystansowych wędrówkach w towarzystwie psa, najczęściej z plecakiem i namiotem. Wydaje się, iż dogtrekking niesie ze sobą szereg pozytywnych wartości, które sprawiają, że jest to forma odpowiadająca współczesnym zapotrzebowaniom na nowe formy rekreacji, które mają przynosić efekty nie tylko w postaci lepszej kondycji, ale również pozwalać na realizowanie pasji.

Atrakcyjność tej formy, jej indywidualność i oryginalność wynika w dużej mierze z kontaktu z psem, który jest głównym towarzyszem człowieka. Jako stosunkowo nowa forma, słabo rozpowszechniona, stanowić może ciekawą alternatywę



spędzania wolnego czasu dla osób posiadających psy, lubiących aktywnie spędzać czas. Może także stanowić istotną formę rekreacji rodzinnej, wpływającą pozytywnie na aspekt aktywności fizycznej rodziny oraz kształtującą więzi między jej członkami.

Celem pracy jest poznanie specyfiki dogtrekkingu i dokonanie oceny jego przydatności jako współczesnej formy rekreacji przeznaczonej w szczególności dla rodzin. W tym celu dokonano rozpoznania stanu aktywności fizycznej Polaków, współczesnych trendów w rekreacji ruchowej oraz problemów i zadań współczesnych rodzin. Zaakcentowano również istnienie innych form rekreacji i sportu możliwych do realizowania z psem, zdobywających w Polsce coraz większą popularność, które również stanowią mogą ciekawą alternatywę dla tradycyjnych, popularnych form spędzania czasu.

W literaturze przedmiotu poświęca się zagadnieniu wędrówki z psem niewiele miejsca, jednakże wobec widocznego rozwoju tej formy, warto zaakcentować jej znaczenie. Najlepsze źródło informacji na temat dogtrekkingu stanowią strony internetowe, m.in. [www.dogtrekking.pl](http://www.dogtrekking.pl), [www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl), [www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com). Informacje na temat dogtrekkingu można odnaleźć również w czasopiśmie poświęconemu sportom z psami tj. Dog&Sport.

### **Znaczenie aktywności ruchowej**

Aktywność fizyczna, jest obok właściwego odżywiania, unikania odżywek i długotrwałych stresów, najważniejszym elementem prozdrowotnego stylu życia <sup>83</sup> (Kiełbasiewicz-

---

<sup>83</sup> Człowiek, poprzez zdrowy styl życia jest w stanie utrzymać stan organizmu w dobrej kondycji, bowiem ponad 70% czynników warunkujących zdrowie ma charakter sterowalny, uzależniony od samego człowieka (Zawadzka 2004). Wyróżnia się cztery grupy czynników warunkujących zdrowie, wśród których najważniejsze są czynniki związane ze stylem życia człowieka, zwłaszcza aktywnością fizyczną. Ich wpływ na zdrowie człowieka ocenia się na 50%, pozostałe to czynniki środowiska zewnętrznego (naturalnego i społecznego) (25-35%), czynniki medyczne (efekty

Drozdowska 2010 za Sadowski 1995). Odpowiednio dozowana, należy do najskuteczniejszych metod zapobiegania wczesnej niesprawności spowodowanej różnymi chorobami cywilizacyjnymi (Toczek-Werner 2005). Jest to niezwykle istotne w czasach, kiedy w społeczeństwie notuje się wiele negatywnych skutków spowodowanych hipokinezą, czyli zbyt małą aktywnością ruchową (Maj 2004). Efektem niskiej aktywności fizycznej społeczeństwa są liczne choroby cywilizacyjne, od otyłości<sup>84</sup>, niewydolności układu sercowo-naczyniowego, cukrzycy, po wszelkie choroby o podłożu stresogennym (Kielbasiewicz-Drozdowska 2001, Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2015). Problem ten dotyczy nie tylko ludzi dorosłych, ale także młodych, u których brak aktywności fizycznej zaburza prawidłowy rozwój i przyczynia się do zwiększonego ryzyka chorób, otyłości i wad postawy (Maj 2004, Fąk 2005, Biliński, Grzywacz 2006).

Jak podkreśla A. Leszczyńska (2013 za Kocemba 2012), społeczne badania dotyczące aktywności fizycznej wykazują, iż społeczeństwo polskie jest świadome konieczności aktywności fizycznej jako podstawowego składnika warunkującego zdrowie, jednak nie zawsze wiąże się to z realnie podejmowaną aktywnością ruchową.

---

opieki medycznej) (10-20%) i czynniki biologiczne (genetyczne), wpływ których jest najmniejszy (10-15%) (Kielbasiewicz-Drozdowska 2010).

<sup>84</sup> Z roku na rok przybywa osób posiadających nadwagę. W 2009 r. zbyt dużą masę ciała miał co drugi dorosły Polak (52%) (Stan zdrowia ludności w 2009 r. GUS 2010). W 2011 r. odsetek ten zwiększył się do 54%. Wśród nich 64% stanowili mężczyźni, a 46% kobiety. Polska zajmuje 7 miejsce (wśród 18 analizowanych krajów) w rankingu częstości występowania zbyt dużej masy ciała u osób dorosłych (Zdrowie i ochrona zdrowia w 2011 r. GUS). Częstość występowania nadwagi i otyłości wzrasta wraz z wiekiem, co widoczne jest zwłaszcza od grupy wiekowej 40+, a najwyższą wartość osiąga w grupie wiekowej 60-69 lat. Fakt częstszego występowania otyłości w starszych grupach wiekowych wiąże się przede wszystkim z fizjologicznym zmniejszeniem tempa przemiany materii, mniejszą aktywnością fizyczną (często spowodowaną różnymi schorzeniami) oraz mocno utrwalonymi, nieodpowiednimi nawykami żywieniowymi (Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej 2010).

Z badań nad aktywnością fizyczną Polaków przeprowadzonych przez GUS w okresie 01.10.2011 - 30.09.2012 wynika, że aktywność sportowo-rekreacyjną podejmuje mniej niż połowa Polaków (45,9%), przy czym tylko 20,3% osób regularnie (Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej 2013). Odsetek osób aktywnych ruchowo wyższy jest w dużych miastach liczących powyżej 200 tys. mieszkańców, gdzie wynosi nieco ponad 50%, natomiast mniejszy na obszarach wiejskich (40,5%), na co wpływ ma w pewnym stopniu dostępność do infrastruktury sportowej. Pozytywne jest to, iż stosunku do 2008 roku odsetek osób uczestniczących w sporcie i rekreacji ruchowej wzrósł o ponad 8% (z 37,5% do 45,9%).

Niekorzystnym zjawiskiem jest pogarszający się poziom wydolności i sprawności fizycznej dzieci i młodzieży (Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2015). Obserwuje się również wraz z wiekiem spadek odsetka osób aktywnych ruchowo (Aktywność fizyczna Polaków 2013, Leszczyńska 2013). Według CBOS (2013), w grupie wiekowej 18-24 odsetek badanych deklarujących uprawianie sportów i ćwiczeń wynosi 95%, w grupie wiekowej 35-44 - 75%, w grupie 55-64 - 56%, a wśród osób powyżej 65 roku ok. 35% (wg badań TNB OBOP „Aktywność fizyczna Polaków” w 2012 r. w grupie 60+ osoby aktywne stanowią 23%).

Jak wynika z badań GUS (2013), najważniejszymi czynnikami utrudniającymi bądź uniemożliwiającymi uczestnictwo Polaków w sporcie lub rekreacji ruchowej jest brak czasu, który deklaruje 1/3 respondentów, jak również brak zainteresowania, chęci podejmowania wysiłku fizycznego lub preferowanie biernego wypoczynku (20%), a dla kilkunastu procent badanych istotną barierą stanowi stan zdrowia i przeciwwskazania lekarza (Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej 2013). A. Leszczyńska (2013 za Eurobarometr 2009) wskazuje również na niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturę sportową i rekreacyjną jako istotną przeszkodę w podejmowaniu aktywności fizycznej (zwłaszcza na obszarach

wiejskich) oraz wysokie koszty udziału w niektórych aktywnościach.

### **Współczesne trendy w rekreacji ruchowej**

Współcześnie najpopularniejszymi zajęciami sportowo-rekreacyjnymi Polaków jest jazda na rowerze (51% respondentów) i pływanie (28%), czyli formy podstawowe, określane jako sporty całego życia. Innymi, stosunkowo popularnymi formami rekreacji są: bieganie (18%), turystyka piesza (16%), piłka nożna (14%), siatkówka (14%), gimnastyka, fitness, aerobik (13%) oraz nordic walking (5%) (Aktywność fizyczna Polaków 2013).

Z uwagi na różnorodność celów, potrzeb, postaw i możliwości człowieka, dokonuje się modyfikacji znanych form rekreacji ruchowej, pojawiają się również nowe, interesujące formy odpowiadające aktualnym potrzebom (Tauber i in. 2001, Nowocień 2003). Wśród nowych form rekreacji można wymienić m.in. zwiedzanie biegiem, geocaching, kitesurfing i inne sporty wodne, różne rodzaje nurkowania, jazdę na nartorolkach, szybownictwo, zjazdy typu downhill, zorbing (staczanie się ze zboczy górskich w plastikowej, pneumatycznej kuli o średnicy 3,5 m).

Zauważalny jest trend związany z wyborem ryzykownych form rekreacji zawierających czynnik stresogenny, które bardziej niż inne formy wymuszają intensywne angażowanie ciała i umysłu oraz współpracę z innymi uczestnikami opartą na wspólnym celu i wzajemnych zobowiązaniach (Toczek-Werner 2004, 2005). Wiele ze współczesnych form rekreacji ma charakter ekstremalny, stąd dostępne są dla nielicznych grup ludności. Do tej grupy zaliczyć można m.in. skialpinizm (połączenie wędrówek po górach, alpinizmu i ostrych zjazdów narciarskich z gór), hydrospeeding (spływ górskimi rzekami na niewielkich plastikowych deskach), mountaiboarding (zjazdy po stoku na desce z kółkami),

kiteboarding (lot ślizgowy na desce surfingowej z wykonywaniem akrobacji i lądowaniem ze spadochronem), wakeboarding (ślizganie się na desce surfingowej za motorówką), różnego rodzaju skoki na linie: bungeejumping i jumping dream (zjazd na linie rozpostartej pomiędzy dwoma budynkami lub skałami), basejumping (skoki spadochronowe z budynków, mostów, masztów i skał), streetluge (szybkie zjazdy na wózkach po stromych i krętych ulicach) (Kurek 2007, Merski, Warecka 2009).

Wśród trendów obserwowanych w rekreacji na świeżym powietrzu wymienia się zainteresowanie społeczeństwa wyborem dzikich, odludnych obszarów jako miejsc rekreacji, które nie kojarzą się już jako miejsca niebezpieczne, zaniedbane czy opuszczone (Toczek-Werner 2004, 2005). Z drugiej strony, warunkiem podejmowania aktywności fizycznej jest też możliwość uprawiania wybranej dyscypliny w pobliżu miejsca zamieszkania (Aktywność fizyczna Polaków 2012).

Obserwuje się również odchodzenie od form turystyki kwalifikowanej zorganizowanej na rzecz wyjazdów indywidualnych lub w grupach nieformalnych (Merski 2002). Charakterystyczne jest również zainteresowanie współzawodnictwem. Zwłaszcza młodzież chłonna jest wszelkich nowości i chętnie uczestniczy w nowych grach rekreacyjnych oraz zabawach (Woźniewicz-Dobrzyńska 2001). Ważne jest również, aby „podczas zajęć rekreacyjnych uczestnicy robili to, co lubią i co sprawia im radość” (Napierała i in. 2003). Zajęcia te powinny wpływać z zainteresowań i potrzeb człowieka (Tauber i in. 2001).

Podkreślić należy, iż racjonalny wypoczynek wypełniony aktywnymi formami rekreacji i turystyki, staje się elementem nowoczesnego stylu życia i podstawową potrzebą współczesnego społeczeństwa, warunkującą w dużej mierze regenerację sił fizycznych i psychicznych<sup>85</sup>. Stąd wynika

---

<sup>85</sup> Głównymi motywami uczestnictwa w zajęciach sportowo-rekreacyjnych jest utrzymanie lub poprawa zdrowia (70%), przyjemność (61%) oraz odreagowanie stresu i utrzymywanie dobrej formy (47%) (Aktywność fizyczna Polaków 2013). Jak

potrzeba właściwego przygotowania młodego człowieka do racjonalnego wykorzystania czasu wolnego (Nowocien 2003).

### **Zadania rodzin w zakresie rekreacji ruchowej**

Dogtrekking jest formą dostępną dla różnych grup ludności, przede wszystkim może być adresowana do rodzin. Pozwala realizować wiele celów związanych z prozdrowotnym stylem życia, kształtować pozytywne cechy charakteru oraz integrować członków rodziny. Jednym z głównych czynników, które spajają członków rodziny, jest wspólne spędzanie czasu wolnego, sprzyjające kształtowaniu partnersko-koleżeńskich stosunków i integracji pokoleń (Woźniewicz-Dobrzyńska 2001).

We współczesnych czasach obserwuje się wiele negatywnych zjawisk związanych z rodziną, osłabienie więzi rodzinnych, rozpadanie się rodzin i liczne patologie. Powszechnie mówi się o zapracowaniu rodziców i braku czasu dla rodziny i dzieci, które coraz częściej spędzają czas biernie przy elektronicznych urządzeniach, tracąc bezpośredni kontakt z rówieśnikami i sposobność do ruchu na świeżym powietrzu<sup>86</sup>. Efektem tego są liczne emocjonalne problemy młodzieży oraz powszechnie obserwowana wśród dzieci i młodzieży nadwaga.

Rodzina stanowi najważniejszą komórkę w społeczeństwie, w której zachodzi socjalizacja młodego człowieka. Jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem, w którym kształtowane są wzory zachowań i obyczajów. Rodzina kształtuje także zainteresowania, upodobania i nawyki rekreacyjne<sup>87</sup> (Toczek-Werner 2005 za Woźniakowa 1996).

---

twierdzi A. Leszczyńska (2013), wśród motywów podejmowania aktywności fizycznej pojawia się również chęć dbania o wygląd zewnętrzny i estetykę ciała.

<sup>86</sup> Jak wynika z badań przeprowadzonych w latach 1996-1998, dzieci i młodzież w wieku 7-16 lat spędzają dziennie od 3 do 5 godzin przed telewizorem. Uwzględniając godziny poświęcone na odrabianie lekcji i gry, aż 6-10 godzin dziennie może być spędzanych biernie (Woźniewicz-Dobrzyńska 2001).

<sup>87</sup> Według badań TNB OBOP (2013), największy wpływ na poziom zainteresowania sportem przez dzieci i młodzież mają postawy rodziców - ich własne zainteresowanie

Dzieci powinny z domu wynieść przyzwyczajenie do racjonalnego spędzania wolnego czasu wypełnionego różnego rodzaju aktywnymi formami rekreacji i turystyki (Siviński 2010). Pozwala to na zapewnienie dzieciom niezbędnej dawki ruchu<sup>88</sup>. Dla dorosłych, rekreacja ruchowa pełni z kolei rolę kompensacyjną wyrównując braki i obciążenia związane z szeroko pojętymi codziennymi obowiązkami. W wieku starszym aktywność ruchowa o charakterze rekreacyjno-turystycznym pełni funkcję antyinwolucyjną, opóźniając procesy starzenia, zwłaszcza w zakresie wydolności i sprawności psychofizycznej (Toczek-Werner 2005).

Istnieje wiele form rekreacji dostępnych dla rodzin, które umożliwiają ciekawe, aktywne spędzanie czasu wolnego i rozwijanie zainteresowań turystyczno-krajoznawczych. Wybór form rekreacji przez rodzinę zależy od wielu czynników, w tym od stadium rozwoju rodziny, jej składu osobowego, miejsca zamieszkania, zamożności, a także przyjętych przez rodzinę schematów spędzania wolnego czasu i poziomu „świadomości aktywności fizycznej” rodziców (Królicki 2003).

Jak twierdzi A. Zawadzka (2004), pomimo, że aktywny wypoczynek fizyczny staje się wartością utożsamianą z zachowaniem i wzmacnianiem zdrowia, to jednak słabo realizowaną. Większość rodzin w Polsce wciąż nie wywiązuje się z powinności w zakresie wychowania do rekreacji. Przeciętnie 25-50% rodziców nie uczestniczy w żadnych

---

sportem (74% wskazań rodziców), podejmowanie przez nich aktywności fizycznej (74%), a także uprawianie sportu razem z dziećmi (54% deklaracji rodziców).

<sup>88</sup> Polskie normy higieniczne określają minimum dziennej aktywności ruchowej na 4,5 godziny dla małych dzieci, 2,5 godziny dla młodzieży w wieku maturalnym oraz ok. 1 godziny dziennie dla osób w wieku emerytalnym (Gaworecki 1994). Aktywność ta może mieć jednak różny charakter, związany z rekreacyjną aktywnością fizyczną oraz z aktywnością pozaspportową, związaną z codziennym funkcjonowaniem, która według badań, stanowi większość podejmowanych przez współczesne społeczeństwo aktywności (Marchewka, Junkiewicz 2008). Według WHO, minimalna, zalecana, codzienna dawka ruchu dla dzieci i młodzieży to 60 minut zróżnicowanego wysiłku fizycznego (przy którym dochodzi do przyspieszenia czynności pracy serca), dla dorosłych minimum 30 minut ćwiczeń zwiększających siłę mięśni i wytrzymałość oraz 30 minut ćwiczeń wpływających na poprawę koordynacji ruchowej dla seniorów (Leszczyńska 2013).

formach aktywności ruchowej ze swoimi dziećmi<sup>89</sup> (Biliński, Grzywacz 2006).

Według A. Lubowieckiego-Vikuka (2010), dzieci i młodzież chętnie uczestniczą w zajęciach o charakterze sportowo-rekreacyjnym i turystycznym. W tym celu należy stworzyć im odpowiednie warunki materialno-techniczne i organizacyjne oraz przedstawić dostępne formy aktywności ruchowej, jak i utrzymywać nawyki ich podejmowania. Stąd duże nadzieje w tej kwestii pokłada się w rodzinie. Jak twierdzi J. Nowocień (2003), na wzrost uczestnictwa rodziny w aktywnych formach rekreacji wpływ mają, poza atrakcyjnymi ofertami organizacji i stowarzyszeń kultury fizycznej, także nowe „formy rekreacji dla wszystkich” i kreowana moda na nie. Spełniać one muszą potrzeby wszystkich członków rodziny, w szczególności zdrowotne, regeneracyjne i przyjemnościowe (Nowocień 2003). Formy te nie powinny być mocno wymagające pod względem wysiłku fizycznego, a jednocześnie muszą być atrakcyjne.

### **Zasady i cele uprawiania dogtrekkingu**

Dogtrekking jest formą turystyki pieszej. Jest to więc najprostsza, popularna forma rekreacji i jednocześnie najstarsza, najbardziej powszechna forma turystyki kwalifikowanej<sup>90</sup>.

<sup>89</sup> Około 40% ojców i matek nie potrafi nic powiedzieć na temat szkolnego wychowania fizycznego dzieci, traktując to jako sprawę wewnętrzną szkoły. Tymczasem coraz więcej dzieci i młodzieży z wyboru nie uczestniczy nie tylko w wychowaniu fizycznym, ale też i w innych formach ruchu, np. w postaci rekreacji ruchowej czy turystyki (Biliński, Grzywacz 2006).

<sup>90</sup> Turystyka kwalifikowana stanowi najwyższą formę specjalizacji w wybranej dyscyplinie turystycznej (Łobożewicz 1996). Definiuje się ją jako „wędrowanie po nizinach, górach i na wodzie, przy umiejętnym użyciu specjalistycznego, indywidualnego sprzętu i ekwipunku właściwego dla danej dziedziny turystyki, w celach krajoznawczych i zdrowotno-wypoczynkowych, w warunkach pełnej samodzielności, znajomości terenu, umiejętności wyboru drogi oraz odpowiedniej kondycji psychicznej i fizycznej” (Czerwiński 2007 za Militz 1967). Wędrówka ta, obok sprawności fizycznej wymaga umiejętności w pokonywaniu trudności terenowych i odporności psychicznej na trudy i przeciwności, jakie stwarza



Turyści piesi poruszają się najczęściej po szlakach turystycznych, które często wytyczone są w obszarach o najwyższych walorach przyrodniczych i kulturowych, także przez miejsca słabiej zaludnione, „dzikie” oraz trudno dostępne, do których dotrzeć można tylko pieszo. Turystyka ta uprawiana jest głównie w celach krajoznawczych i jest uznawana za najlepszy sposób poznawania (Merski 2002, Kurek 2007). To główna forma turystyki uprawiana w parkach narodowych. Dostępna jest szerokiej grupie odbiorców, zarówno ze względów finansowych, jak i zdrowotnych. To sport całego życia i forma aktywności dla całej rodziny. Odbywać się może w formie zorganizowanej lub indywidualnej.

Dogtrekking nawiązujący ściśle do znaczenia pojęcia trekking<sup>91</sup> oznacza bardziej wyspecjalizowane wędrowki. Trekking jest to wielodniowa, powolna i zwykle związana z niewygodami wędrowka po słabo zaludnionych obszarach, ubogich w infrastrukturę, charakteryzujących się cięższymi dla organizmu ludzkiego warunkami naturalnymi, najczęściej w górach na wysokościach 4-5 tys. m n.p.m.<sup>92</sup>, jak również na pustyniach, obszarach polarnych i tropikalnych (Czerwiński 2007, Cymańska-Garbowska, Stablik-Właźlak 2011). Popularnymi obszarami trekkingowymi są: Tybet, Nepal, Bhutan, Himalaje, Andy, Patagonia, Góry Skandynawskie, Islandia (Czerwiński 200, Kurek 2007). Uczestnicy trekkingu muszą być przygotowani fizycznie i psychicznie na trudy długiej wędrowki po nieznanym, dzikim obszarze i posiadać dobrą orientację w terenie. Trekking trwa kilka tygodni lub

---

bezpośredni kontakt z przyrodą. Turystyka kwalifikowana wynika z potrzeby realizacji zamiłowań i pasji, co przejawia się w uprawianiu rozmaitych aktywnych form rekreacji i sportu wymagających umiejętności posługiwania się sprzętem turystycznym i sportowym oraz kondycji fizycznej (Merski, Warecka 2009).

<sup>91</sup> Słowo *trekking* pochodzi z języka holenderskiego: *trekken* – podróżować (od *trecken* – ciągnąć) i używane było przez osadników holenderskich (Burów) w Południowej Afryce dla określenia wielkich migracji w latach 1835-1843, odbywanych wozami ciągniętymi przez woły (Czerwiński 2007).

<sup>92</sup> Ponieważ klasyczny trekking odbywa się w górach, obok wędrowki obejmuje też górską wspinaczkę alpejską do wysokości ok. 5000 m n.p.m.

nawet kilka miesięcy, podczas których trekkerzy samodzielnie lub w małych grupach przemierzają nieraz setki kilometrów (Czerwiński 2007, Kurek 2007).

Dogtrekking, ze względu na konieczność współpracy ze zwierzęciem, wprowadza do wędrówki dodatkowy czynnik „utrudniający”. Odbywać się musi na odpowiednich zasadach. To co różni go od wędrówek pieszych czy typowych spacerów z psem, to wymóg przypięcia psa do opiekuna za pomocą specjalnie stworzonej w tym celu linki posiadającej amortyzator, który niweluje szarpnięcia ([www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)). Pies musi być wyposażony w szelki, a opiekun powinien posiadać odpowiedni pas biodrowy, do którego przyczepiony jest amortyzator. Możliwe jest również prowadzenie psa tradycyjnie za pomocą smyczy, co bywa jednak niekomfortowe, zwłaszcza jeśli wędrówka odbywa się na dłuższych trasach ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)).

Dogtrekking można uprawiać indywidualnie i zbiorowo w sposób nieorganizowany lub zorganizowany biorąc udział w zawodach, rajdach i różnego rodzaju imprezach. Może mieć charakter sportowy, turystyczny lub typowo rekreacyjny.

Zawody w dogtrekkingu organizowane są często na długich dystansach, najczęściej 50 km (trwają wtedy od 7 do 15 godzin) ([www.dogtrekking.pl](http://www.dogtrekking.pl); [www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)) oraz krótszych 30 i 20 km, w których brać mogą udział osoby początkujące ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)), którym zaleca się przed rozpoczęciem zawodów przeprowadzenie treningów. Bardziej ekstremalny charakter dogtrekking ma w Czechach, gdzie rozgrywany jest najczęściej w górach na dystansie 100 km i zawiera limit czasowy, a najkrótszy dopuszczalny dystans to 80 km (jeden etap wynosi 40 km) ([www.goldtabasco.blogspot.com](http://www.goldtabasco.blogspot.com); [www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)).

Dogtrekking o charakterze typowo turystycznym oznacza wielodniową wędrówkę z psem, celem której nie jest czasowe dotarcie na metę, ale pokonanie wyznaczonej samodzielnie trasy w dogodnym dla właściciela i psa tempie, kontakt z przyrodą, poznawanie okolicy. To forma aktywnego

spędzenia wolnego czasu, najczęściej z grupą przyjaciół, rodziną, marsz dla przyjemności, a nie dla współzawodnictwa ([www.goldtabasco.blogspot.com](http://www.goldtabasco.blogspot.com); [www.dogtrekking.pl](http://www.dogtrekking.pl); [www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)). Dogtrekking może być również formą rekreacji osób niepełnosprawnych, których jedną z głównych form spędzania czasu wolnego są spacery w sąsiedztwie miejsca zamieszkania (Taylor, Józefowicz 2012).

W dogtrekkingu brać udział może każdy zdrowy pies (psy starsze po zgodzie wyrażonej przez lekarza weterynarii). Możliwe jest chodzenie z psami różnych ras, są jednak rasy predysponowane do tego typu ruchu, które wręcz „ciągną” swojego właściciela. Należą do nich psy rasy husky. W terenie, zwłaszcza na długich i wymagających trasach sprawdzają się psy średniej wielkości i stosunkowo lekkiej budowy, jak beagle, posokowce, siberian husky, sznauclery średnie oraz psy użytkowe: owczarki belgijskie, owczarki niemieckie, border collie, pointer, wyżły i teriery ([psy-pies.com](http://psy-pies.com); [www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)).

Dla osób uprawiających dogtrekking troska o psa powinna być priorytetem. Stąd w trudnym terenie, zwłaszcza górskim, pies może być wyposażony w specjalne buty, które chronią przed urazami i otarciami ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)). Podczas mroźnej pogody, zwłaszcza podczas postojów, można zaopatrzyć psa w kombinezon ([www.dogtrekking.pl](http://www.dogtrekking.pl)). Bezwzględnie należy mieć dla psa wodę, przy dłuższych wyprawach jedzenie, a w przypadku zawodów w dogtrekkingu również inne wyposażenie wymagane przez organizatorów zawodów, m.in. apteczkę, latarkę czołową, lekki, dopasowany plecak oraz telefon komórkowy. Rzeczy te przydatne są również podczas indywidualnych wędrówek dogtrekkingowych. Co ciekawe, również pies może nieść plecak, jednak jego ciężar nie powinien przekraczać 1/3 masy psa ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)).

Innymi formami aktywności sportowej z psami, niesłusznie określanymi mianem dogtrekkingu, są biegi lub marsze na orientację z psem, których celem jest nie tylko jak najszybsze przebycie trasy, ale również zdobycie wyznaczonych

po drodze punktów kontrolnych. Powodem określania biegów na orientację z psem mianem dogtrekkingu, jest brak oficjalnej nazwy na tego typu zawody. W celu odróżnienia ich od typowego dogtrekkingu (wędrówek z psem), organizator zawodów na orientację z psem „Dog Orient” określa je jako „aktywną turystykę z psem z elementem orientacji” ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)). Zawody takie organizowane są m.in. przez Polską Ligę Dogtrekkingu ([www.dogtrekking.org.pl](http://www.dogtrekking.org.pl)), Stowarzyszenie Rally Obedience (Pomorski Puchar Dogtrekkingu) ([www.pomorskidogtrekking.pl](http://www.pomorskidogtrekking.pl)) czy Azymut – Zachodniopomorski Trekking (Szczecińska Liga Dogtrekkingu) ([www.azymutszczecin.pl](http://www.azymutszczecin.pl)).

Powyższe zawody mają na celu aktywizację środowiska właścicieli psów, integrację oraz rywalizację połączoną z dobrą zabawą, przez co dla niektórych osób mogą stanowić formę ciekawszą niż typowy dogtrekking, który „ogranicza się” do długiej, spokojnej wędrówki z elementami krajoznawczymi. Jak podają J. Merski i J. Warecka (2009), imprezy na orientację<sup>93</sup>, obok umiejętności orientacji w terenie, wpływają na kształtowanie pozytywnych cech charakteru, uczą samodzielności w podejmowaniu decyzji, wytrwałości w dążeniu do celu oraz odporności fizycznej i psychicznej. Dostępne są dla wszystkich niezależnie od wieku i nie wymagają dużych nakładów finansowych.

Zawody w biegach lub marszach na orientację z psem (na Przykładzie Pomorskiego Pucharu Dogtrekkingu) odbywają się na trasach o różnej długości, np.: mid – do 35 km z limitem przebycia do 6 godzin, fitness – do 12 km z limitem 4 godzin, rodzinna – do 6 km z limitem 6 godzin. Jeden zawodnik startować może z maksymalnie dwoma psami. Warunkowo dopuszcza się start dwojga uczestników z jednym psem, pod warunkiem wspólnego ich uczestnictwa na całej trasie

---

<sup>93</sup> Wszystkie formy imprez na orientację, piesze, kolarskie, narciarskie, kajakowe, motorowe i in., określane są hasłem orienteering (Cych 2004 za Dubisz 1985).

([www.pomorskidogtrekking.pl](http://www.pomorskidogtrekking.pl)). Coraz częściej różnego rodzaju zawody z psami organizują schroniska dla psów<sup>94</sup>.

Organizowane są również rajdy dogtrekkingowe, będące wędrówką z psem bez ustalonego czasu przejścia, jednak również często z elementami marszu na orientację (np. Bieszczadzki Rajd Dogtrekkingowy). Ich celem, obok wędrówki i podziwiania przyrody, jest odnajdywanie punktów kontrolnych i zbieranie fantów ([www.kresowaosada.pl](http://www.kresowaosada.pl)).

### **Inne formy rekreacji i sportu z psem**

Istnieje dość szeroka grupa zabaw i sportów z psem, które polegają na współpracy człowieka i psa, stąd wśród wielu form rekreacji są one wyjątkowe. Podkreślić należy, że kontakt człowieka z psem wpływa pozytywnie nie tylko na zdrowie fizyczne człowieka, ale również na jego psychikę<sup>95</sup>. Poza tym, zabawa i sporty z psem mogą dostarczyć wielu pozytywnych wrażeń i satysfakcji z osiągniętych wyników.

<sup>94</sup> Przykładem imprezy organizowanej przez schronisko dla psów może być impreza pod hasłem „Bieg na 6 łap” organizowana przez OTOZ Animals Schronisko w Słupsku ([www.facebook.com/OtozAnimalsSchroniskoWSlupsku](http://www.facebook.com/OtozAnimalsSchroniskoWSlupsku)). Dzięki takim imprezom podkreśla się potrzebę opieki nad psami i popularyzuje adopcję psów ([www.dogtrekking.org.pl](http://www.dogtrekking.org.pl)). W wielu schroniskach można również brać psy na indywidualne spacerory lub biegi. W maju 2013 r. o akcji biegania z psami z olsztyńskiego schroniska napisano w fachowym piśmie dla biegaczy „Runners” (Runners Nr 5, 2013). Daje to psom możliwość ruchu, a człowiekowi, poza aktywnością fizyczną, zadowolenie z pożytecznego czynu.

<sup>95</sup> Wśród licznych zdrowotnych korzyści wynikających z posiadania psa, obok lepszej sprawności fizycznej (osiąganej dzięki regularnym spacerom z psem), wymienia się lepszą sprawność serca (stwierdzono, że posiadanie psa zwiększa o 3% szansę przeżycia ataku serca), niższe ciśnienie krwi oraz niższy poziom cholesterolu i trójglicerydów we krwi, lepsze samopoczucie psychiczne. Osoby posiadające psa lepiej radzą sobie z codziennym stresem, czują się mniej samotni i wyizolowani. Oceniają też swoje życie domowe po nabyciu psa jako weselsze i mają większe poczucie bezpieczeństwa. Dzieci posiadające psa są bardziej chętne do aktywnego uczestnictwa w klubach sportowych i kołach zainteresowań. Zauważa się, że są bardziej otwarte, samodzielne i odpowiedzialne oraz mają wyższe poczucie własnej wartości. Psy mogą wspomagać też rozwój poznawczy dziecka ([www.psy24.pl](http://www.psy24.pl)).

Formą bardziej intensywną od dogtrekkingu, wymagającą większego wysiłku jest canicross, będący jedną z dyscyplin sportu psich zaprzęgów. To krótkodystansowe biegi przełajowe z psem w uprzęży (przypiętym do swego opiekuna) na dystansie do 10 km przypominające ćwierćmaratony. Z dogtrekkingiem łączy je ten sam rodzaj wykorzystywanego sprzętu oraz środowisko, w jakim są przeprowadzane ([www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)). Do canicross doskonale sprawdzają się charty, alaskany, syberiany, samojedy oraz psy grenlandzkie.

Popularne stają się również zawody psich zaprzęgów. W Polsce zauważyć można coraz więcej ofert z kursami nauki powożenia psimi zaprzęgami, a do oferty różnych imprez jako atrakcję dołącza się pokazy psich zaprzęgów ([www.biegnacy-wilk.pl](http://www.biegnacy-wilk.pl); [www.sforanakielska.pl/zawody](http://www.sforanakielska.pl/zawody)). Tu również najlepiej nadają się rasy psów zaprzęgowych, silnych, wytrzymałych, z chęcią do biegania, jak alaskan malamute, siberian husky, akita, samojed i pies grenlandzki.

Organizowane są również inne zawody dla psów jucznych, które zamiast biegania preferują pracę polegającą na przeciąganiu lub przenoszeniu ciężarów. W tej grupie wymienić należy dyscypliny takie jak bikejoring i skijoring. Polegają one, w pierwszym przypadku na ciągnięciu przez psa opiekuna jadącego na rowerze, w drugim na ciągnięciu opiekuna przypiętego do nart biegowych. W tych dyscyplinach człowiek i pies również połączeni są specjalnym pasem ([www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)). Zwolenników posiada również jazda za psem na łyżworolkach ([www.wataha.info.pl](http://www.wataha.info.pl)).

Popularną formą zabawy i sportu z psem jest dogfrisbee, które polega na rzucaniu przez właściciela dysku i łapaniu go przez psa. Istnieje kilka odmian tego sportu np. freestyle, longidistance i timetrial. Dyski dla psów różnią się od dysków używanych w ludzkim sporcie. Są lżejsze i bardziej plastyczne, a ich rozmiar można dopasować do wielkości psa ([www.zpazurem.pl/artykuly](http://www.zpazurem.pl/artykuly)).

Coraz większą popularność zdobywa agility. Konkurencja ta polega na bezbłędnym pokonaniu przez psa,

w oparciu o umiejętność prowadzenia swego opiekuna, specjalnie przygotowanego toru przeszkód. Ze względu na różnorodność ras psów biorących udział w agility jest ona podzielona na trzy główne kategorie dopasowane do wielkości psa biorącego udział w konkurencji (small - do 35 cm, medium - 35-43 cm i large - powyżej 43 cm). Rasy, które bardzo dobrze sprawdzają się w agility to między innymi border colie, cavalier king charles spaniel, chiński grzywacz, golden retriever, labrador retriever, owczarek szkocki krótkowłosey, pudel, sznaucer miniaturowy, west highland white terrier.

Inną dyscypliną jest obedience, czyli pokaz psiego posłuszeństwa przy wykonywaniu poleceń właściciela ([www.karpeteam.eu](http://www.karpeteam.eu)). W obedience jest kilka klas. Warunkiem przejścia do następnej klasy zawodów jest uzyskanie najwyższej oceny od dwóch różnych sędziów. Jej osiągnięcie nie jest sprawą prostą i wymaga wielogodzinnych treningów z psem metodami pozytywnymi bez stosowania przymusu i kar ([www.psy24.pl](http://www.psy24.pl)).

Typowo psimi sportami są coursing i fly ball. Coursing to wyścigi psów po naturalnym terenie, w których biorą udział tylko psy rodowodowe lub wyścigi po owalnym torze przeprowadzane specjalnie dla chartów. Fly ball polega na pokonywaniu przez psa określonego toru z przeszkodami, z których wyrzucane są piłki. Zadaniem psa jest złapanie piłki i przyniesienie jej do właściciela.

Psy służą również w celach terapeutycznych do rehabilitacji. Celem dogoterapii<sup>96</sup> jest wszechstronny rozwój osób niepełnosprawnych, zarówno umysłowy, jak i fizyczny, któremu służą ćwiczenia i zabawy z psem ([www.dogoterapia.com](http://www.dogoterapia.com)). Dogoterapia jest również nowatorską formą oddziaływań penitencjarnych stosowaną w kilku zakładach karnych<sup>97</sup> w Polsce, m.in. w Krakowie, Jastrzębie

<sup>96</sup> Inne określenia dogoterapii to kynoterapia i canisterapia. Terapie z udziałem psów zwane są ogólnie zooterapią lub animaloterapią.

<sup>97</sup> W wybranych zakładach karnych w Polsce dogoterapia stanowiła element realizacji projektu „Wsparcie Służby Więziennej, w tym sankcji pozawięziennych” Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2009-2014, którego celem była „Realizacja szkoleń podnoszących kompetencje społeczno - zawodowe więźniów oraz

Zdroju, Hajnówce, Olsztynie, Rzeszowie, Przytułach Starych i Starogardzie Gdańskim, co podkreśla wszechstronny, pozytywny wpływ psa na zdrowie i socjalizację człowieka.

### **Zakończenie**

Dokonana analiza współczesnego stanu aktywności ruchowej polskiego społeczeństwa, trendów w rekreacji ruchowej oraz obowiązków rodziny w zakresie kształtowania nawyku aktywnego spędzania czasu, potwierdza potrzebę tworzenia nowych, aktywnych form rekreacji dopasowanych do indywidualnych odbiorców.

Formą, która może zainteresować znaczną część społeczeństwa posiadającego psy jest dogtrekking. Stwierdza się, iż spełnia on „wymogi” współczesnych form rekreacji, które mają wymuszać aktywność fizyczną w ciekawej formie, dawać wrażenia emocjonalne, estetyczne, wpływać pozytywnie na kształtowanie relacji społecznych oraz pozwalać na zabawę, współzawodnictwo i samorealizację.

Dogtrekking jest formą turystyki pieszej dostępną dla wszystkich, którym stan zdrowia pozwala na spacerowanie i wędrowanie. Jest to jednak forma specyficzna, która obok korzyści wynikających z przebywania w środowisku odmiennym od codziennego, aktywności fizycznej i umiejętności w zakresie orientacji w terenie, daje uczestnikom możliwość bezpośredniego kontaktu ze zwierzęciem, co również pozytywnie wpływa na człowieka. Wpisuje się w ideę kreowanego przez media, organizacje i szkoły „sportu dla wszystkich”, czyli form aktywności dostępnych dla ogółu społeczeństwa niezależnie od wieku, płci, czy statusu materialnego.

---

stworzenie warunków ułatwiających podtrzymywanie więzi rodzinnych w celu zwiększenia efektywności ich powrotu do społeczeństwa po zakończeniu odbywania kary” ([www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)).



Nie jest to forma wymagająca nadzwyczajnej sprawności fizycznej, jednocześnie oryginalna i niosąca wiele pozytywnych wartości, kształtująca pozytywne cechy charakteru.

Wielką zaletą dogtrekkingu jest jego uniwersalność. Może być on zarówno formą rekreacji, jak i turystyki czy sportu (jednak w każdym przypadku niezbędne jest posiadanie określonego sprzętu i umiejętność orientacji w terenie). Mogą go uprawiać dzieci, młodzież, rodziny, osoby starsze. Jest to forma wskazana w szczególności dla rodzin, członkowie której mają okazję przebywać wspólnie w sytuacji odmiennej od codziennej, integrować się i utrvalać nawyk aktywnego spędzania wolnego czasu. Tworzenie nowych form rekreacji przyjaznych rodzinie jest ważne nie tylko z punktu widzenia wzmacniania więzi rodzinnych i kształtowania pozytywnych cech charakteru, ale również z punktu widzenia poprawy i utrzymania zdrowia członków rodziny.

Zaletą dogtrekkingu jest też jego relatywnie niski koszt. Poza pierwszymi wydatkami związanymi z zakupem sprzętu, podejmowanie tej aktywności nie wiąże się z większymi kosztami. W zależności od możliwości finansowych i organizacyjnych, dogtrekking może być uprawiany w różnych atrakcyjnych przyrodniczo miejscach (poza wybranymi parkami narodowymi do których wstęp z psami jest zabroniony), jak również blisko miejsca zamieszkania.

Dogtrekking i inne formy aktywności z psem spełniają warunki „dobrej” rekreacji, która przynosi mnóstwo pozytywnych efektów. Jako aktywna forma pozwala podnosić i utrzymywać sprawność fizyczną wpływając pozytywnie na zdrowie. Ponieważ ściśle związany jest ze środowiskiem przyrodniczym pozwala realizować cele poznawcze oraz kształcić umiejętność orientacji w terenie, realizować zainteresowania i pasje. Zaspokaja też chęć sprawdzenia siebie. Pełni także ważną rolę społeczną. Umożliwia przebywanie w grupie ludzi o podobnych zainteresowaniach i pasji, potęguje solidarność w grupie i koleżeństwo, sprzyja komunikacji i integracji osób. Uczy także wrażliwości na potrzeby zwierząt.

## Literatura

*Aktywność fizyczna Polaków, 2012, TNB OBOP.*

*Aktywność fizyczna Polaków. Komunikat z badań CBOS, 2013, CBOS.*

Basińska A., Kurczewski R., Machnik A., Smoleńska O., 2009, Turystyka przyrodniczo-kulturowa (ekoturystyka), w: K. Buczkowska, A. M. von Rohrscheidt (red.), Współczesne formy turystyki kulturowej Tom I, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Biliński J., Grzywacz R., 2006, Czynniki kształtujące aktywność rekreacyjną młodzieży, Turystyka w badaniach naukowych, prace przyrodnicze i humanistyczne Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów.

Cych P., 2004, Orienteering jako usługa rekreacyjna, w: J. Wyrzykowski, K. Klementowski (red.), Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

Cymańska -Grabowska B., Stablik-Właźlak B., 2011, Podstawy turystyki, REA Warszawa.

Czerwiński J., 2007, Podstawy turystyki, Seria wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica.

Fąk T., 2002, Wychowanie do rekreacji ruchowej młodzieży szkolnej: stan i uwarunkowania, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

Gaworecki W. W., 1994, Turystyka, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Kielbasiewicz-Drozdowska I., 2001 Zarys rozwoju refleksji teoretycznej nad problematyką rekreacji, w: I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.), Teoria i metodyka rekreacji. Zagadnienia podstawowe, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Kielbasiewicz-Drozdowska I., 2010, Osobowościowe i społeczne uwarunkowania rekreacji, w: W. Siwiński, B. Pluta (red.), Teoria i metodyka rekreacji. Wydanie drugie zmienione i uzupełnione, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Królicki J., 2004, Rola rodziny w kształtowaniu rekreacji ruchowej w środowisku małego miasta, w: Siwiński W., Tauber R. D., Mucha-Szajek E. (red.), Hotelarstwo, gastronomia, turystyka i rekreacja w procesie integracji europejskiej, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Kurek W. (red.), 2007, Turystyka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Leszczyńska A., 2013, Sport to zdrowie! Refleksje o aktywności fizycznej Polaków, Folia Sociologica 45, ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS, Łódź.

Lubowiecki-Vikuk A. P., Paczyńska-Jędrycka M., 2010, Współczesne tendencje w rozwoju form rekreacyjnych i turystycznych, AWF, Poznań.

Łobożewicz T., 1996, Turystyka dzieci i młodzieży szkolnej. Przewodnik do ćwiczeń, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Warszawa.

Łuczak J., 2008, Wpływ aktywności ruchowej na kondycję psychofizyczną seniora, w: Siwiński W., Tauber D. R., Mucha-Szajek E. (red.), Współczesne tendencje w rekreacji i turystyce, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Maj B., 2004, Poziomy uczestnictwa wielkomiejskiej młodzieży szkół średnich w rekreacji ruchowej i turystyce, w: J. Wyrzykowski, K. Klimontowski (red.), Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji, Akademia Wychowania fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

Marchewka A., Jungiewicz M., 2008, Aktywność fizyczna w młodości a jakość życia w starszym wieku, Gerontologia Polska, tom 16, nr 2, [www.gp.viamedica.pl](http://www.gp.viamedica.pl).

Merski J, Warecka J., 2009, Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna, ALMAMER, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.

Merski J., 2002, Turystyka kwalifikowana, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.

Napierała M., Morozevich T., Przesławska M., 2003, Aktywność ruchowa dzieci i młodzieży z małych środowisk, w: w: Siwiński W., Tauber R. D., Mucha-Szajek E. (red.), Czas wolny, rekreacja, turystyka, hotelarstwo, żywienie, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Nowocien J., 2003, Znaczenie rekreacji ruchowej w zmieniającej się współczesnej rodzinie, w: Siwiński W., Tauber R. D., Mucha-Szajek E. (red.), Hotelarstwo, gastronomia, turystyka i rekreacja w procesie integracji europejskiej, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Ozdziński J., 2001, Organizacja imprez rekreacyjnych, w: I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.) Teoria i metodyka rekreacji (zagadnienia podstawowe), Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Runners Nr 5, 2013.

Siwiński W., 2010, Podstawowe zagadnienia rekreacji ruchowej, w: W. Siwiński, B. Pluta (red.) Teoria i metodyka rekreacji, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Sołtysik M., 2001, Imprezy rekreacyjne - zasady organizacji i obsługi, w: I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.) Teoria i metodyka rekreacji. Zagadnienia podstawowe, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Staniewska-Zątek W., 2001, Środowisko a rekreacja, w: I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.) Teoria i metodyka rekreacji. Zagadnienia podstawowe, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań. - s. 82

*Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2015, 2007, Ministerstwo Sportu, Warszawa.*

Tauber D. R., Mucha-Szajek E., Siwiński W., 2001, Podstawy gastronomii, hotelarstwa, rekreacji i turystyki, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Taylor Z., Józefowicz I., 2012, Intra-urban daily mobility of disabled people for recreational and leisure purposes, *Journal of Transport Geography*, vol. 24.

Toczek-Werner S., 2004, Trendy obserwowane w rekreacji na świeżym powietrzu, w: J. Wyrzykowski, K. Klementowski (red.), *Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

Toczek-Werner S., 2005, Imprezy rekreacyjne - zasady organizacji i obsługi, w: S. Toczek-Werner (red.), *Postawy rekreacji i turystyki*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław. - s.79

Toczek-Werner S., 2005, Rekreacja i turystyka w cyklu życia człowieka, w: S. Toczek-Werner (red.), *Postawy rekreacji i turystyki*, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

*Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2009 r., 2010, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.*

*Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2012 r., 2013, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.*

Umiastowska D., 2008, Aktywność ruchowa a jakość życia, w: W. Siwiński, R. D. Tauber, E. Mucha-Szajek (red.), *Współczesne tendencje w rekreacji i turystyce*, Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poznań.

Woźniewicz-Dobrzyńska M., 2001, Gry i zabawy sportowe oraz rekreacyjne, w: I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siwiński (red.) *Teoria i metodyka rekreacji. Zagadnienia podstawowe*, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Woźniewicz-Dobrzyńska M., 2010, Gry i zabawy rekreacyjne, w: W. Siwiński, B. Pluta (red.) Teoria i metodyka rekreacji, Wydanie drugie zmienione i uzupełnione, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.

Zawadzka A., 2004, Wypoczynkowa aktywność fizyczna młodych wrocławianek jako wskaźnik ich postawy wobec zdrowia, w: J. Wyrzykowski, K. Klimentowski (red.), Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji, Akademia Wychowania fizycznego we Wrocławiu, Wrocław.

#### **Wykaz stron internetowych**

[www.azymutszczecin.pl](http://www.azymutszczecin.pl)

[www.biegnacy-wilk.pl](http://www.biegnacy-wilk.pl)

[www.dogorient.pl](http://www.dogorient.pl)

[www.dogoterapia.com](http://www.dogoterapia.com)

[www.dogtrekking.pl](http://www.dogtrekking.pl)

[www.facebook.com/OtozAnimalsSchroniskoWSlupsku](https://www.facebook.com/OtozAnimalsSchroniskoWSlupsku)

[www.goldtabasco.blogspot.com](http://www.goldtabasco.blogspot.com)

[www.karpeteam.eu](http://www.karpeteam.eu)

[www.kresowaosada.pl](http://www.kresowaosada.pl)

[www.pomorskidogtrekking.pl](http://www.pomorskidogtrekking.pl)

[www.psy24.pl](http://www.psy24.pl)

[www.psy-pies.com](http://www.psy-pies.com)

[www.sforanakielska.pl/zawody](http://www.sforanakielska.pl/zawody)

[www.wataha.info.pl](http://www.wataha.info.pl)

[www.zpazurem.pl/artykuly](http://www.zpazurem.pl/artykuly)

ISBN 978-1-329-17148-0